

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

LOZAN ANTLAŞMASI SÜRECİNDE YAŞANAN TARTIŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kenan KARAGÜZEL

Ekim 2025

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

Lozan Antlaşması Sürecinde Yaşanan Tartışmalar

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kenan KARAGÜZEL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Oğuz KAAN

Ekim 2025

ETİK BEYAN

Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Dönem Projesi Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmamda; tez içinde sunduğum bilgileri, verileri ve dokümanları, değişik sonuç verebilecek şekilde araştırma araç gereçleri kullanmadan, işlem veya kayıt sonuçlarını değiştirmeden bilimsel ve etik kurallar çerçevesinde bizzat elde ettiğimi, bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhte doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Kenan KARAGÜZEL

01.09.2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ ETİK BEYANI

Tezde Üretken Yapay Zeka araçlarını araştırma yöntemi, örneklem büyüklüğü tespiti/güç analizi yapılması, veri analizi, veri toplama, veri depolama ve paylaşımı (federatif veri paylaşım/kullanım sistemleri dahil), literatür taraması, kaynakların düzenlenmesi, dil bilgisi ve yazım kontrolü, çeviri gibi işlerde kullandığımı; bu süreçlerde yaptırılan işleri dikkat ve özenle gözden geçirerek maddi hataları ve taraflı ya da yazılımsal/algoritmik ya da olgusal/yorumsal hataları tespit ederek düzelttiğimi, bağlamsal tutarlılığı sağladığımı ve ortaya çıkan ürünün (metin, resim, ses, görüntü, kod, karar, sonuç) yasal ve etik açıdan doğabilecek tüm sorumluluğunu üstlendiğimi beyan ederim.

Kenan KARAGÜZEL

01.09.2025

TEZ ONAYI

Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programında Yüksek Lisans öğrencisi Kenan Karagüzel tarafından. Doç. Dr. Oğuz KAAN'ın danışmanlığında hazırlanan “Lozan Antlaşması Sürecinde Yaşanan Tartışmalar” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 01.09.2025 tarihinde yapılan Tez Savunma Sınavında oy birliği ile başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Oğuz KAAN

Kırklareli Üniversitesi

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. A. Vahap Uluç

Harran Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz Kaan

Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Nergiz Aydoğdu

Kırklareli Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi:

01/ 09/2025

ÖN SÖZ

Akademik çalışmamda desteklerini esirgemeyen ve bilgi birikimleriyle rehberlik eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Oğuz KAAN'a, savunma sınavımda eksikliklerimi ve hatalarımı düzetmemde yardımcı olan hocam Sayın Doç. Dr. Nergiz AYDOĞDU hocama ve Harran Üniversitesi öğretim görevlisi Sayın Doç. Dr. Abdulvahap ULUÇ hocama teşekkür ediyorum. Ayrıca öğrencilik dönemim boyunca desteklerini eksik etmeyen hocalarım; Rektör Danışmanı Sayın Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ'e ve Rektör Yardımcısı Sayın Prf. Dr. Kadriye Eylem ÖZKAYA LASSALLE şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Bu süreçte sevgi, sabır ve anlayışlarıyla her an yanımda olan eşim Ebru'ya ve annem Kibar'a minnettarlığımı dile getirmek isterim.

Kenan KARAGÜZEL

Ekim 2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ.....	1
2. TÜRKİYE'Yİ LOZAN BARIŞ KONFERANSINA GÖTÜREN SÜREÇ	6
2.1. Meclisi Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne	6
2.2. Barış Görüşmelerinin Başlaması	9
2.3. Lozan'a Gidecek Heyetin Seçimi	11
2.4. Lozan Barış Görüşmelerinde Türkiye'nin Hedefleri.....	18
2.5. Konferansın Başlaması	20
2.6. Konferansın Açılışı	22
2.7. Lozan Görüşmeleri Esnasında Meclisin Gündemi.....	27
3. YAKINDOĞU SORUNLARI HAKKINDA LOZAN KONFRANSI'NDA GÖRÜŞÜLEN KONULAR.....	30
3.1. Trakya Sınırı.....	30
3.2. Ege Denizi Adaları.....	35
3.3. Savaş Tutsakları	38
3.4. Azınlıklar	42
3.5. Musul	51

3.6.	Osmanlı İmparatorluğu'nun Borçları ve Savaş Tazminatları.....	60
3.7.	Boğazlar	71
3.8.	Mısır, Sudan, Hicaz ve Yemen	75
3.9.	Kıbrıs	76
3.10.	Filistin	79
3.11.	On İki Ada ve Trablusgarp (Libya).....	80
3.12.	Kapitülasyonlar	82
3.13.	Suriye (Lübnan, Ürdün ve Hatay)	86
4.	TBMM'DE LOZAN OTURUMLARI VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ	88
4.1.	Türk Heyeti'nin Meclis'e Rapor Sunması ve Yaşanılan Tartışmalar	88
4.2.	Ali Şükrü Bey Cinayeti ve Genel Seçimlerinin Yenilenmesi	105
4.3.	İkinci Lozan Görüşmeleri ve Barış Antlaşmasının İmzalanması ...	109
4.4.	İkinci Dönem Meclis Görüşmeleri	112
4.5.	Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Onaylanması ve Lozan'da İsmet Paşa'nın Diplomasisi	120
4.6.	Türk Basınında Lozan Barış Antlaşması	124
4.7.	Dış Basında, İngiliz ve Fransız Meclislerinde Lozan Barış Antlaşması.....	130
4.8.	Türk Siyasetinde Lozan Barış Antlaşması'nın Algısı	136
4.9.	Türk Dış Siyasetinde Lozan Barış Antlaşması'nın Sorunları	137
4.10.	Lozan Barış Antlaşması'nın Gizli Maddesi veya Maddeleri Var Mı?	141
5.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	143

KAYNAKÇA.....	149
----------------------	------------

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3. 1. 1902 Türk istatistik verileri.....	32
Tablo 3. 2. Yunanistan'ın 30 Aralık 1918 günü müttefiklere vermiş olduğu Batı Trakya nüfus verileri.	32
Tablo 3. 3. 1913 Türk istatistik verileri.....	33
Tablo 3. 4. 1912 Yunan istatistiği verileri.	33
Tablo 3. 5. 1920 Yunan istatistik verileri.....	34
Tablo 3. 6. Venizelos'un konferans başkanlığına sunmuş olduğu nüfus bilgileri.	36
Tablo 3. 7. Türk Heyeti Tarafından Konferansa Sunulan Musul'un Nüfus İstatistik Verileri.....	52
Tablo 3. 8. İngiliz heyeti tarafından konferansa sunulan Musul'un nüfus istatistik verileri.	53
Tablo 3. 9. Osmanlı Borçlarının Genel Listesi.....	62
Tablo 3. 10. Osmanlı Borçlanmaları.	62
Tablo 3. 11. Yok edilen veya alınıp gidilen taşıtların ve yok edilen veya alınıp götürülen hayvanların sayısı ve değerleri.	64
Tablo 3. 12. Yakılıp yıkılmış kentlerin adları ve ev, mağaza, otel, antrepo, din ve eğitim yapıları, fabrikalar, işyerleri, değirmenler vb. gösterilmiştir.	65
Tablo 3. 13. Yakılıp yıkılmış kentlerinde ve köylerinde din ve eğitim yapıları, konutlar, fabrikalar, çiftlikler, değirmenler vb. gösterilmiştir.	65
Tablo 3. 14. Bu çizelgede her sancağın ve köylerinin ev eşyası, ticaret eşyası, para, tarım araç, ve gereçleri, makineler, taşınır mallardan alınıp götürülen yada yok edilenleri değerleri.	66
Tablo 3. 15. Türkiye'nin Yunanistan'dan talep etmiş olduğu tazminat listesi.....	66
Tablo 3. 16. Türkiye ile Türkiye'den ayrılan ülkelere paylaştırılan borçların listesi	69
Tablo 3. 17. 1854-1914 Yılları arası Osmanlı İmparatorluğu'nun borç anlaşmaları.	70
Tablo 4. 1. Lozan Antlaşması'nın Kabulüne Hayır Oyu Veren Milletvekillerinin Sonraki Dönem Bilgileri.	122

ÖZET

Lozan Antlaşması Sürecinde Yaşanan Tartışmalar

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan kısa bir zaman sonra İtilaf Devletleri Türk topraklarını işgal etmeye başlamıştır. İşgallerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan milli mücadele zaferle sonuçlanmıştır. Türkiye'nin başarısı ve İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların sonucunda, İtilaf Devletleri barış antlaşması yapmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi ile görüşmeye başlamıştır. İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ni Lozan'da yapılacak olan görüşmelere davet etmesiyle birlikte mecliste iktidar muhalefet çatışması başlamıştır. Milli mücadele döneminde birlik ve beraberlik içinde olan meclis, Lozan süreciyle birlikte iktidar muhalefet çekişmesine sahne olmuştur. Lozan'a gönderilecek heyetin seçimiyle başlayan çekişme, antlaşma maddelerinin mecliste görüşülmesi ile devam etmiş, muhalif grubunun önemli isimlerinden Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile zirve yapmış ve son olarak milletvekili seçimlerinin yenilenmesi ile iktidar muhalefet çekişmesi son bulmuştur.

Seçimlerin yenilenmesi kararının alınmasından sonra Lozan görüşmeleri tekrardan başlamıştır. İkinci Lozan görüşmeleri sonucunda müttefiklerle antlaşma sağlanmış ve antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Yenilenen milletvekili seçimlerinden sonra meclise sunulan Lozan Antlaşması oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan, Ali Şükrü Bey.

ABSTRACT

Discussions During The Lozan Treaty Process

Shortly after the signing of the Mondros Armistice Agreement at the end of World War I, the Allied Powers began occupying Turkish territories. Following the occupations, the national struggle led by Mustafa Kemal Pasha ended in victory. As a result of Türkiye's success and the disagreements among the Allied Powers themselves, the Allied Powers began negotiations with the Turkish Grand National Assembly to conclude a peace treaty. With the Allied Powers inviting the Grand National Assembly Government to the negotiations in Lausanne, a conflict between the ruling party and the opposition began in the assembly. The assembly, which had been united during the national struggle, became the scene of a power struggle between the ruling party and the opposition during the Lausanne process. The conflict, which began with the selection of the delegation to be sent to Lausanne, continued with the discussion of the treaty articles in the Assembly, peaked with the assassination of Mr. Ali Şükrü, one of the important figures of the opposition group, and finally ended with the renewal of the parliamentary elections.

After the decision to hold new elections was made, the Lausanne negotiations resumed. As a result of the second Lausanne negotiations, an agreement was reached with the allies and presented to the Grand National Assembly of Türkiye. After the renewed parliamentary elections, the Lausanne Treaty presented to the assembly was accepted by a majority vote.

Keywords: The Allied Powers, Mustafa Kemal Pasha, the Grand National Assembly of Türkiye, Lausanne, Mr. Ali Şükrü.

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika kendi bölgesine çekilmesi, Rusya'nın Bolşevik ihtilali sistemi tam manada oturamaması Dünya siyasetini İngilizlerin kontrolüne geçirmişti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin, Almanya ve Rusya ile iyi ilişkiler kurması, Suriye'de gizlice Fransızlara karşı Arap aşiretlerine destek vermesi Fransa'nın hoşuna gitmemiştir. Diğer taraftan İngiltere'nin kendi başına hareket etmesi, Hint deniz yollarını kontrol altında tutmak istemesi ve Fransa'nın fazla uçak ve denizaltı üretimi yapmasını istememesi Fransa'yı kaygılandırmış ve yeni arayışlara sürmüştür. Bu bağlamda Fransa ilk olarak Ankara'daki Türk Hükümeti'ni tanımış ve anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmadan sonra Fransa, Türklerin lehine olacak kararlar almış ve İngilizlerin aleyhinde hareket etmiştir.

Fransızların Türkler ile yakınlaşması İngilizleri Türkler karşısında tek başına bırakmıştır. İngiliz Hükümeti Türkiye ile olası yeni bir savaşın bütçesini karşılayamayacağı ve sömürgelerinden asker desteği alamamasından ötürü Anadolu'da Türkiye ile mücadele için son kozu olan Yunanistan'ı saha sürmüştür. Bu karar hem Fransızlar hem de İtalyanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Karardan hemen sonra harekete geçen Yunan ordularının karşılarında düzenli bir ordunun olmamasından dolayı Ankara yakınlarına kadar ilerlemesi, İngiliz Başbakanı Lloyd George çok sevindirmiştir. Yunanlıların Anadolu'daki hızlı ilerlemesi İngilizleri çok rahatlatmıştır. Yunanların bir anda bu şekilde hareket etmesi Fransızların tepkisini çekmiştir. İngiliz ve Fransızların kendi aralarında anlaşmazlığa düşünce Yunan Kralı Konstantin ordularını İstanbul'a yönlendirmiştir. Bu karara İngiliz Başbakan destek olmuş ama Fransa Başbakanı Poincare şiddetle karşı çıkmıştır. Fransa Başbakanı, Yunan Kuvvetlerinin İstanbul ilerlemesi durumunda şiddetle karşılık vereceklerini İngilizlere bildirmiştir. Durumu öğrenen Yunan Kralı İstanbul üzerine yapacakları seferi sonlandırmak zorunda kalmıştır.

Fransızlar ve İngilizler arasında çıkan anlaşmazlıklar neticesinde Fransızlar yavaş yavaş Türk toprakları üzerinde İngilizlerle itilaflara düşmüş ve bazı

konularda Türklerin lehine olacak kararlar vermiş ve gizliden gizliye İngilizlerle bir siyasi çatışma yaşamaya başlamıştır. Yunanlılarla yapılan savaşın sonlarına doğru Türkiye'nin tüm cephelerde zafer elde etmesi, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Curzon'u üzmüştür. Yunanlıların her cephede mağlup olması İngilizleri yeni stratejiler kurmaya yönlendirmiştir. İngiltere'nin elindeki son kozu olan Yunanlılarında tüm cephelerde yenilgisi İngilizleri Türk kuvvetlerine karşı taarruz durumundan savunma durumuna geçirmiştir.

Bu dönemde İngiltere'de İrlanda sorunu baş göstermeye başlamış ve iç savaş durumu söz konusu olmuştur. İngiltere'yi meşgul eden "İrlanda sorunu" büyük bir sorun haline gelmiş, İngiliz devletinin iç sorunu dış sorunundan daha önemli bir hale gelmiştir. 1921 yılından 1922 yılına girerken İngiliz Parlamentosunun en büyük sorunu İrlanda sorunu olmuştur. Hükümet bütçenin büyük kısmını buraya aktarmayı planlamış, Türkiye ile savaşa girebilecek ne bir bütçesi nede askeri gücü kalmamıştır. Savaş zamanı Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan borçların ödenmesinde büyük bir sıkıntı söz konusu olmuştur. Birinci Dünya Savaşının sonunda İngiltere ve müttefikleri savaş tazminatını, savaşın baş sorumlusu olan Almanya'dan tanzim etmeye kalkmış, savaş tazminatı taksitler halinde Almanya'dan alınmaya başlanmıştı. Bir kaç yıl sonra Almanya borçlarını ödemeyecek hale gelmesi tazminatı alamayan İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır.

İngilizler 1918 yılından belli müttefikleri ile işgal etmiş oldukları İstanbul'u savunamayacaklarını anladıkları için sömürgelerinden asker talebinde bulunmuştur. İngilizler Dominyonları olan Kanada, Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda asker talebinde bulunmuş, Dominyonlar tarihlerinde ilk defa İngilizlere askeri destek vermeyeceklerini, İstanbul'a asker göndermeyeceklerini bildirmişler. Diğer bir taraftan İngiltere'nin sömürgesi durumunda olan Hindistan'daki Müslümanların durumu İngiltere'yi kaygılandırmaktaydı. Buradaki Müslüman halkın Halifeye bağlılığı ve Türkiye'ye vermiş olduğu hem maddi hem de manevi desteğin daha fazla artacağı, Türkiye ile olası bir savaş durumunda bu bölgelerde ayaklanmaların çıkma durumu İngilizleri tedirgin etmiştir. Diğer taraftan Rusya'daki Ekim Devrimi ile komünizmin dünyaya hızlı yayılması, müttefiklerin Ortadoğu'daki sömürgelerinin bu fikirden etkilenmemesi için

Türkiye'nin bölgede tampon ülke olarak kalması batı için daha yararlı olacağı düşüncesi hakim olmuştur. Türkiye ile düşman olmaktansa, iyi ve dost olmak İngiltere'nin çıkarına olacağı İngiliz arşiv kayıtlarında görünmektedir.

Türklerin Anadolu'da Yunanlılar karşısında almış olduğu büyük zafer sonrası İtilaf Devletleri Türkiye ile mecburen masaya oturmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde Türk Kuvvetlerinin hızlıca Trakya'ya doğru ilerlemesi müttefikleri korkutmuş, morali çok yüksek seviyede olan Türklerin bu şekilde devam etmesi halinde Trakya'nın tamamını ele geçireceğini, tekrardan gelecekte Balkanlarda ve Avrupa'da kendileri için büyük bir tehlike olacağı düşüncesiyle büyük tehlikenin önüne erkenden geçmeye çalışılmıştır.

İngilizler 1918'de işgal etmiş oldukları İstanbul'un olası bir Türk Harekatı durumunda savunulmayacak halde olduklarını çok iyi biliyorlardı. Böyle bir durumda, İstanbul'un tekrardan Türklerin eline geçebileceğini ve uluslararası arenada karizmalarının çizeceğini düşünerek yeni bir anlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile 3 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya'da mütareke görüşmesi yapmış ve diplomatik görüşmelere geçilmiştir. Mütareke görüşmeleri İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerinin temsilcileri katılmış, Yunan temsilcileri Mudanya açıklarında demir atmış olan bir İngiliz gemisinde bekletilmiştir.

11 Ekim 1922'de yapılan anlaşma gereği Yunanlılar, işgal etmiş oldukları Anadolu ve Doğu Trakya topraklarını on beş gün içerisinde terk edip Meriç'in sol kıyısına kadar çekilmesi kararı alınmış, İstanbul ve bazı Anadolu'daki yerleşim yerlerinde ise yapılacak barış görüşmelerine kadar işgal kuvvetlerin kontrolünde kalmaları kararlaştırılmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin Doğu Trakya'ya asayişini sağlamak için 8.000 kişilik jandarma gücü bulundurmasına izin verilmiş ve boğazların yönetim şekli ise taraflar arasında yapılacak barış görüşmelerinde saptanacağı kararı alınmıştır.

I. Dünya savaşında İtilaf Devletleri safında savaşa giren ve 1917'de Ekim devrimi ile başa geçen Lenin Hükümeti olarak tanınan Komünist Hükümet savaşa karşıydı. Bu bağlamda 11 Kasım 1918'de İttifak devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayıp savaştan çekilmiştir. Rusya'da Komünist Hükümet'in

kurulmasından sonra Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Rusya bu ilanlardan sonra Gürcistan'a savaş ilan etmiş ve Gürcistan Hükümeti'ni devirmiştir. Bu savaşta Rusya ile hareket eden Türkiye arasında sınır belirleme antlaşmasına yapılmıştır. Moskova'da yapılan antlaşmada, Türkiye Kafkasya bölgesindeki (Bugünkü Ermenistan ile Kuzey ve Güney Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya) topraklardaki iddialarından vazgeçmiştir. Rusya'da 1878 Berlin Kongresinde belirlenmiş olan sınır hakkından vazgeçmiştir. 13 Ekim 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla; Kars, Artvin, Batum ve Iğdır Türk topraklarına katmıştır. Savaştan sonra Rusya, komünistlik akımını yaymak için dünyadaki tüm komünist hareketlere destek vermiştir. Ayrıca komünizmin yanında emperyalist, sömürgeci devletlere karşı mücadele eden milletlere de destek olmuştur. Kurtuluş savaşı zamanında TBMM, Sovyetler Birliğinin emperyalist güçlere karşı tavrından dolayı Rusya ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile Vladimir Lenin arasında telgraflarla yazışmalar olmuş, sonradan bu iyi ilişkiler sayesinde Kurtuluş Savaşında Türkiye, Sovyet desteğini arkasına almıştır. Milli mücadele zamanı Sovyetlerle olan yakınlaşması hem maddi anlamda hem de manevi anlamda Ankara Hükümeti'ne yaramış, iyi ilişkiler neticesinde bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türkiye'de bir Komünist Parti kurulmuştur. 18 Ekim 1921 tarihinde Komünist Halk Fıkrası kurulmuş, birçok asker ve siyasetçi bu parti altında toplanmıştır. İsmet Paşa, Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi birçok kişi bu partide toplanmış, Atatürk'ün isteğiyle Çerkez Ethem'de partiye katılmıştır. Parti mecliste 85 milletvekili ile temsil edildiği de kaynaklarda belirtilmektedir. Komünist Halk Fıkrasının yayın organı ise Anadolu'daki Yenigün Gazetesi'ydi. Bu gazetenin İmtiyaz sahibi Yunus Nadi idi. Yenigün Gazetesi 7 Mayıs 1924 tarihinde kurulan Cumhuriyet Gazetesinden sonra yayın hayatına son vermiştir. 11 Mayıs'tan sonra Cumhuriyet Gazetesi olarak yayın hayatına devam etmiştir.

Türkiye'nin Kurtuluş savaşında kazanmış olduğu zaferlerden ve Rusya ile yakınlaşması müttefikleri tedirgin etmiş ve müttefikleri yeni bir anlaşma yoluna sevk etmiştir. İtalya, İngiltere ve Fransa Hükümetleri, 23 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine vermiş oldukları ayrı ayrı notalarla, 13 Kasım 1922'de Lozan'da yapılacak olan barış görüşmelerine davet etmişler. Aynı şekilde

barış görüşmelerine İstanbul'daki Tefik Paşa Hükümeti de davet edilmiştir. İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tefik Paşa, Lozan'da yapılacak konferansta Ankara Hükümeti ile beraber hareket etmek istemiş ve bunun için TBMM'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekerek konferansa ortak katılım sağlamaya çalışmıştır. İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine davet edilmesi Büyük Millet Meclisi'nin tepkisine neden olmuş, meclis İtilaf Devletleri'ne Türk halkının tek temsilcisi olduğunu bildirilmiş ve bu şekilde yapılacak bir görüşmeye Ankara Hükümeti olarak katılmayacaklarını iletmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu tavrından memnun olmayan Ankara, iki başlılığın önüne geçmek için Rıza Nur Bey'in teklifi ile Saltanat makamını 1 Kasım 1922 günü kaldırılmış ve bu şekilde iki başlılığa son vermiştir. Saltanatın kaldırılmasından hemen sonra Türkiye'yi barış görüşmelerimde temsil edecek heyetin belirlenmesine geçilmiştir.

2. TÜRKİYE'Yİ LOZAN BARIŞ KONFERANSINA GÖTÜREN SÜREÇ

2.1. Meclisi Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne

Mondros Mütarekesinden sonra Müttefikler işgale başlamış, ülkenin birçok yerini işgal etmiş ve 13 Kasım 1918 günü başkent İstanbul da fiilen işgal edilmiştir. Bu işgalle birlikte İstanbul'un önemli stratejik noktaları kontrol altına alınmış ama idareye el konulmamıştı. 17 Şubat 1920 günü Meclisi Mebusan'da yapılan görüşmeler neticesinde oybirliği ile Aht-i Milli (Misak-ı Milli) Beyannamesi'ni kabul etmiştir. Misak-ı Milli Beyannamesiyle işgal altındaki topraklardan vazgeçilmeyeceği tüm dünya devletlerine bildirilmiştir. Misak-ı Milli Beyannamesi müttefiklerin tepkisine neden olmuş, 16 Mart 1920'de ikinci büyük işgal gerçekleşmiştir. Müttefikler (İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika) bu sefer idareye el koymuş ve meclis dağıtılmıştır. Meclisteki birçok milletvekili tutuklanmış ve bazıları Malta'ya sürgün edilmiştir (Orbay, 1993, s. 30-39). İstanbul'un işgal altında olmasından dolayı meclis en güvenli yer olarak görünen Ankara'da toplanmıştır. Yapılan milletvekili seçimleri neticesinde 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Meclisi Mebusan'dan gelen Milletvekillerinin katılımıyla birlikte çalışmalar başlamıştır. Bu vekillerin sayısı sonradan 106'a kadar ulaşmıştır. Bir sonraki gün Meclis Başkanlık seçimine yapılmış, başkanlık için Mustafa Kemal Paşa aday olmuştur. Yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa 120 milletvekilinin 110'nun oyunu alarak TBMM'nin ilk başkanı olmuştur. Meclis Başkanı Vekili olarak da 109 oy alan Celaleddin Arif Efendi seçilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 24.04.1336-1920: 38).

Mustafa Kemal Paşa, mecliste kendi görüşüne yakın, mecliste hızlı kararlar aldirarak birçok alanda hedeflediği inkılâbı gerçekleştirebilmek ve güçlü bir ekiple hareket etmek için 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubunu kurmuştur. Grup Genel Kurulu, başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiştir. Grubun programı iki konu üzerine olmuştur. Birincisi Misak-ı Milli'nin sağlanması, İkincisi ise Devlet teşkilatının Anayasa çerçevesinde adım adım

oluşturulması olmuştur. Grubun amaçları arasında yer alan devlet ve millet kuruluşlarını anayasaya göre tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır, maddesi bize bu grubun kuruluş ilkesini göstermektedir (Demirel, 1996, s. 20). Bu grup I. Meclisin son gününe kadar Mustafa Kemal'in kontrolünde olmuş, uluslararası tüm görüşmeleri ve müzakereleri bu grup gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal tarafından oluşturulan Birinci Gruba Hilafet ve Saltanat yanlısı olan vekiller alınmamıştır. Bu gruba karşı ilk muhalefet hareketini Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey (Ulaş) başlatmıştır. Hüseyin Avni Bey Mecliste bir konuşmasında Milli Mücadelenin başarısında tüm milletin emeği olduğunu ama bu başarıyı I. Grubun bunu sahiplenmeye çalıştığını söylemiştir. Bu hareket ilk başlarda örgütsüz hareket etmiş, 1922 yılının başlarında Hüseyin Avni bey, Sivas Milletvekili Vasıf bey, Kastamonu Milletvekili Mehmet Besim bey, Mersin Milletvekili Selahattin bey gibi birçok Milletvekilinin katılımıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubunun karşısında Müdafaa-i Hukuk Grubunu (II. Grup) çatısı altında birleşmişler. Mecliste bu grubun kurulmasıyla birlikte iktidar ve muhalefet çekişmesi başlamış ve en sert tartışmalar Lozan Barış Müzakerelerinde yaşanmıştır. (Bolat & Demiraslan,2013).

Müdafaa-i Hukuk Grubu, özgürlükçü ve milli egemenlik yanlısı bir yol izlemiş, Misak-ı Milli'den her ne olursa olsun taviz verilmemesini ve Hilafetin devamını savunmuşlardır. Her konuda meclisin egemen olması gerektiğini vurgulayan Müdafaa-i Hukuk Grubu, I. Grubun yapmış olduğu çalışmaları eleştirerek, bu grubun alacağı kararların meclise danışılmadan yapılması halinde kişisel egemenliğe yol açacağını belirtmişlerdir. Mecliste bu iki grubun ilk büyük tartışması Lozan Müzakerelerine gönderilecek heyetin belirlenmesinde yaşanmıştır. Bu iki grup meclisin son toplantısı olan 16 Nisan 1923 tarihine kadar tartışmaları sürmüştür (Demirel, 1996 s. 20-25).

Birinci Grup meclisteki üstünlüğü elinde bulundurduğu için Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyetlerine dair kanun değişikliğine gitmek istemiştir. 24 Kasım 1921 günü meclise getirilen kanuna göre Heyeti Vekile Reis'ini meclis seçecek, bu kişi kabinesini oluşturacak ve meclisten güvenoyu alarak göreve başlayacak. Seçilecek kişi Devlet Başkanı yetkisinde olacak, vereceği kararlar kanun sayılacaktır. Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde Milletvekillerinin

desteğiyle bu öneri kanunlaşmamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 24.11.1337-1921: 38).

Önemli diğer bir tartışmada Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandan'a verilen olağanüstü yetkiler sorunuuydu. 5 Ağustos 1921 tarihinde Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'le arkadaşlarının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık verilmesine dair kanun teklifinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olmasına İkinci Grup üyeleri de destek vermiştir. İkinci Grup üyeleri Başkumandanlığın yanında meclisin yetkilerini kişisel olarak kullanma hakkının verilmesine başından beri itiraz etmişlerdir (TBMM Celse Zabıtları, 5.8.1337-1921: 17-22). Bu kanun daha sonra kanun tekrardan iki kere daha üçer ay uzatılmıştır. Bu kanun maddesinin uzatılması 31 Ekim 1921 ve 2 Şubat 1922 tarihlerinde yapılan gizli oturumlarda yapılmıştır (TBMM Celse Zabıtları, 31.10.1337-1921: 2-7).

4 Mayıs 1922'de TBMM'deki açık oturumda Başkomutanlık yetkilerinin üç ay daha uzatılması için Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey ve arkadaşları kanun teklifinde bulunmuştur. Teklif muhalif milletvekillerin boykot etmesiyle yeterli sayıya ulaşamayınca onaylanmamış, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen Başkumandanlık yetkisi resmi olarak sona ermiştir (TBMM Celse Zabıtları, 4.5.1338-1922: 519-522). Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs tarihinde sorunları cevaplandırmak için meclisi toplamış ve milletvekillerini ikna ederek üç ay daha yetki almıştır (TBMM Celse Zabıtları, 6.5.1338-1922: 527-531).

20 Temmuz 1922 tarihinde muhalif milletvekillerinin baskısı sonucu Başkumandan'a olağanüstü yetki veren 2. madde yürürlükten kaldırılmış ama Başkumandanlık unvanı süresiz olarak verilmiştir. Başkumandanlık unvanının süresiz olarak verilmesine muhalif Milletvekilleri de tam destek vermiş ve oy birliği ile bu karar alınmıştır. Mecliste iki grubun çekişmesinde elinde sınırsız yetki bulunduran Mustafa Kemal Paşa'nın da üyesi olduğu Birinci Grubun birçok alanda üstünlük sağladığı görünmektedir (Demirel, 1996, s. 28-30).

2.2. Barış Görüşmelerinin Başlaması

Milli Mücadelenin zaferlerle sonuçlanması Müttefikleri endişelendirmiş, müttefikleri ateşkes talep etmek zorunda bırakmıştır. Yunanistan'a karşı yapılan savaşın Türklerin lehine bittiğini belgeleyen Mudanya Mütarekesi esnasında Türkiye Büyük Millet Meclisi 4 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'ne 20 Ekim 1922'de göndermiş olduğu nota ile barış anlaşmasını İzmir'de yapılmasını teklif etmiştir. Bu barış teklifi İtilaf Devletleri tarafından İzmir'de yapılması kabul edilmemiştir. TBMM'nin barış görüşmelerini İzmir'de yapmak istemesinin asıl nedeni, Yunanlıların Anadolu'daki katliam ve zararlarını batılı devlet yetkililerine yerinde göstermek istemeleriydi. İtilaf Devletleri bu teklifi kabul etmemiş ve yeri kendileri tayin etmişlerdir. Mudanya Mütarekesiyle Türklerin Anadolu'da Yunanlılara karşı kazanmış olduğu zafer dünya kamuoyuna duyurmuştur. Müttefikler 27 Ekim 1922 tarihinde TBMM'ye nota vererek savaşa son verecek barış antlaşmasının, 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da yapılacağını bildirmiştir. Bu görüşmelere TBMM tam yetkili kılınacak iki temsilcisini gönderilmesini istemiştir (Bilsel, 1933, s. 2).

Mudanya mütarekesi ile zaman kazanmanın hesabını yapan müttefikler sahadaki başarısızlıklarını masada zafere dönüştürmek için Tevfik Paşa Hükümeti ile Ankara Hükümeti'ni aynı anda barış görüşmelerine davet etmiş, bu şekilde çift başlılıktan faydalanmak istemişlerdir. Bu davetten sonra Tevfik Paşa Hükümeti, Ankara'ya bir telgraf göndererek birlikte konferansa katılma teklifinde bulunmuştur (TBMM Celse Zabıtları, 30.10.1338-1922: 269-270).

Müttefiklerin Tevfik Paşa Hükümeti ile Ankara Hükümetini aynı anda konferansa davet etmesi Büyük Millet Meclisinin tepkisine neden olmuş ve Ankara Hükümeti İtilaf Devletlerine uyarıda bulunarak Türk milletini TBMM'nin temsil edeceğini, bu durumun Mudanya Mütarekesinin ruhuna aykırı olduğunu, İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesi halinde Ankara Hükümetinin konferansa katılmayacağı bildirilmiştir. İtilaf Devletlerine çekilen notadan sonra Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur'un bu ikiliğin önüne geçmek için Saltanatın

kaldırılması önerisiyle TBMM acil bir şekilde toplamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 1.11.1338-1922: 300-315).

1 Kasım 1922 günü gazeteler Saltanatın kaldırılması için yapılacak görüşmeleri ilk sayfadan duyurmuş ve halkın hakimiyetinin müjdesini okuyucularına vermişlerdir. “*Büyük Millet Meclisi bugün kesin bir karar vererek saray ve sultan istibdadını Türk milletinin tarihinden ebediyen kaldırıp atacaktır. (...) ve artık millet saltanatı, millet hakimiyeti başlıyor*” (Yeni Gün, 1 Kasım 1922, s.1).

İki başlılığın ortadan kaldırılması ile alakalı mecliste yapılan görüşmelerde sırasıyla; Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur, Edirne Milletvekili Kazım Karabekir, Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Sivas Milletvekili Rauf Bey, Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit bey, Ankara Milletvekili Ali Cebesoy ve son olarak Meclis Başkanı, Ankara Milletvekili olan Mustafa Kemal Paşa meclise hitap etmiştir. İkinci Reis Vekili Musa Kazım Efendi iki kanun teklifini okuyarak oylamaya sunulmuştur. Bu maddelerden birincisi kişisel hâkimiyete dayalı olan Saltanat kaldırılarak yerine Milli iradeye dayanan ve halkın temsilcilerin olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin olduğu bir sitemle yönetileceği olmuştur. İkinci madde ise, Halifeliğin Osmanlı Hanedanı’na ait olduğu ve seçilecek olan Halifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından belirleneceğidir. Mustafa Kemal, Türkiye Devleti; Hilafet Makamının dayandığı yer olduğunu ve Osmanlı Hanedanı’ndan akıllı ve ilim sahibi bir kişinin seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu iki kanun teklifinden sonra yapılan oylama sonunda ortak nokta olarak Osmanlı hanedanlığının son bulduğunu, Saltanat makamının yerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin aldığı belirtilmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılan Saltanat makamının tüm yetkileri, Türkiye Büyük meclisine verilmiş, bu kararlar birlikte Lozan’da yapılacak olan görüşmelerde çift başlılığın önüne geçilmiştir. Saltanatın kaldırılması görüşmelerinde mecliste bir bütünlük oluşmuş, Birinci ve İkinci Grup üyeleri Saltanatın kaldırılması için birbirleri ile yarışmıştır (TBMM Celse Zabıtları, 1.11.1338-1922: 300-315).

Saltanatın kaldırılması batıda büyük bir ses getirmiştir. Yabancı basın Saltanatın kaldırılmasını manşetlerine taşımış ve yapılan hazırlıkları okuyucularına

duyurmuştur. 29 Ekim 1922 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinde yayınlanan Chicago Tribune gazetesinin haberinde, Osmanlı Türk İmparatorluğu'nda Saltanatın kaldırıldığı ve Cumhuriyetin ilan edileceği, yeni devlet başkanını da belirleme yetkisinin de Türkiye Büyük Millet Meclisinin uhdesinde olacağını belirten bir haber yayınlanmıştır. Ayrıca aynı gazetede Ankara Hükümeti'nin, İstanbul'un verilmesi halinde Boğazlardan geçiş serbestliğini kabul edeceği, olası bir anlaşmazlık durumu için de Doğu ve Batı Trakya'nın alınması için asker toplandığını yazmıştır (Mengeç, 2024, s. 183).

Saltanatın kaldırılmasının ilanından sonra, 4 Kasım günü yapılan son Osmanlı Hükümeti'nin toplantısından sonra Sadrazam Tevfik Paşa istifa etmiştir. Padişah'ta 17 Kasım günü İngiliz zırhlısıyla Malta adasına gitmiş ve Saltanat fiilinden de sona ermiştir. Saltanatın kaldırılmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul ve Trakya'ya da Refet Paşa'yı yetkili olarak tayin etmiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle halk büyük sevinç yaşamış ve kutlamalar gerçekleştirmiş (Mutlu, 2021).

Son Padişah Vahdettin'in İngiliz zırhlısıyla ülkeyi terk etmesi halk tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Türkiye'yi terk ederken İngilizlerden yardım alması halkın büyük tepkisine neden olmuştur (Vakit Gazetesi, 1922).

2.3. Lozan'a Gidecek Heyetin Seçimi

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü açılması ile birlikte mecliste görüş farklılıkları olan milletvekillerinden oluştuğu görülmektedir. Milli Mücadele döneminde görüş farklılığı olmasına rağmen meclisteki birlik ve beraberlik büyük bir başarı getirmiştir. Milli mücadele yıllarında olan birliktelik barış müzakerelerinin başlamasıyla birlikte mecliste fikri birtakım ayrılıkların yaşanmasına neden olmuş ve ilk meclisin sona ermesine kadar devam etmiştir.

27 Ekim 1922 günü İtilaf devletleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni, İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak olan Sulh Kongresine davet ettikleri notayı Dışişleri Bakanlığına iletmış ve notayı Dışişleri Bakanı Rıza Nur Bey 28 Ekim 1922 günü mecliste Milletvekillerine kürsüde okumuştur. Rıza Nur,

üç İtilaf Devleti (İngiltere, İtalya ve Fransa) ayrı ayrı, kendi dillerinde nota çektiklerini ve 13 Kasım 1922 tarihinde yapılacak görüşmelere davet edildiklerini Büyük Millet Meclisi'nde açıklamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 30.10.1338-1922: 261-262).

Saltanatın kaldırılmasından sonra meclis Lozan Konferansı üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 2 Kasım 1922 günü mecliste Lozan Konferansına gönderilecek heyetin belirlenmesi konusunda görüşmelere geçilmiştir. Rauf Bey (Orbay), Lozan'a gidecek heyetin meclis tarafından seçilmeyeceğini burada Türkiye'yi temsil edecek heyetin tamamını TBMM Hükümeti'nin belirleyeceğini açıklamış ve tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Rauf Bey'in konuşmasına Mersin Milletvekili Selahattin Bey söz almış, Rauf Bey'e heyetin belirlenmesi için yetkiyi kimin hükümete verdiğini söyleyerek sert tepki göstermiştir. Rauf Bey; *"Heyeti Vekile o kuvveti ancak Meclisi Alinizden almıştır"* diyerek cevap vermiştir. Selahattin Bey, meclis olarak o yetkiyi vermediklerini söylemiş, bu kadar önemli bir vazifeyi milli mücadele döneminin başından beri yöneten Gazi Meclis'in vermesi gerektiğini, bu vazifenin yürütülmesinin hükümet tarafından yapılmasının usule aykırı olduğunu, bu konuda meclisin bertaraf edilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Rauf Bey, Selahattin Bey'e savaş ilanı ile barış kararının meclise ait olduğunu, barış görüşmelerine gönderilecek heyetin hükümetin kontrolünde olması gerektiğini söylemiştir. Rauf Bey'in konuşmasını tamamladıktan sonra söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Büyük Millet Meclisinin Hükümeti tarafından istenildiği zaman vazifeden men edilemeyeceğini, gönderilecek temsilcilerin belirlemede hükümetin söz sahibi olamayacağını belirtmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 2.11.1338-1922: 980-982).

Rauf Bey, Lozan'a gidecek heyetin görüşmelerdeki alacağı kararları yine meclisin onaylayacağını bir noksanlık olması halinde son sözü yine meclisin söyleyeceğini mecliste açıklamıştır. Rauf Bey'den sonra tezkere okunmuş ve Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey söz almıştır. Hami Bey, üç sene evvel Ankara'da toplanan meclisin birlikteliği büyük başarılar getirdiğini, Kütahya hezimetinden sonra meclisin ortak kararlar Mustafa Kemal Paşa'yı Başkumandan tayin ettiklerini, bu atamadan sonra hiçbir yenilgi almadıklarını belirterek birlikteliği vurgulamıştır. Savaşın iki kuvvetin olduğunu, bunlardan birincisinin asker, ikincisinin de siyaset

olduğunu, bu iki kuvvetinde birlikte hareket etmesi gerektiğini milletvekillerine anlatmıştır. Meclisteki herkesin ortak kararı olan Misak-ı Milli çizgisinde bir barış görüşmesi yapılması için, Lozan’a 12 kişilik heyetin katılmasındansa yüce meclisin tamamının katılmasını talep etmiştir. Amasya Milletvekili Ömer Lütfi Bey, heyeti belirleme meclisin uhdesinde olması gerektiğini, böyle bir kararın hükümet tarafından verilemeyeceğini belirterek, Rauf Bey’e Mondros Mütarekesini imzalarken kimden yetki aldığını sormuş bu şekilde bir nevi güvensizliğini vurgulamıştır. Konya Milletvekili Vehbi Efendi, Başbakan Rauf Bey’e “*Avrupa ’ya gidecek kişiler mi önemli yoksa onlara verilecek para mı?*” diye sormuştur. Para meclisten istenirken neden daha değerli olan insan istenmiyor diye tepkisini göstermiştir. Vehbi Efendi, altı askerin gideceği duyumunu aldığını, Lozan’da barış mı, yoksa savaş mı yapılacak anlayamadığını, oraya harp planı için değil diplomasi için gidileceğini söylemiştir. Rauf Bey Vehbi Efendi’ye, paranın harcanılacağı için istenildiğini, insanı harcayamayacaklarını söylemiş, ikinci olarak da askerlerin savaşmak için gitmeyeceklerini, bu rütbeden aşağısını Lozan’a gönderemeyeceklerini, onlarla birlikte gidecek olan zabıtların vazifelerinin mühim olduğunu ve onların önemli işleri yapacaklarını belirtmiştir. Oylamaya geçmeden önce Hükümet Başkanı Rauf Bey destek vermek için, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa’da söz alarak meclise hitap etmişler. II. Grup üyeleri Lozan Barış Konferansı’na gönderilecek heyetin başında olacak kişinin, diplomasi konusunda liyakat sahibi deneyimli birinin olması gerektiğini, yanında olacak yardımcılarının ve danışmanlarında kendi konularında uzman kişiler tarafından oluşması gerektiğini belirtmiş ve bu kişilerin tek tek mecliste onaylanarak gönderilmesi gerektiğini söylemişlerdir. (TBMM Celse Zabıtları, 2.11.1338-1922: 983-995).

Konuşmalardan sonra teskere oylamaya konulmuştur. Oylamada kabul oyu olarak beyaz, ret oyu olarak da kırmızı renkte pusulalar belirlenmiş ve oylama yapılmıştır. Oylama esnasında Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey oy kullanım usulüne itirazda bulunmuş, oyların ikişer ikişer sandığa atıldığını, oylamanın yoklama usulüne göre yapılmasını istemiş, Meclis Başkanı Ali Fuat Bey kabul etmemiştir. 190 Milletvekilinin kullanmış olduğu oyların 121’i kabul, 61’i ret, 8 oyda çekimser olarak kullanılmış ve bu sonuçla yetki hükümete verilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 2.11.1338-1922: 995-1006).

Lozan’a gidecek heyetin belirlenme yetkisi mecliste yapılan oylama sonucu hükümete verilince Lozan’a kimin gideceği konusunda Ankara’da kulisler başlamıştı. İktidar ve muhalif Milletvekillerinin çoğunluğu Lozan’a Hükümet Başkanı olan Başbakan Rauf Bey’in katılacağını tahmin ediyordu. Rauf Bey ne kadar Hükümet Başkanı olsa bile II. Grup tarafından da saygı gören ve hükümet içinde kimsenin kontrolünde kalmayacak kadar bağımsız hareket eden bir şahsiyetti. Rauf Bey hatıralarında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki milletvekilleri ve hükümet üyelerinin konferans heyetine kendisinin başkanlık etmesini istediklerini yazmış ama konferansa katılan ülke temsilcilerin Dışişleri Bakanı başkanlığında katılmasından dolayı, kendisinin katılamadığını belirtmiştir. Kendisinin bu vaziyetinden dolayı Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in katılmasını istemiş, Yusuf Kemal Bey’de Rauf Bey’in katılması halinde ona refakat edebileceğini, Rauf Beyin katılmaması halinde görevi kabul edemeyeceğini söylemesinden sonra Rauf Bey, İsmet Paşa’yı, Mustafa Kemal Paşa’ya önermiştir (Orbay, 1993, s.116-117).

Heyet başkanlığı için Fethi Bey’in ismi de geçmiştir. Fethi Bey’in iyi bir diplomat olması ve Ruslarla yapılan Moskova Antlaşması’ndaki başarılı diplomasisinden dolayı mecliste ismi geçmiştir. Hatıralarında Fethi Bey bu konudan da bahsetmiştir. Fethi Bey, kendisine teklifi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in yaptığı ve konferansa başkanlık yapmasını halinde kendisinin de katılabileceğini ve böylelikle devlete olan hizmetini de tamamlayacağını söylediğini yazmıştır (Okyar, 1980, s. 325).

Bu isimler haricinde ismi öne çıkan en önemli şahsiyet İsmet Paşa’ydı. İsminin öne çıkmasının en önemli nedeni Mustafa Kemal Paşa’ya yakın olan kişilerin başında gelmesiydi. Konferansa heyet başkanlığı için ismi geçen şahıslar arasında Mustafa Kemal Paşa’nın sözünden çıkmayacak ve vereceği her karara itiraz etmeden uyacak tek kişiydi. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa konferansa İsmet Paşa’nın heyet başkanı olarak gitmesini istemiştir (Ertan, 2013, s. 70-73).

Lozan Barış Konferansı’na hükümet başkanlarının katılmamasından dolayı, denklik vurgusu yapılarak Başbakan Rauf Bey katılamadığı belirtilmektedir. Belki temel ilke olarak denklik gösterilse bile bu Rauf Bey’in katılımına engel olamazdı.

Çünkü barış görüşmeleri tarihi belendiği günlerde İsmet Paşa'nın hükümette hiçbir görevi yoktu. Bu dönem Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'di, normal şartlarda Kemal Bey'in katılması gerekirken konferansa hiçbir görevi olmayan, asker kökenli olan İsmet Paşa gönderilmiştir. İsmet Paşa'nın belirlenmesinden sonra hızlı bir şekilde Yusuf Kemal Bey Dışişleri Bakanlığından istifa etmiş, yerine İsmet Paşa getirilmiştir. İsmet Paşa'nın heyet başkanı seçilmesinin en önemli sebebi Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olmasıdır. Rauf Bey'e bakıldığı zaman kimsenin kontrolünde olamayacak kadar özgüveni olan bir devlet adamıydı. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerine uymayan bir kişiydi. İkinci olarak da Rauf Bey II. Grup üyeleriyle dirsek temasında olması Atatürk'ün konferansa katılmasını istemeyeceği bir durumdu. Beş yıl sonra gerçekleşen İzmir Suikastında Rauf Bey'in ceza alması ikisinin arasındaki güven ortamının nasıl olduğunu göstermektedir. Diğer bir güvensizlikte Rauf Bey'in geçmişte Mondros Antlaşması'nı imzalayanlardan biri olmasından dolayı Türk Heyeti üzerinde negatif bir etki oluşturmaması için düşünülmüş olmasıdır. Sovyet Diplomat Aralow, Atatürk'ün İngilizlere olan yakınlığını bildiği için Rauf Bey'in Lozan'a gitmesine engel olduğunu söylemiştir (Ertan, 2013, s. 72-75).

Mustafa Kemal Paşa, başta Rauf Bey, Yusuf Kemal Bey, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve birçok kişi ile görüşmesinin neticesinde barışı sağlayacak kişinin İsmet Paşa'nın olacağı fikrine varmış ve heyet başkanı olarak İsmet Paşa'yı seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde İsmet Paşa'yı göndermesi II. Grup üyelerini memnun etmemiştir. II. Grup üyeleri hükümetin diplomasiden anlayan nitelikli bir devlet adamının Türk heyetine başkanlık etmesinin uygun olacağı görüşündeydiler. II. Grup üyelerinin kriterlerine uyan kişi Rauf Bey'di. Rauf Bey'in II. Grup üyeleri ile olan dirsek temasını bilen Mustafa Kemal Paşa buna izin vermemiştir. Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Bey'e; *"Sen orada kendi kafana göre hareket edersin; İsmet ise, benden habersiz hareket etmez."* Dediğini Latif Salihoğlu aktarmaktadır. Mustafa Kemal Paşa konferansa, sözünden çıkmayacak ve her verdiği karara harfiyen uyacak olan, yakın arkadaşı İsmet Paşa'yı seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan görüşmelerine İsmet Paşa'yı göndermesinin başka bir sebebi olarak da, konferanstan sonra cumhuriyete

geçiş sürecinde kendinden sonra başka birinin ön plana çıkmasını istememesi olarak gösterilebilir. Lozan'da kazanılacak büyük bir diplomatik başarı sayesinde Rauf Bey'in meclisteki muhalif grubun da desteği arkasına alması halinde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği tehlikeye düşebilirdi (Salihoğlu, 2023).

Heyetlerin belirlenmesinden sonra 3 Kasım 1922 günü Mustafa Kemal Paşa mecliste Kürtlere yönelik bir konuşma gerçekleştirmiştir. Paşa konuşmasında, yeni Türkiye'nin Kürtler ve Türkler olmak üzere iki asli unsurdan oluşacağını sözünü vermiştir. Mustafa Kemal'den sonra Kürt Milletvekilleri adına Erzurum Milletvekili Necati Bey ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey söz almıştır. Necati Bey, Kürtlerin azınlık olmadığını beyan etmiş ve bu ülkenin asli iki unsurundan biri olduğunu söylemiştir. Necati Bey'den sonra söz alan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey: *"Avrupalılar diyorlar ki: ' Türkiye'de yaşayan azınlıkların en büyüğü, en kalabalığı Kürtlerdir.' Bendeniz Kürt oğlu Kürdüm. Binaenaleyh bir Kürt mensubu olmak sıfatıyla sizi temenni ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları ayaklarımızın altında çiğnedik ve bütün manasıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki El Cezire Cephesinde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl Türklerle beraber kanımızı döktük, onlarla ayrılmadık ve ayrılmak istemedik ve istemiyoruz. (Alkışlar) ... Sözüme son verirken temsil heyetinden ricam, Kürtler mevzubahis edildiği zaman, Kürtlerin hiçbir talebi olmadığını bildirsinler..."* diye konuşma yaparak müttefiklere mesajını iletmiştir. Bu şekilde Kürtler Milli mücadelede olduğu gibi Türklerle birlikte hareket etmiş, kendilerine devlet vaat eden Avrupalılara Türkiye'den ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermiştir (TBMM Celse Zabıtları, 03.11.1338-1922: 353).

Ali Fuat Cebesoy heyetin seçiminde mecliste yaşanan tartışmaların çetin geçtiğini, Milletvekillerinin çoğunluğunun konferansa bilgisi, tecrübesi ile öne çıkan Rauf Bey'in katılmasını talep ettiklerini, Rauf Bey'in İcra Vekilleri Heyeti'nin Başkanı olmasından dolayı konferansa Hariciye Vekilinin (Dışişleri Bakanı) katılmasının daha uygun olacağını hükümet belirlemiştir. Rauf Bey de hatıralarında meclisteki Milletvekillerinin kendisinin katılmasını istediğini ama konferansa katılan ülke temsilcilerine Dışişleri Bakanlarının başkanlık etmesinden dolayı katılamayacağını belirtmiş sonradan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in

sağlık nedenlerinden dolayı istifasından dolayı göreve Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısından dolayı İsmet Paşa'yı önerdiğini açıklamaktadır. (Orbay, 1993, s.116). Konu ile alakalı İsmet Paşa, Kazım Karabekir ile olan konuşmasında kendisinin yorgun olduğunu belirtmiş ayrıca her konunun içine askerlerin dahil edildiği, bunun yanlış olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal ile yapmış olduğu görüşmesinde Mustafa Kemal'in, konferansa kendisinin gitmesi gerektiğini söylemiş, İsmet Paşa bu görev Dışişleri Bakanı'nın olduğunu söylemesi üzerine Mustafa Kemal, Hariciye Vekilinin istifa edeceğini ve onun yerine sen geçeceksin demiş ve konuşmayı sonlandırdığını söylemiştir. Hükümetin belirlemiş olduğu heyet kısa bir süre sonra Lozan'a hareket etmiştir (Kaan, 2022, s. 157)

Saltanatın kaldırılmasından bir gün sonra 2 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a gönderilecek heyetin seçimi hükümetin uhdesine verilmesinden sonra hükümet kısa bir zaman zarfı içerisinde heyet ve gidecek uzaman kadroyu belirlemiştir. Lozan heyeti şu şekilde oluşmuştur; Heyet Başkanı olarak Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) İsmet Paşa atanmıştır. Diğer heyet üyeleri olarak, Maliye Bakanı Hasan (Saka) bey ve Sıhhiye Vekili (Sağlık Bakanı) Doktor Rıza Nur belirlenmiştir. TBMM'yi Lozan Barış Konferansında temsil eden heyetin yanında görev alacak uzman kişiler de belirlenmiştir. Hükümetçe belirlenen uzman kişiler şunlardır: Burdur Mebusu Veli bey (Profesör Saltık), İzmir Mebusu Mahmut Celal bey (3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar), Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Münir bey, Adana Mebusu Zekai bey (Apaydın), Eski Nazırlardan Mustafa Şeref Bey (Özkan), Diyarbakır (Diyarbakır) Mebusu Zühtü bey (Tigrel), Adliye Vekaleti Mezheb İşleri Müdürü Baha bey, Hariciye Vekaleti Siyasi İşler Müdürü Hikmey Bey (Bayur), Hilali Ahmer (Kızılay) ikinci Reisi Hamit bey (Hasancan), Adliye Müsteşarı Tahir bey, Erkan-ı Harp Kaymakamı Tefik bey, Eski Nafia Müsteşarı ve Trabzon Mebusu Muhtar bey, Evkaf Hukuk Müşaviri Seniüddin bey, Maliye Teftiş Heyeti Reisi Şefik bey, Maliye Vekaleti Muhasebat Umum müdürü Fuat Bey (Ağralı), Darülfünun Müderrislerinden Yahya Kemal bey (Beyatlı), Eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Darülfünun Müderrislerinden Zühtü bey, Mühendis Mektebi Fransızca Muallimi Nahum (Haim) Efendi, Mülkiye Müfettişi Şükrü bey(Kaya), Büyükelçilerden Ali Türk ve Cevat Açıkalın, Matbuat Müşaviri Muharrir Ruşen Eşref bey, Bahriye Kaymakamı Şevket bey, Hariciye Vekaleti Hukuk

Müşavirlerinden Nusret Bey (Metya), Umumi katip ve müşavir Raşit Saffet bey. Mütercim(Çevirmen) Robert Koleji ikinci Müdürü Hüseyin bey ve Binbaşı Atıf Esenbel Lozan görüşmelerine katılmıştır (Cebesoy, 2002, s. 84-186).

5 Kasım 1922 tarihinde Konferansta Türkiye Büyük Millet Meclisini temsil edecek heyet, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve milletvekillerinin katılmış olduğu kalabalık törenle, üç vagonlu özel trenle Lozan'a Ankara'dan yolcu edilmiştir (Cebesoy, 2002, s.186-190).

İsmet Paşa Lozan'a giderken tren hareket etmeden gazetecilere açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Paşa, Misak-i Milli'den taviz verilmeyeceğini, İtilaf Devletlerinden Boğazlar ve İstanbul'un emniyeti konusunda teminat verilmesini isteyeceklerini, işgal zamanı Anadolu'nun uğramış olduğu zarar ve tahribatın tamamını Yunanlılardan karşılanacağını söyledikten sonra Lozan'a hareket etmiştir (Cebesoy, 2002, s.186-190).

2.4. Lozan Barış Görüşmelerinde Türkiye'nin Hedefleri

Büyük Millet Meclisi Lozan Barış Konferansı'na giderken hedeflerinin çoğunluğu son Mebusan Meclisi'nde belirlenmişti. Sonradan Mecliste yapılan görüşmelerde bazı noktalara eklemeler yapılmış ve son şekli heyetin Lozan'a hareket etmeden önce verilmiştir.

Bu hedeflerden ilki I. Dünya Savaşı'nda Mondros Mütarekesini imzalayan yenilmiş İstanbul Hükümeti olarak değil, İtilaf Devletleri'ne karşı zafer kazanmış, Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış galip bir devlet olarak Lozan'a gittiklerini göstermek, ordusunun sahada kazanmış olduğu zaferi bu sefer masada diplomatik zaferle sonuçlandırmaktı. İkincisi beş yüz yıldır ülke ekonomisini alt-üst eden kapitülasyonlardan kurtulmak. Üçüncü ve en önemli hedef ise 28 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen, 122 milletvekilinin imzası olan, Erzurum ve Sivas'ta da kararlaştırılan, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için Lozan'a gidilmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, C.1, 2023, s.18-19).

Bakanlar Kurulu Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine gidecek olan İsmet Paşa'ya hızlı bir şekilde hazırlanmış olunan talimatları vermiştir. Bu talimatlar doğrultusunda hareket edilmesi istenmiştir. Hükümet tarafından tebliğ edilen talimatlar şunlardır;

- 1- Misak-ı Milli Sınırları içerisinde bir Ermeni Yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
- 2- Kapitülasyonlar asla kabul edilmeyecek. Görüşmeler gerekirse kesilebilecek.
- 3- Irak sınırı Musul (Musul, Süleymaniye, Kerkük, Erbil illeri) vilayetini içine alınacak şekilde çizilecek. Başka durum olması halinde hükümetten talimat alınacak.
- 4- Suriye sınırı Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl içine alınarak Musul'un güneyine kadar ulaşacak.
- 5- Adalar: Duruma göre hareket edilecek, kıyılarımıza pek yakın olan adalar Türkiye'ye katılacak, olmazsa hükümetten bilgi alınacak.
- 6- Trakya sınırı 1914 yılındaki sınırların elde edilmesi çalışılacak.
- 7- Batı Trakya'da Misak-ı Milli'nin üçüncü maddesinde belirlenmiş olduğu gibi halk oylaması talep edilecek.
- 8- Gelibolu Yarımadası ve boğazlarda yabancı asker kabul edilmeyecek, bu yüzden görüşmeler kesilecek ise önceden hükümete bilgi verilecek.
- 9- Eski borçlar Türkiye'den ayrılan ülkelere paylaştırılacak, kalan borçlar Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek buda yetmezse yirmi yıl ertelenecek. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa hükümete sorulacak.
- 10- Azınlıklar konusunda mübadele esas alınacak.
- 11- Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olmayacak.
- 12- Yabancı kuruluşlar Türk yasalarına uyacak.
- 13- Osmanlı'dan ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli geçerlidir. Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan

kesimlerinin geleceği, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi istenecek.

14- İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski anlaşmalara göre sağlanacak (Şimşir, 1990, S. 14-15).

Hükümetçe verilen talimatlara bakıldığında ilk iki madde konusunda taviz verilmeyeceği görünmektedir. Bu iki maddeden biri Ermeni Devleti, diğeri de Kapitülasyonlar olmuştur. Diğer konular hakkında hükümete danışılması istenilmiştir. Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa ile saati saatine haberleştiklerini, en küçük detayda bile cevapları hemen bildirdiklerini anılarında yazmaktadır (Orbay, 1993, s.116-121).

2.5. Konferansın Başlaması

Lozan Konferansına Türkiye'nin karşısında müttefik devletler olarak: Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya katılmıştır. Gözlemci olarak Türkiye'den kapitülasyonlardan faydalanan Amerika Birleşik Devletleri ve Boğazlar konusundan dolayı Karadeniz'de kıyısı olan devletler; Romanya, Bulgaristan ve Sovyet Birliği (Rusya, Ukrayna ve Gürcistan)'de katılmıştır.

Yukarıda konferansa katılan devletlerin arasında Japonya'nın olması birçok kişiyi şaşırtmıştır. Lozan'da konferansın yapılacağı otelin önünde dalgalanan bayraklar arasında Japon bayrağını gören İngiliz Gazeteci G. Ellison, şaşırmış, konuyu İsmet Paşa'ya sormadan kendini edememiştir. Anlaşılacağı gibi Japon Devleti de kendini güçlü devletlerin arasına koymuştur (Benazus,2023, s.38).

Konferans başlamadan önce İtilaf Devletleri çıkarları doğrultusunda sürekli stratejilerini değiştirmekteydiler. Alman Deutsche Allgemeine Zeitung Gazetesi bu çıkar çatışması hakkında 17 Kasım 1922 tarihinde bir haber yapmıştır. Haberde; Fransa'nın 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması'yla Türkiye ile çok yakınlaştığını, Fransızların İngiltere'nin Asya'da daha fazla büyümesini istememesinden dolayı Türkiye lehine kararlar alabileceğini yazmıştır. İngiltere'nin kendini dünyadaki denizlerin hakimi olarak göstermek için Boğazların bağımsız kalmasını istemesi, İtalyanların Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olması ve ticari alanlarda anlaşmalar

yapması, Ruslarında geçmişten var olan sıcak denizlere açılma isteğinden dolayı İngilizlerin boğazların kontrolünü kendinde olmasını istediğini yazmıştır. Müttefiklerin bu şekilde hareket etmeleri aleyhlerine olacağını, böyle bir durumda Türkiye'nin iyi bir diplomasi gerçekleştirmesi halinde yeniden eskisi gibi büyük bir devlet olacağını yazmıştır (Benazus,2023, s. 72- 74).

Curzon müttefiklerinin sürekli strateji değiştirmesi yüzünden, konferansta ortaklarıyla karşı karşıya gelmemek için anlaşmazlığın önüne geçmek istemiştir. Bunun için de bir müttefik cephesi oluşturmanın önemi anlamış, bundan dolayı İtalya ve Fransa başbakanları ile özel görüşmeler yapmıştır. Curzon, İlk olarak 18 Kasım 1922 tarihinde Fransa Başbakanı Poincare ile görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede doğu sınırı, Batı Trakya, Boğazların silahlandırılması ve İstanbul'un işgali konusunda Fransız Başbakan ile ortak görüşe varmıştır. Curzon ikinci olarak da 19 Kasım 1922 tarihinde İtalya Başbakanı Mussolini ile Terriet'de görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede İtalyan Başbakan geçmişte kendilerini hep vaatlerle geçirtildiklerini, sonuç olarak üçlü ittifakta kaybeden tarafın kendilerinin olduğunu dile getirmiştir. Curzon, Mussoli'nin konferansta halkına elde tutulur kazanımlar göstermesi halinde desteğini alacağını düşünmüştür. Bu iki gün içerisinde yapılan görüşmelerin neticesinde 20 Kasım 1922 günü, Curzon odasında İtalya ve Fransa Başbakanı ile son görüşmeyi yapmış, üçlü anlaşmaya gerçekleşmiştir. Curzon birleşik cepheyi kurduktan sonra, stratejisini belirlemiş görüşmelere rahat bir şekilde başlama olanağı elde etmiştir (Demirci, 2011, s. 68-74).

Curzon'un belirlemiş olduğu stratejisinin ana maddeleri şunlardır:

- Batı Trakya'da Türklerin talebi olan Halk oylamasının kabul edilmemesi, var olan konumla devam etmesi.
- Batı sınırı 1915 tarihinde Türk Bulgar Anlaşmasındaki sınır kabul edilmeli.
- Kapitülasyonların kendilerinin belirlediği yeni önermeye göre hazırlanması ve başka bir isim adı altında devam edecek.

- Güneyde işgal etmiş oldukları Irak, Suriye ve Filistin bölgelerindeki manda yönetimlerinin durumunun değişmemesi ve petrol arazilerinin var olan mevcudiyeti devam etmesi.
- Boğazlara yakın olan Ege adalarının Türklere verilmemesi
- Türkiye’den savaş tazminatı istenilecek ama Türkiye’nin Anadolu’nun tahribatı için Yunanistan’dan talep edeceği Tazminat kabul edilmeyecek.
- Müttefiklerin Askeri Mezarlıkları kendilerine verilecek.
- Boğazlardan geçişin serbest olması ve Boğazların askerden arındırılması sağlanacak.
- Türkler konferansta sunulan koşulları kabul etmemesi halinde, kara ve denizden baskıya başvurulacak.
- 18 Ekim 1912 yılında İsviçre’nin Lozan şehrinde yapılan Uşi Antlaşması ile geçici olarak İtalyanlara bırakılan 12 Adalar bu sefer kalıcı olarak İtalyanlara verilecek (Benazus,2023, s. 72- 74)
- Türkiye yeni anlaşmayı kabul edene kadar İstanbul’un işgali devam edecek, ne zaman anlaşmayı Türkiye onaylarsa o zaman Küçük Asya ve İstanbul’daki birlikler geri çekilecek (Demirci, 2023, s. 61-74).

2.6. Konferansın Açılışı

Konferans 20 Kasım 1922 günü saat 11:00’da Mont Benon Gazinosunda başlamıştır. Konferansta ülkeler en üst düzey devlet adamları temsil etmiştir. Ülkeleri temsil eden heyet üyeleri şunlardır;

Türkiye: İsmet Paşa (Dışişleri Bakanı) Hasan Saka (Maliye Bakanı), Rıza Nur (Sağlık Bakanı). İngiltere: Marki Curzon Of Kedleston (Dışişleri Bakanı) ve Horace Rumbold (İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiseri). Fransa: Poincare (Başbakan), Maurice Bompert (Büyükelçi), General Pelle (Fransa’nın İstanbul Yüksek Komiseri) ve Pierre Barriere (Büyükelçi). İtalya: Mussolini (Başbakan), ve Lago (Diplomat), Montagna (Atina Büyükelçisi), Marki Garroni (İtalya’nın İstanbul Yüksek Komiseri). Yunanistan: Venizelos (Eski Başbakan ve Diplomat), Dimitris Kaklamanos (Londra Büyükelçisi). Japonya: Baron Hayaşi (Diplomat-Baş delege),

M. Otçiyay (Diplomat). Rusya: Tchitcherin (Diplomat-Baş Delege), Rakosvki (Diplomat). Amerika Birleşik Devletleri: Mister Child (Diplomat-Baş Delege), Mister Grew (Diplomat), Amiral Bristol (Diplomat, Asker). Yugoslavya (Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı):Nintchitch (Diplomat-Baş delege), Rakitch (Diplomat), Spalaikovitch (Diplomat). Bulgaristan: Başbakan Stamboliyski (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.9-11).

Yukarıdaki katılımcı listelerine bakıldığı zaman ülke temsilcilerinin neredeyse tamamına yakını, ülkelerinin en iyi diplomatlarının olduğu görünmektedir. Türk Heyetine bakıldığı zaman temsilcilerin diplomat kökenli olmadıkları görünmektedir. Kongrede Türkiye’yi asker olan İsmet Paşa, Tabip olan Rıza Nur Bey ve Maliyeci Hasan Bey gibi diplomasiden fazla bilgisi olmayan meclis üyelerinin temsil ettiği görünmektedir. Müttefiklerin kurt diplomatları karşısında Türk Heyetinin yetersizliği net olarak göze çarpmaktadır. Konferansa katılan Türk heyetinin içinde uluslararası konferans deneyimi olan neredeyse bir heyet üyesi bulunmamaktaydı. Birçok tarihçinin Lozan’a bir yıl evvel imzalanan Moskova Antlaşması’nın kahramanı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’nın gönderilmemesini eleştirmekte, diğer taraftan İstanbul Hükümeti’nin tecrübeli diplomatlarından da faydalanamamasını da büyük bir eksiklik olarak göstermekte. Bu konuda delegasyonda yer alan Rıza Nur Bey bile İsmet Paşa’yı eleştirmektedir. Rıza Nur’un konferansta İsmet Paşa’nın konuşmalarını izlemekte çok zorlandığını belirtmiştir. Bu konuda diğer bir eleştiri de Siyasi Hatıralar kitabında İsmet Paşa’nın konferans salonunda konuşmalara müdahale edemediğini ve yapılan görüşmelere ikinci gün heyetle görüştüktan sonra ancak cevap verebildiğini Ali Fuat Cebesoy anılarında anlatmaktadır (Hür, 2018, 28-34). İsmet Paşa’da bile hatıralarında kendisini amatör bir diplomat olarak göstermektedir. İsmet Paşa, bu konu ile alakalı şu şekilde bahsetmektedir; *“Benim bu vaziyetimden istifade etmek isteyen diplomatlar her tekliflerini, her iddialarını diplomasinin usulüne ve kaidesine uygun bir şekilde ileri sürüyorlardı. Ben bu iddialara karşı amatör diplomat olarak ve asker tabiatıyla fikrimi kısa ve kuru ifadelerle söylemek hastalığı içinde bulunuyor, böyle karşılanıyordum”*(İnönü, 1998, s.125).

Konferansın ilk günü görüşmeler başlar başlamaz, Türk heyetine ikinci sınıf muamele yapılmıştır. Türk heyeti konferansta; Yugoslavya, Romanya ve

Bulgaristan delegelerinin yanında yer verilmiş, bu duruma Türk heyeti büyük bir tepki göstermiştir. Müttefik Devletler, Türklere savaşta galip olan devlet değil de mağlup olan bir devlet muamelesi yapmak istemişlerdi. Curzon Kurtuluş savaşında büyük bir zafer alarak toplantıya eşit şartlarla oturan Türk heyetine sürekli Mondros Antlaşması'nı hatırlatmaya çalışmıştır. İsmet Paşa Curzon'a; *"Ben buraya Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldim..."* diyerek, Türklere yenik gözle bakan Curzon'a galip bir devlet olarak geldiğini hatırlatmıştır. İsmet Paşa'nın vermiş olduğu cevaptan sonra Türk heyetinin yeri değiştirilmiş, konferansın başını çeken devletlerin (İngiltere, İtalya ve Fransa) yanında yer verilmiştir (Benazus,2023, s.75-76).

Konferansın açılış konuşmasını ev sahibi olması münasebetiyle İsviçre Cumhurbaşkanı, Robert Haab yapmıştır. Haab'tan sonra İngiliz delegasyonun başkanı ve konferansın geçici başkanı da seçilecek Curzon yapmıştır. Curzon'dan sonra üçüncü olarak İsmet Paşa konuşmasını gerçekleştirmiştir. İsmet Paşa'nın Fransızca'yı iyi bilmemesine rağmen konferansta Fransızca konuşmuştur. Paşa Fransızca'yı iyi bilmemesi konferansta konuşmanın uzun sürmesi temsilciler tarafından eleştirilere neden olmuştur. TBMM'de de muhalif milletvekilleri İngiliz Bakan Curzon'un ve İtalyan delege Garroni'nin Fransızca'yı iyi bilmelerine rağmen İngilizce konuşmadıklarını, bunların tercüman kullanmasını hatırlatarak eleştiride bulunmuş ve Paşa'nın Fransızca konuşmasını ülke adına onur kırıcı bir davranış olarak gösterilmiştir. Birçok tarihçi tarafından İsmet Paşa'nın açılış günü yapmış olduğu konuşmayı tahrik edici ve usule aykırı olarak gösterilmiştir. (Hür, 2018, 28-34)

Temsilciler ilk olarak konferansın adının belirlenmesi ele alınmıştır. Curzon konferansın adının "Doğu Sorunları Hakkında Konferans" olması teklifinde bulunmuş, Türk delegasyonu bu ismi kabul etmemiştir. Bu şekilde başlamasının amacı ikinci bir Sevr Anlaşması'nın devamı olacağı, Kurtuluş Savaşı'nın galibi değil de, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu bir devletle anlaşma yapılacağı izlenimini vermek istemeleriydi. Paşa'nın konferansın adının "Lozan Konferansı" olmasını teklif etmiş ve sonuç olarak konferansın adı " Yakındoğu Sorunları Hakkında Lozan Konferansı" olmuştur. Konferansın yapılacağı yerin seçimine bakıldığında bile geçmişe atıfta bulunulmuştur. 1912 yılında İtalyanlara karşı

Trablusgarp'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlanan ve akabinde imzalanan Uşi Antlaşması'nın yeri olan Lozan belirlenmiştir (Uşi Antlaşması, 2013).

Konferansın başında katılan İtalya Başbakanı Mussolini ve Fransa Başbakanı Poincare açılış töreninden sonra ülkelerine dönmelerinden dolayı konferans İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Konferans Başkanlığını müttefikler İngiltere, İtalya ve Fransa arasında dönüşümlü yapılmasını istemiş, Paşa buna karşı çıkmıştır. Paşa Konferansı ilk olarak kendilerinin İzmir'de tertiplemeye karar verdiğini ve devlet başkanlarını ilk kendilerinin davet ettiğini söylemiş, başkanlığın dönüşümlü olmasını talep etmiştir. Türkiye'nin de çağıran devletlerden olmasından dolayı başkanlığın Türkiye'ye de verilmesini talep etmiştir. Türk heyeti dönüşümlü başkanlık önerse de kabul edilmemiştir. Yapılan oylamalar sonucunda konferans başkanlığına İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon getirilmiştir. İsmet Paşa başkanlıkta istediğinin olamaması üzerine Genel Sekreterlik görevine Türk Heyeti'nden birisinin geçirilmesini istemiş ama müttefiklerce bu teklifte kabul edilmemiştir. Genel Sekreter olarak da Fransa delegasyonundan M. Massigli oy birliği ile seçilmiştir. Konferansın dilinin belirlenmesine gelince, bu konuda müttefikler arasında hiçbir tartışma olmamış, konferansın dili Fransızca olması kararı alınmıştır. Fransızca konferansın dili olarak seçilmesinin en önemli sebebi, katılımcıların neredeyse tamamına yakınının bu dili bilmesidir. Dil konusunda Paşa'nın Fransızca'yı iyi bilmemesinden dolayı Türk heyeti konferans dillerinden birinin de Türkçe de olmasını talep edip itirazdan bulunmuş ama yapılan itiraz kabul edilmemiştir. Curzon konferansa iyi hazırlamıştır. Curzon'un İtalya ve Fransa Başbakanları ile yapmış olduğu görüşmelerde her işi planladığı görünmektedir. Dil konusunda bile müttefiklerin iyi istihbarat edindiklerini ve Türk Heyetini her konuda zorladıkları görünmektedir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, C.1, 2023, s.9-28).

Konferansta iç tüzük olarak üç komisyon kurulması kararı alınmıştır. Bu komisyonlar ve başkanlıkları şu ülkelerden oluşmuştur:

- 1- Ülke Sınır ve Boğazlar Komisyonu; İngiltere
- 2- Türkiye'deki Azınlıklar ve Yabancı Komisyonu: İtalya

3- Mali ve Ekonomik Sorunlar Komisyonu: Fransa (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, C.1, 2023, s.9-28).

Komisyonların paylaşımına bakıldığında her ülke kendi menfaati doğrultusunda komisyon başkanlığını aldığı görünmektedir. Konferansta en önemli sıkıntı Türk Heyetinin istihbarat zafiyetidir. Lozan ile Ankara arasındaki uzaklığın neredeyse üç bin kilometre mesafede olması iletişimde sıkıntılar yaşatmaktaydı. Bu durumdan dolayı tek iletişim kaynağı olan telgraf üzerinden haberleşme yapılmaktaydı. Telgraflar üzerinden yapılan haberleşmelerin neredeyse tamamı İngiliz ve Fransızların eline geçmekteymiş. Bu durum konferansta büyük bir zafiyet meydana getirmiştir (Orbay, 1993, s.116-121). Ankara ile yapılan yazışmaların çoğunluğu İngilizlerin kontrolünde olan telgraf hattıyla yapılması ise delegasyonun içinde yanlış yönlendirmenin olduğu insanı düşündürmektedir. Normal şartlarda Ankara'ya Lozan'dan ulaşan iki telgraf hattı bulunmaktaydı. Bunların ilki Fransızların kontrolünde olan Bulgaristan üzerinden gelen telgraf hattı, diğeri de İngilizlerin işletmiş olduğu ve kendi kontrollerinde olan Akdeniz üzerinden gelen telgraf hattıydı. Konferansın başında Fransızların işletmiş olduğu hat kullanılmış, sonradan pahalı olması bahane edilerek İngilizlerin işletmiş olduğu telgraf hattı kullanılmıştır. İngilizlerin kontrolünde olan telgraf hattının kullanılması konferansın seyrini değiştirmiştir. İngiliz Haberalma Servisi ele geçen telgraflarının şifrelerini kırarak Curzon'a iletirmiş. Telgraf hattının pahalı olması gösterilip bir milletin kaderinin bu kadar küçük bir nedenle heba edilmesi çok manidardır. Hatta telgrafların önemini Curzon anılarında bile yazmıştır. Curzon; *"Yabancı hükümetlerin şifresi kırılan telgrafları, onların politikalarını ve eylemlerini değerlendirmede kuşkusuz bizim en kıymetli kaynağımızdır"* demiştir (Andrew ve Noakes,1987, s.16).

Batı gazeteleri konferansın genelde Türklerle İngilizler arasında geçtiğini, müttefiklerin dinleyici gibi davrandığını, Romanya ve Sırp'ları dalkavuk gibi Curzon'un konuşmalarını alkışlama ve destekten başka bir şey yapmadıklarını, Rusların da Türklerin yanında, İsmet Paşa'nın taraftarı gibi hareket ettiğini yazmıştır (Sağlam, 2023, s.56-57).

2.7. Lozan Görüşmeleri Esnasında Meclisin Gündemi

Lozan görüşmelerinin başlamasından sonra, 28.11.1922 günü Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa tarafından gönderilen telgraf Başbakan Rauf Bey tarafından meclise okunmuştur. Raporda; Trakya sınırı Meriç Nehri üzerinden çizileceği, demir yolunun olduğu Karaağacın Türkiye'ye verilmeyeceğini, Musul konusunun İngilizlerle çekişmeli bir hale geldiğini, Batı Trakya'nın ise Yunanlılara bırakılmasını İtilaf Devletleri'nin istediği belirtilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 29.11.1338-1922: 112-114).

İkinci Grup milletvekillerinden Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey söz almış ve hükümete hem destek hem de uyarı niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Yusuf Ziya Bey, İtilafların bu kadar rahat hareket etmelerine kızdığını belirterek, bunların karşısında yenik bir devlet olmadığını, karşılarında her bölgede ve her cephede galip bir devlet olduklarını, eski Osmanlı Hükümeti olmadıkları söylemiştir. Genç Türkiye olarak Misak-ı Milli kararlarından hiçbir taviz vermemeleri gerektiğini, İngiliz oyununa gelmeden konferanstan iyi bir sonuçla dönülmesi gerektiğini söylemiştir. Rauf Bey'de Yusuf Ziya Bey'e sözlerine hükümet olarak da aynı düşüncede olduklarını söyleyerek cevaplamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 29.11.1338-1922: 115-120).

Mecliste uzun zaman Lozan görüşmeleri hakkında bilgi verilmemesi üzerine Saruhan (Manisa) Milletvekili Avni Bey Hükümet Başkanı Rauf Bey'den meclisin bilgilendirilmesini istemiştir. Rauf Bey, bugüne kadar Trakya meselesi, Musul meselesi, Adalar meselesi, Adli, Mali ve İktisadi kapitülasyonlar, Düyunu Umumiye mevzusu, Tamirat mevzusu, Boğazlar mevzusu görüşüldü ama hiçbirini hakkında karar verilmediğini, bunlar için alt komisyonlarda görüşmelerin devam ettiğini, en çok kapitülasyonlarla alakalı sürecin uzun sürdüğünü ama Düyunu Umumiye'nin borçları konusunda anlaştıklarını söylemiştir. Burdur Milletvekili Suphi Bey, eski borçlar bizden ayrılan Manda altındaki devletlere de paylaştırıldı mı? diye sormuş, Rauf Bey bizden ayrılan devletlerden talep etmediklerini söyleyince, Bursa Milletvekili Emin Bey," *henüz Büyük Millet Meclisi böyle bir karar vermemiştir*" diye seslenmiştir. Rauf Bey Boğazlar konusunda Romanya'nın

kontrolün İtilaf Devletlerinde olmasını istemiş, Ruslar ise kontrolün I. Dünya Savaşı'ndan öncekisi gibi Türkiye'nin kontrolüne verilmesini istediklerini ifade etmiş ve meclisteki milletvekilleri hep bir ağızdan “*En doğrusu, yaşınsın Rus'lar sesleri*” yükselmiştir. Mardin Milletvekili Necip Bey, Musul ve Suriye sınırını hakkında bilgi verilmesini talep etmiş, Rauf Bey:” *Lozan'daki Konferans müzakeratını bir cümle ile telhise çalışacağım. Ve diyeceğim ki: Vaziyet müşküldür ve mesail çok giritir*” diye cevaplamıştır. Bu sözden sonra Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey:“ *Öyle ise orduları yürütünüz*” demiş, meclisten bravo sesleri yükselmiştir. Mecliste aynı gün Batı Trakya'da Müslüman halka yapılan tecavüzler ve sürgünler dile getirilmiş, muhalifler hükümetin Lozan'da Yunanlıları protesto etmesi istenilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 16.12.1338-1922: 409-416).

Rauf Bey, Lozan'a giden Türk Heyetinin barış görüşmelerinde sürekli hükümetle dakikası dakikasına iletişim halinde olduğunu, Lozan'dan gelen her soruya hemen cevap verildiği hatıralarında anlatmıştır. Bu ilişkinin sonradan bozulmaya başladığını ve tartışma derecesine kadar ulaştığını yazmıştır. İsmet Paşa, Rauf Bey'e çekmiş olduğu telgrafta, Yunanistan'dan istenilen savaş tazminatından ve İngilizlerin el koymuş olduğu gemilerin paralarından vazgeçilmesi halinde kendilerine Karaağaç'ın verileceğini yazmış ve bu teklifin kabul edilmesini istemiştir. Rauf Bey ise İsmet Paşa'ya Karaağaç'ın bu kadar büyütülmemesi gerektiğini, Yunanistan'dan alınacak tazminattan ve İngiltere'den alınacak üç geminin parasından vazgeçmeyeceklerinin cevabını vermiştir. İsmet Paşa bu yazışmadan sonra hükümet yetkililerini 93 seferinin saray idaresinden farkı olmadığını, isterlerse kendisinin dönebileceğini ve yerine hükümet yetkililerinin gelip İtilaf Devletleri'ne isteklerini kabul ettirmelerini istemiştir. İsmet Paşa'nın telgrafına Mustafa Kemal Paşa cevap vermiş, telgrafta İsmet Paşa'ya haksız olduğunu belirttiğini hatıralarında yazmıştır. İsmet Paşa'nın vazgeçilmesini istediği savaş tazminatı, Türkiye'nin borcundan daha fazla bir bedele tekabül etmekteydi. İngilizlerden alınan ve parası ödenen üç geminin (Fatih, Sultan Osman ve Sultan Reşat Gemileri) ücreti ise on iki milyon İngiliz altınına denk gelmekteydi. 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşma neticesinde İsmet Paşa'nın istediği olmuş ve Karaağaç karşılığında alınacak tazminat ve alacaktan vazgeçilmiştir (Orbay, 1993, s. 116-118).

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın başlarda talimat üstüne talimat istediğini ama sonradan kimseye sormadan kendi başına hareket ettiğini belirtmiştir. Rauf Bey durumu Mustafa Kemal Paşa'ya söylemiş ve Mustafa Kemal Paşa bu hali fark ettiği için son teklifi yazalım demiştir. Yazmış oldukları telgrafta: “ *Son teklifimizi kabul ederlerse imza et, etmezlerse inkitai ilan ile dön, gel, Avakibi ne olursa olsun, bunu silâh kuvvetiyle halle kudretimiz vardır. Ordumuz, hazır ve hattâ sabırsızdır*” diyerek gönderildiğini aktarmıştır. Rauf Bey, Köstence üzerinden çekilen telgrafların önce İngiliz eline geçtiğini ve İngilizlerin görüşmelerin son noktaya geldiğini anladıklarını ve bu telgraftan sonra antlaşmanın imzalandığını ifade etmiştir (Orbay, 1993, s. 119-120).

3. YAKINDOĞU SORUNLARI HAKKINDA LOZAN KONFRANSI'NDA GÖRÜŞÜLEN KONULAR

3.1. Trakya Sınırı

Konferans görüşmesi ilk konusu Trakya sınırı olmuştur. Konferans Başkanı Curzon, ilk olarak Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'ya sözü vermiştir. Paşa, Doğu Trakya sınırının 1913'teki sınırların uygulanmasını istemiş Mudanya Mütarekesi sonucu Edirne'nin içinde olacağı ve buna ek olarak; Karaağaç, Dimetoka, Simelin ve Mustafa Paşa'nın da kendilerine verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Batı Trakya'nın bağımsızlığını savunmuş, buradaki halkın referandum ile kendi geleceklerinin kendileri belirlemesini talep etmiştir. Yunan delegasyon başkanı Venizelos ise bu bölgelerdeki halkın çoğunluğunun kendilerine ait olduğunu, bunun haricinde İzmir'de de nüfusun çoğunluğunun Rumların oluşturduğunu söylemiştir. Venizelos, kendileri ile savaşı ilk Türklerin başlattığını, I. Dünya savaşında kendilerine ilk saldıranın Türk devletinin olduğunu belirtmiş ve Batı Trakya'nın tamamının kendilerine bırakılmasını talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 29-45).

Bulgaristan Başbakanı ise söz alarak kendilerinin ekonomik sıkıntılar içinde olduğunu belirtmiş ve bu ekonomik sıkıntılardan kurtulmanın yolunun Akdeniz'e (Ege) kıyısı olması gerektiğini belirterek bu toprakların kendilerine verilmesini talep etmiştir. Yugoslavya ve Romanya delegeleri ise diğer devletleri desteklemekte ve Türklerin Meriç'in batısından toprak talep etmesinin endişe verici olduğunu dile getirerek, geçmişte var olan Türk korkusunun hala devam ettiğini göstermişlerdir. Avrupa demiryolu hattının Batı Trakya içinden geçmesi üç ülke içinde önem arz etmekteydi. Üç devletinde kendi topraklarına katmak istediği Batı Trakya, I. Dünya Savaşından önce çoğunluğu Bulgaristan'ın sınırları içerisindeydi. 1920'nin Ağustos ayında müttefikler ve Bulgaristan arasında imzalanan, fakat onaylanmayan anlaşmayla müttefiklere bırakılmıştır. Müttefik devletler

anlaşmadan sonra Batı Trakya'yı Yunanlıların kontrolüne bırakmış ve Yunanlılarda burayı işgal ederek yönetmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 29-45).

Curzon, Paşa'ya Türkiye'nin Batı Trakya'da toprak talebinin olup olmadığını, Batı Trakya'yı egemenlik altına almak isteklerinin olup olmadığını sormuştur. Paşa, Türkiye'nin Batı Trakya'yı egemenlik taleplerinin olmadığını belirtmiştir. Curzon Türk heyetine Türkiye'nin sınırının Meriç'i geçemeyeceğini, Karaağacın Türkiye'ye verilemeyeceğini, Karadeniz'den Ege Denizine kadar olan bölgenin Balkanların güvenliği için iki tarafta 25 kilometre mesafeye kadar askerden arındırılacağını dedikten sonra ve sözü İsmet Paşa'ya bırakmıştır. Paşa o anda cevap veremeyeceğini belirtip, cevabı yarın yapılacak olan toplantıda vereceğini söylemiştir. İsmet Paşa'nın müttefiklere hemen cevap veremediği görülmektedir. Bu şekil hareket edilmesi bize Türk heyetinin tam manada hazırlıksız ve yetersiz olduğunu göstermektedir. Curzon'un, Yunan ve Bulgar temsilcilerin vermiş olduğu beyanlardan sonra Paşa'nın açıklama yapmasını istediği zaman genelde bir gün sonra cevap vereceğini belirmesi bu tezi desteklemekte olduğunu görülmektedir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 29-49).

İsmet Paşa önceki günkü Yunan baş temsilcisinin anlatmış olduğu ve Türkiye'yi kendilerine saldırmakla suçlamış olduğu iddiayı çürütmek için söze başlamıştır. Yunanistan'ın Baş temsilcisi Venizelos'a kendilerinin Birinci Dünya savaşında Yunanistan'la savaşmadığını, savaşın 1919 yılının Mayıs ayında Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesiyle başladığını delegelere açıklamıştır. Türkiye'nin saldırganlıkla suçlanamayacağını hatta savaşın sürdüğü dönemde müttefik devletlerin barış için araya girdiği zaman barışı kabul etmeyen tarafın Yunanistan olduğunu, 12 Mart 1921 Londra Konferansında karşılıklı teklifler değerlendirmek için Ankara yolunda iken topraklarla tekrardan savaşı başlatan tarafın yine Yunanlıların olduğunu söylemiştir. Müttefikler Haziran 1921 tarihinde yine kendilerini bir araya getirmek istemelerine rağmen Yunanlıların Ankara'yı almak için tekrardan saldırıya geçtiğini, müttefik devletler çözüm bulamayınca en sonunda artık Yunanistan'ın kendi namına savaştığını ve kendileri adına yetkili olmadığını kendilerine ilettiklerini, Batı Trakya konusuna gelince bölge ile alakalı

istatistikler verilerin belli olduğudur. Büyük devletlerin savaş sonunda belirlemiş olduğu barış programında, halklara kendi kaderlerini saptama hakkını vermiştir. Bu cihetle halklar kendi kaderlerini kendileri belirlemesi gerektiğini söylemiş ve konuşmasını sonlandırmıştır. Paşa konuşmasından sonra Balkan Savaşlarından önceki toprak mülkiyetlerine ve nüfus verilerinin olduğu istatistiklerinin olduğu Tablo 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5. numaralı belgeleri konferans başkanına vermiştir. (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c. 1, s.55-88).

Tablo 3. 1. 1902 Türk istatistik verileri

Bölge	Rumlar	Türkler
Dimetoka Kazası	19.045	8.499
Muratpaşa Kazası	3.065	3.479
Ortaköy Kazası	1.302	1.939
Edirne Kazası	5.750	3.200
Toplam	29.162	17.117

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c. 1, s.52.

Tablo 3. 2. Yunanistan'ın 30 Aralık 1918 günü müttefiklere vermiş olduğu Batı Trakya nüfus verileri.

BÖLGE	TÜRKLER	RUMLAR	BULGARLAR
Gümüşcine	50.000	9.160	10.550
Dedeoğlu	10.670	7.371	11.538
Sofulu	32.140	17.880	5.380
İskeçe (Xanthi)	22.000	10.275	1.695
Toplam	114.810	44.686	29.163

Tablo 3. 3. 1913 Türk istatistik verileri.

BÖLGE	TÜRKLER	RUMLAR	BULGARLAR	YAHUDİLER	ERMENİLER
Gümüşsine	59.967	8.834	9.497	1.007	360
Dedeğaç	11.744	4.800	10.227	253	449
Sofulu	14.736	11.542	5.490	0	0
İskeçe (Xanthi)	42.671	8.728	552	220	114
Toplam	129.118	33.904	25.766	1.480	923

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c. 1, s.58.

Yunanistan Baş Delegesi Venizelos, İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra söz almış, Trakya bölgesin 3'te 2'ini Rumların oluşturduğunu açıklamış ve bölge ile alakalı istatistiksel verileri Konferans başkanına sunmuştur. Paşa'nın Batı Trakya halkının çoğunun Türk olduğunu belirttiğini ama durumun böyle olamadığını sadece Bulgar sınırları içerisinde kalan nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu, Yunanistan sınırlarında kalanlara bakıldığı zaman bölgenin neredeyse çoğunluğu Rum halkından oluştuğunu, buralardaki Rum Nüfusu Türk nüfusunun iki katı olduğunu belirtmiştir. Türk Baş delegesi İsmet Paşa'nın plebisiteye (Halk oylaması) başvurulmasını talep ettiğini kendilerinin buna karşı olduğunu söylemiştir. Batı Trakya'yı Türkiye 1915 yılında kendi isteğiyle Bulgaristan'a bıraktığını, kendilerine Batı Trakya Neuilly Antlaşması'yla geçtiğini belirtmiştir. Batı Trakya'da Küçük Asya'dan ve Doğu Trakya'dan gelen bir milyonun üzerinde Rum'un olduğunu, bunların barınma sorununun getireceği sıkıntıdan dolayı, Türkiye'nin istemiş olduğu halk oylamasını kabul etmelerinin mümkün olmadığını söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.88-105).

Tablo 3. 4. 1912 Yunan istatistiği verileri.

Bölge	Rumlar	Türkler
Dimetoka Kazası	22.080	6.315
Muratpaşa Kazası	4.962	3.335
Ortaköy Kazası	1.714	1.775
Edirne Kazası	8.400	3.200
Toplam	37.156	14.625

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.52.

Tablo 3 5. 1920 Yunan istatistik verileri.

BÖLGELER	RUMLAR	TÜRKLER
GÜMÜŞCİNE, DEDEAĞAÇ, SOFULU, DİMETOKA, ENOS, İSPALA	53.000	26.500

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.52.

Yunan delegasyonundan sonra Türk heyeti ikinci gün cevap vermiş ve Yunan Baş delegesinin birkaç günde Rum göçmenlerin sayısını 1 milyon olarak açıkladığını, daha birkaç gün evvel 850 bin olarak açıklanan rakamın bugün 150 binin üzerinde arttırıldığını dile getirmiştir. Rumların göç ettiğini anlatırken bu topraklardan Anadolu'ya göç eden Türklerin bir milyonun üzerinde olduğunu ve bu insanların yaylalarda yaşam mücadelesi verdiklerini komisyona anlatmışlar. Venizelos ise Küçük Asya'dan ve Trakya'dan göçen Rumların evlerinin bu göçmenlere barınmaları için yeteceğini belirtmiş. Paşa Yunanlıların işgal etmiş oldukları şehirleri yakıp yıktıklarını unuttukları hatırlatmıştır.

Bu konuşmalardan sonra Bulgar delegesi M. Stamboulisky söz almıştır. Bulgar delegesi kendilerine Ege Denize bir çıkış sağlanması, boğazlar rejimi, Trakya'ya gelen göçmenlerin ve azınlıkların kaderi ve silahsızlandırılmış olan uluslarının durumunun bu topraklarda olanlar arasında çözümlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bulgar delegesi, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesinin Sevr Antlaşması'nın güncelleneceği anlamına geleceği, böyle olması halinde kendilerinin Türk halkının başarısına sevineceğini belirtmiştir. Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesinden sonra Batı Trakya'nın da kendilerine verilmesini talep etmiştir. Şayet bu kabul edilmiyorsa Batı Trakya müttefiklerin kontrolünde, tarafsızlık rejimi ile donatılmış, bağımsız bir yönetime kavuşturulmasını talep etmiş ve bu şekilde bölgenin barışa kavuşacağını söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.88-105). Bulgar delegesinden sonra söz alan Yugoslav delegeler Türkiye'nin Meriç nehrinin doğusunda kalması gerektiğini ve adaların müttefiklerin kontrolünde olmasını talep etmiştir. Yugoslavların teklifine

Curzon başından beri karşı çıkmaktadır. Asıl amaçları bu bölgelerin Yunanistan'ın kontrolünde olmasıdır.

Curzon, Paşa'nın talebi ve diğer delegelerinde onayı doğrultusunda verilen belgeleri incelemek için bir alt komisyon kurulmasına karar vermiştir. Alt komisyonda alınan kararlara bakıldığında, müttefiklerin önceden kendi aralarında anlaşmış oldukları kararları uyguladıkları görünmektedir. Batı Trakya konusunda Bulgarlar ve Türk heyetinin istemiş olduğu bağımsız bir yapı veya kendi kaderlerini belirlemek için bir plebisiteye başvurulması talebi kabul edilmemiştir. Hala günümüzde bile yaşayanların çoğunluğunun Müslüman halktan oluşan topraklar Yunanistan'a bırakılmıştır. Müttefikler Batı Trakya konusunda ilk gün belirlemiş oldukları planı uygulamış ve bu konuda zafer kazanmışlar.

3.2. Ege Denizi Adaları

Ege adaları hakkında ilk sözü Başkan Curzon, İsmet Paşa'ya verilmiştir. Paşa, Boğazların ve Küçük Asya'nın güvenliği için Bozcaada, İmroz (Gökçeada)'un ve ayrıca Çanakkale Boğazına yakın olan Semadirek (Samathrace) adasının Türkiye'ye verilmesinin gerektiğini, daha önceden büyük devletlerce Yunanistan'a verilen ama kendileri tarafından kabul edilmeyen Midilli, Sisam, Limni, Nikarya ve Sakız adalarının tekrardan ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa, Yunanistan'ın büyük Yunan İmparatorluğu hayali ile adalara sahip olmasıyla Anadolu sürekli tehlike altında olacağı, 1919 yılında Anadolu'nun işgali bunun en büyük kanıtı olduğunu söylemiştir. Bu dört adanın Türk karasularında olması, Türk kıyılarına yakınlığı münasebetiyle silahsızlandırılıp Türkiye'ye verilmesini talep etmiştir. Venizelos'ta, bu adaların müttefiklerce kendilerine verildiğinin, 1913 yılında Türklere verilen Bozcaada ve İmroz'unda yıllardır kendi kontrollerinde olduğunu belirtmiş ve bu adaların silahsızlandırılıp kendilerine verilmesini talep etmiştir. Bu adalardan hiçbir zaman Anadolu'ya çıkartma yapılmadığını, çıkartmanın direk Yunanistan üzerinden yapıldığını söylemiş, adaların Türkiye için hiçbir tehlike oluşturmayacağını söylemiştir. Curzon, Ege Adalarının Türkiye'ye verilemeyeceğini, bu adadaki nüfusun çoğunluğunun Rumlara ait olduğunu ve bu durumda Adaların Yunanistan'a verilmesi gerektiğini

açıklamıştır. Neden olarak da Türk heyetinin Batı Trakya halkı için talep ettiği, kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesini (Wilson İlkelerini) göstermiştir. Paşa Curzon'a, bu adaların boğazların güvenliği dolayısıyla buradaki yerleşik halkın ele alınmaması gerektiğini, bu adaların boğazların stratejik öneminden ve gelecekte buradan geçecek uluslararası deniz araçlarının güvenliğinden dolayı Türkiye'ye verilmesini tekrardan dile getirmiştir. Venizelos'da, Semadirek adasının 1913'te yapılan antlaşma ile çözümlenmiş olduğunu belirterek bu adanın diğer iki adayla aynı şekilde değerlendirilemeyeceğini ve bu kapsamda adanın Yunanistan'a bırakılmasını istemiştir. Ege'deki bazı adaların Nüfus bilgilerinin olduğu, 3.6 numaralı tabloyu konferans başkanına sunmuştur (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.129-132).

Tablo 3. 6. Venizelos'un konferans başkanlığına sunmuş olduğu nüfus bilgileri.

BÖLGE	RUMLAR	MÜSLÜMANLAR	YAHUDİLER VE YABANCILAR
İmroz (Gökçeada)	9.207	0	0
Bozcaada	5.420	1.200	0
İstanköy	14.550	2.020	0
Rodos	37.777	4.854	2.445

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.132.

Curzon, geçmişte özerklik verilen Girit'te böyle bir yol denendiğini ama kanlı ayaklanmalar ve iç çekişmelerin yaşanmasından sonra ada Yunanistan'a bağlandığını, bu şekilde asayişin ancak sağlandığını belirtmiş ve Türk delegasyonunun tekliflerinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Curzon'un açıklamasına baktığımız zaman Curzon'un Batı Trakya'da halk oylamasına sıcak bakmazken, Ege Adalarında halk oylamasını dile alması diplomatik gaf yaptığını ama Türk heyetinin bunu lehlerine çeviremediği görünmektedir. Curzon'un Ege Adalarıyla alakalı tasarladığı düşünceleri şunlardı;

- 1- Türkiye'nin talep etmiş olduğu Bozcaada, İmroz ve Semadirek adaları Boğazlarla ilişkili olduğu için Boğazlar toplantısında incelenmeli.

- 2- Bozcaada, İmroz ve Semadirek adasının Yunanistan'a bırakılıp bu adaların uzman askerler tarafından incelenerek silahsızlandırılıp, silahsızlandırılmayacağının değerlendirilmesi.
- 3- Geçmiş yıllarda Girit adasına verilen özerklik gibi tekliflerin kabul edilmemesi .

Curzon boğazlar toplantısında adaların incelenmesini talep etmiş ve temsilciler tarafından kabul edilmiştir. İtalya delegesi M. Logo boğazlar toplantısında hangi adaların alınacağını ve hangi konuşların tartışılacağını sormuş. Curzon; Semadirek adasının silahsızlandırılması, İmroz ve Bozcaada'nın ise egemenlik konusu ve diğer adaların (Midilli, Sisam, Limni, Nikarya ve Sakız) silahsızlandırılmasının ve nasıl bir şekilde yönetileceği görüşüleceğini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.133-137).

Türk heyeti 1913 yılında kendilerine verilmiş olan ve resmi olarak da Türk toprağı olan İmroz(Gökçeada) ve Bozcaada'nın egemenlik sorununun komisyona sevk edilmesine tepki göstererek çekincelerini belirtmişlerdir. Bu toplantıdan sonra 28 Kasım günü yapılan Boğazlar sorunu toplantısında Sakız, Sisam, Limni, Nikarya ve Midilli Sorunlarını inceleyen Boğazlar alt komisyon raporu okunmuştur. Komisyon raporunda alınan kararlar şunlardır;

- 1- Sakız, Sisam, Nikarya ve Limni adalarının askerden arındırılmasının uygun olacağı kararlaştırılmış. Oybirliğiyle
- 2- Alınacak tedbirler
 - Boğazlar sorununun görüşüleceği zaman Bozcaada, İmroz ve Semadirek için alınacak tedbirlerin Limni adası içinde alınması gerektiği. Oybirliğiyle
 - Sakız, Sisam, Nikarya ve Midilli adalarının askerden arındırılması için alınacak tedbirler şunlardır;

Adalarda hiçbir İstikam ve deniz üssü bulunmayacak, Türkiye ve Adalar üzerinde hiçbir uçak uçmayacak, adaların asayişinin sağlanması amacıyla Polis ve Jandarma bulundurulacak ama bu kolluk kuvvetlerinin sayısı Yunanistan'ın genelinde istihdam edilen kolluk kuvvetlerinin oranına göre hesaplanacak ve bu

sayının üstüne çıkamayacak. Bu karar oy çokluğuyla alınmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.147-151).

Alt komisyondan gelen rapordan sonra tarafların görüşmeleri neticesinde anlaşmaya varılmış, aşağıdaki kararlar alınmıştır.

- Sakız, Sisam, Nikarya, Limni ve Semadirek Yunanistan'a, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakılmış. Bozcaada ve İmroz yapılacak mübadelenin dışında tutulmuştur.
- Asya kıtasına 3 mil yakınındaki tüm adaların egemenliği Türkiye'ye bırakılmıştır.
- Bu adaların üzerinde uçuşlar yasaklanmış, Adalarda askeri üst bulundurulmayacağı kararı alınmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.150).

3.3. Savaş Tutsakları

Kongre Başkanı ve İngiliz Baş delegesi Curzon tutsaklar konusunun çok önemli bir konu olduğunu ve bunun en erken çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Curzon, İki ülke tutsakları erken bir zamanda salıvermesi gerektiğini, gelecek yılın hasadına bu tutsakların yetiştirilmesinin önem arz ettiğini oturumun açılışında söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 153).

Tutsaklar konusunda geçmişte Milletler Cemiyeti adına Trakya Anadolu'da araştırma yapan Norveçli diplomat, kaşif olan Dr. Fridtjof Nansen'de katılmıştır. Dr. Nansen savaş tutsaklarının serbest bırakılması hem Ekonomi anlamda hem de barış anlamında bölgeye olumlu etkisi olacağını açıklamıştır. Milletler Cemiyeti'nin Ekim başlarında kendisini bölgede incelemeler yapmak için gönderdiğini, sırasıyla Türkiye ve Yunanistan'da incelemelerde bulunduğunu, hazırlamış olduğu raporun konferansta yer alan ülkelerin delegelerine vermiş olduğunu, İtilaf Devletleri'nin çoğunluğu tarafından olumlu karşılandığını belirtmiştir. Vermiş olduğu raporda savaş yüzünden ikamet ettikleri yerlerden kaçan insanların göçlerinden dolayı çok ağır ekonomik sorunların meydana

getirdiğini belirtmiştir. Bu sorunların en hızlı çözümünün ise iç içe girmiş halkların ayrıştırılması olduğunu, bunun çaresinin de nüfus mübadelesi olduğunu, mübadelenin sıkıntıların çözümü için en hızlı çözüm yolu olduğunu söylemiştir. Nüfus mübadelesi iki taraf içinde büyük zorluklar ve fedakarlık gerektireceği, birçok insan bu mübadeleden sonra ekonomik zorluk hatta büyük bir yoksulluk çekeceğini, şuan da bile yaklaşık bir milyon insan toprağını terk ettiği, işini gücünü arkada bıraktığını aktarmıştır. İki ülkede de milyonlarca insan göç etmiş olduğunu, nüfus mübadelesinin şubat ayına kadar en azından bir kısmının yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Dr. Nansen Türkiye'nin elindeki verimli Doğu Trakya'daki toprakların neredeyse çoğunluğu işlenmeyecek halde olduğu ve aynı şekilde Yunanistan'daki topraklarında esirlerden dolayı işlenemeyeceğini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 154-155).

Dr. Nansen, Bulgar-Yunan mübadele anlaşmasının benzerinin uygulanabileceği ve bu şekilde bu sorunun çözüleceğini açıklamıştır. Doğu Trakya'da 300 bin kişiyi barındıracak bir boşluğun olduğu, buradan Yunanistan'a göçen halkın geride evlerini, toprağı işleyecek aletlerini, hatta gelecek yılın tohumuna kadar geride bıraktıklarını söylemiş, çözüm için bir karma komisyonun oluşturulmasını, geçmişte Bulgar-Yunan mübadelesinde kurulan komisyonuna benzer olacak şekilde olmasını teklif etmiştir. Yunan- Bulgar mübadele komisyonunda iki Milletler Cemiyeti'nin üyesinin, bir Bulgar ve bir Yunan temsilcisinin yer aldığını ve bu şekilde bir komisyon oluşturulabileceğini konferanstaki delegelere aktarmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 155-158).

İsmet Paşa, Dr. Nansen'in raporunu dinledikten sonra planlanan konferans gündeminde böyle bir konunun olmadığını ve ayrıca verilen bilgilerin Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde hazırlanmış bir rapor olduğunu, üyesi olmadıkları ve resmi olarak hiçbir ilişkide olmadıkları bir kuruluşun raporunu kabul edemeyeceğini belirtmiş, sadece savaş tutsaklarının mübadelesini gündeme alınması gerektiğini konferans salonunda söylemiştir. Curzon, Paşa'ya savaş tutsakları bu konunun küçük bir kısmını kapsadığını, nüfus mübadelesiyle konunun genişletilebileceğini aktarmıştır. Paşa asıl konunun tutsaklar olduğunu, Yunan ordusunun Türk topraklarını işgal ettiğinde ilk yaptığı iş; zengin, varlıklı, aydın,

bilim adamı ve nitelikli insanları tutsak edip Yunanistan'a götürmek olduğunu söylemiştir. Bu tutsakları Yunanistan'a götürmelerinin amacı; Türkiye'nin gelişimini engellemek, gelecekte sıkıntılar çektirmek, ekonomik bakımdan Türkiye'yi yok etmek istemeleri olduğu, öncelikle Yunanistan'ın bu tutsakları şartsız şurtsuz serbest bırakılması gerektiğini söylemiştir. Yunanistan'ın bu şekilde davranarak savaş suçu işlemiş olduğunu belirtmiş ve savaşta sivil halkın esir alınamayacağını söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 159).

Paşa'dan sonra söz isteyen Venizelos, sivil halkın esir alınması bir savaş suçu sayılamayacağını, ayrıca savaş tutsaklarının karşılıklı olarak serbest bırakılabileceğini, mübadeleye gelince kimsenin zorla gönderilemeyeceğini söylemiştir. Venizelos, Müslüman nüfusun zorla gönderilemeyeceğini, bunun isteğe bağlı olarak kalmasını istemiştir. Bu şekilde bir mübadeleye açık olduklarını açıklamış, olası bir mübadele durumunda ise Yunanistan'dan Türkiye'ye geçecek insanların, Türkiye'de sıkıntı çekmeyeceklerini, Doğu Trakya'da Rumların boşaltmış olduğu evlere yerleşebileceklerini ve bu evlerde 800 bin kişinin barınabileceğini delegelere bildirmiştir. Venizelos'un konuşmasından sonra söz alan İsmet Paşa sinirli bir şekilde konuşarak, bu mübadele iki taraf için aynı olamayacağını, işgal edilen toprakların kendi toprakları olduğunu, Yunanlıların bu topraklardan kaçarken halkın ekinini, malını ve hayvanlarına kadar kendileriyle götürdüğünü söylemiştir. Yunanlıların kalan yerleşim yerlerini yakıp yıkıp o şekilde Anadolu'yu terk ettiklerini, bölge halkının şuan darmadağın olduğunu, halkın çoğunluğunun dağlarda, yaylalarda yaşamak zorunda kaldığını belirtmiştir. Olası bir mübadelede Yunan bölgesine gidecek Rumların düzgün yapılara yerleşebileceklerini ama Yunan bölgesinden gelecek Müslümanların böyle bir durumun söz konusu olmadığını temsilcilere ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 159-165).

Curzon ise gönüllü mübadeledense zorunlu mübadeleyi tercih etmektedir. Curzon, yılbaşından önce Türklerin Doğu Trakya'ya geçmesi ve topraklarını işlemelerinin gerektiğini ayrıca Yunanistan'a yapılan düzensiz göçlerin düzene kavuşması için Türklerden boşalan yerlere bu kişilerin yerleştirilmesini istemektedir. Bu olaya bakınca Batı Trakya'da Türk Müslüman halkın olduğu ve

buranın gelecekte tekrardan Türkiye'nin kontrolüne geçme ihtimalini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bunun için bölgenin Türkleştirilmesi gerektiğini açık açık olmazsa bile gizliden gizliye göstermekteler. Paşa, Curzon'a mübadeleye konu olacak insan sayısı hakkında kendilerinde yeterli bilgi olmadığını söylemiştir.

Curzon, Amerika Birleşik Devletlerin bölge ile alakalı 1914 yılında yapmış olduğu istatistiksel verileri konferansta paylaşmıştır. Amerikan Devletinin verilere göre 1914 yılında 1.600.000 Rum Küçük Asya'da bulunmaktaymış. Savaştan sonra bu rakamın 1 milyona kadar düşmüştür. Başka bir veriye göre de Küçük Asya'da, Birinci Dünya Savaşından önce Rum Nüfusu 1.600.000 savaştan sonra bu rakam 500 binlere kadar düşmüş, İstanbul'daki Rum nüfusu ise 300 bin kişi iken yakın tarihte bu rakam 400 bini aşmıştır. Mudanya Mütarekesinden sonra Rumların İstanbul'u hızla terke etmeye başladığı, bazı verilere göre günde yaklaşık 3.000 kişi mallarını satıp şehri terk ettiği belirtilmiştir. Curzon, İstanbul'daki Rumların göç etmesini istememektedir. İstememesinin sebebi İstanbul'un sanayi ve ticari alanlarının çoğunluğu Rumların kontrolünde olmasıdır. Bu durum Rumlar için büyük bir yıkım olacağını düşündüğü için, İstanbul'da mübadeleye olmasına karşı çıkmaktaydı. Savaş esirlerine gelirsek burada da Yunanistan'ın daha fazla askerinin Türkiye'nin elinde olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin elinde 30.000'den fazla Yunan askeri, 120.000 yakında Yunanlıların tarafında savaşan Türk vatandaşı olan Rum vardır. Türk esirlere bakılırsa 10.000'e yakın asker, 3.000 sivil bulunmaktadır. Mübadele edilecek esir sayısının fazla olması sebebiyle hem İsmet Paşa hem de Venizelos bir alt komisyon kurulmasını talep etmişlerdir. Curzon yapılan teklifi uygun görmüş ve bir alt komisyon kurulmasını desteklemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 164-165).

Bir alt komisyon kurulmasına karar verilmiş. Türkiye ve Yunanistan'dan bir temsilci, büyük devletten (İngiltere, Fransa ve İtalya) birer temsilci getirilmesine ve bu alt komisyonun başkanlığını İtalyan bir temsilcinin yapmasına karar verilmiş ayrıca bölgede önceden Milletler Cemiyeti adına incelemeler yapan Norveçli Dr. Nansen'in de dinlenmesine karar verilmiştir. Kurulacak komisyonda şu konuların incelemesi kararlaştırılmıştır.

1- Gönüllü ve gönülsüz mübadele sistemi.

- 2- Tutsaklar.
- 3- Göçmenler.
- 4- Batı Trakya ve İstanbul'un durumlarının incelenmesi.

İsmet Paşa kurulan komisyonun ilk önce tutsak edilen Türk sivillerinin bırakılmasını talep etmiş ve bu kişilerin isimlerinin tamamının bilgisinin kendilerinde olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak da bölgeyi iyi bilen kişilerin tanık olarak dinlenmesini talep etmiştir. Bunu talep etmesinin en önemli sebebi Curzon ile Venizelos'un vermiş olduğu verilenin yanlış olduğu, hiçbir zaman Türkiye topraklarında 1.600.000 Rum'un yaşamadığını ve Yunan topraklarında bu kadar az Müslüman nüfusun olmadığıdır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s. 168-169).

3.4. Azınlıklar

12 Aralık 1922 Salı günü başlayan oturumda ilk sözü alan Curzon, zamandan da tasarruf etmek için yazılı olan konuşmasını tercümana okutarak konferansı başlatmıştır. Tercümana okuttuğu yazılı açıklamasında; hazır olan komisyona azınlıkların korunması sorununun ele alınmasını istemiştir. Bir yanda doğduğu topraklardan savaşın etkisiyle ayrılmış, göçebe halde yaşayanlar diğer tarafta da, doğduğu bölgede din ve ırk olarak farklı bir yönetimin altında yaşayan kişilerin güvenli bir şekilde yaşama, varlıklarını garanti altına almaları gerektiğini temsilcilere aktarmıştır. Yıllardır var olan savaşın etkisiyle komşularıyla düşman olan halkların nefretin, kinin önlenmesi gerektiğini söylemiştir. Türkiye'deki Hristiyanların can ve mal güvenliği ne kadar önemliyse, Avrupa'daki Müslümanların can ve mal güvenliği o kadar önemli olduğu, bu iki dini inanca sahip olan vatandaşların güvenliği kendileri için çok önemli bir konu olduğunu, müttefikler olarak savaşa girdikleri zaman öncelikli hedeflerinden birisinin de Anadolu'daki azınlıkların güvenliğinin olduğudur. Özellikle Şark bölgesinde ve büyük şehirlerde yaşayan Ermenilerin güvenliği kendileri için son derece önem arz ettiği, yarım asır önce imzalamış oldukları Berlin Anlaşması bu konuda ilk örneği olduğu ve bu konuyla alakalı sürekli Türkiye'den sözler aldıklarını aktarmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 234-237).

Dünya savaşından hemen sonra Avrupa ülkeleri olarak Milletler Cemiyeti'ni kurduktan sonra ilk ele aldıkları konulardan birisinin azınlıklar konusu olduğudur. Sevr Antlaşması'nı hazırlarken Türkiye ile yapılacak anlaşmaya birçok azınlıkları ilgilendiren maddeleri koyduklarını, bugün burada yaptıkları toplantıdan önce toplantı davetini yapan müttefiklerle birlikte Türkiye'ye Meriç nehrinin doğusunu, yani Doğu Trakya'yı vermeyi kararlaştırmış olduklarını belirtmiştir. Doğu Trakya'yı Türkiye'ye bırakma şartı olarak bölgedeki yaşayan azınlıkların, Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında korunmasını amaçlayan anlaşmayı Türkiye'nin kabul etmesi gerektiğini, bu suretle Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne üye olması kendilerini sevindireceğini, Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin üye olması her zaman Avrupalı devletlerin en büyük isteklerinden birisi olduğunu Türk heyetine atfetmiştir. Yunanistan'ın birçok bölgesinden 350 binden fazla Müslümanın olduğu, bunların Türkiye'ye dönmesi halinde Yunanistan'da fazla bir Müslüman azınlığın kalmayacağını yazmıştır. Türkiye ve Yunanistan'da kalacak azınlıklara bakıldığında, İstanbul'da 300 bin ile 400 bin arası Rum'un kalacağı, Yunan devletinde ise Batı Trakya'da da yaşayan 124 bin Müslümanın kalacağını hesaplandığı, Yunanistan'ın bu şekilde yapılacak bir mübadeleyi kabul edeceğini taahhüt ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu şekilde bir mübadeleyi kabul etmesi halinde sorunun çözüleceğini, şayet kabul etmemesi durumunda Yunanistan topraklarında hiçbir Müslümanın kalamayacağını açık bir şekilde belirtmiştir. Azınlıklar alt komisyon başkanı, M. Montagna ile görüşmesinde Türk heyetinin konuyla alakalı olumlu ilerlemesi kendisini sevindirdiğini ve çözümün olacağına inandığını, Rumların dışında İstanbul'da 130 binden fazla Ermeni yaşadığını, aynı şekilde Kürdistan dağlarında yaşayan Nesturilerin ve diğer Müslüman olmayan vatandaşların mallarını, canlarını ve işlerini güvence altına almak mecburiyetinde olduklarını söylemiştir. Özellikle yüzyıllardır acı çekmiş olan Ermeniler bugün Rusya'nın eski şehirlerinden olan Erivan'da yerleştirilmiş olduğunu ve küçük bir Ermeni devleti kurduklarını yazısında belirtmiştir. Bu bölgeye 1 milyon 250 binden fazla insan geldiğini ve şehrin dolup taşmış olduğunu; Kars (İğdır, Ardahan), Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler, buraları terk edip bu bölgelere yerleşmiş olduğunu, Kilikya bölgesindeki Ermenilerin kaderi de aynı şekilde olduğunu söylemiştir. Fransızlar Türklerle anlaşkıktan sonra Fransızların bölgeden çıkışından

sonra yörede yaşayan Ermeniler güneye doğru, Fransız topraklarına (Suriye, Beyrut) sığınmak zorunda kalmış, birçoğu dağlarda göçebe olarak yaşamlarını sürdüklerini yazsında anlatmıştır. Savaştan önce Türkiye’de yaşayan Ermeni sayısı 3 milyon iken şimdi Türkiye topraklarında kalan Ermeni nüfusu 130 bini zor bulunduğunu, bu zeki soyun kendi topraklarına dönmelerine Türk Hükümeti’nde sıcak bakması kendilerini sevindireceğini belirtmiştir. Erivan Cumhuriyetinde yaşayan Ermenilerin var olan rejimden mutlu olmadığı, ülkenin Ermeni nüfusunu kaldıramayacak kadar geniş olmadığı, yoksulluğun ve sefaletin gün geçtikçe daha da kendini gösterdiğini duyduklarını aktarmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 237-241).

Türkiye Ermenilere; Kilikya’nın güneyinde, Doğu Anadolu bölgesinde, Doğu Karadeniz bölgesinde veya Suriye sınırında bir yer göstermesinin müttefiklerce taleplerinin olduğunu yazısında temsilcilere aktarmış, yazılı metnin son kısmında ise Yunan ve Türk devletlerinin müttefik devletlere vermesi gereken taahhütleri sıralamıştır. Bunlar;

- Hem Türkiye hem de Yunanistan Birinci Dünya savaşından bugüne geçen süre zarfında işlenmiş bütün suçları içerisine alacak şekilde bir genel af ilan etmeli.
- Yunanistan’da kalan Müslümanlar ve Türkiye’de kalacak Hristiyan halklar için bu iki ülke; din, ticaret, dolaşım gibi insani hakları kısıtlanmayacak ve özgürce hayatlarını sürdürmeleri için güvence vermeli.
- Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri askerlik hizmeti için azınlıklardan yüksek bir bedel olmayacak şekilde bir vergi alarak azınlıkları askerlikten muaf tutmalı
- Türkiye’de ve Yunanistan’da azınlıklarının denetlenmesi için her iki ülkede olacak şekilde bir denetlenme organı kurulmalı. Bu organın bir merkezi İstanbul’da diğer bir merkezi de Yunanistan’ın bir yerinde olmalı.

Curzon’un yazılı metnin sonunda sorunların ayrıntılarıyla incelemek herkese kesin teklif bulunmakla görevli bir alt-komisyon kurulmasını teklif

etmiştir. Tercümandan sonra söz alan Fransız delegesi M. Barbere, Curzon'un çok geniş bir şekilde müttefik devletlerin görüşünü paylaştığını, iki ülkenin Curzon'un önerisini kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 242-243).

İtalya delegesi Gorrioni, Curzon'un konuşmasını desteklediğini, bölgede süren savaşın bölgeyi harap ettiğini ve bölgedeki ateşli tutkuları bitirmek için barış sağlamak zorunda olduklarını, Müslüman, Ermeni ve Rumların yaşamlarını rahat bir şekilde idame etmeleri için haklarını korumak mecburiyetinde olduklarını belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 244).

Azınlıklar konusunda İsmet Paşa konuşmasında geçmişini vurgulayarak giriş yapmıştır. Büyük ulusların din, ırk ve kültürü ayrı olan toplumların geçmişte nasıl adaletli bir şekilde yönetildiğine bakmak isteyenlerin Osmanlı Tarihine bakmaları gerektiğini, Türkiye'de azınlık sorunu İstanbul'un fethiyle başladığını, Büyük Hükümdar Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u aldıktan sonra azınlıklara nasıl geniş özgürlükler tanıdığını tarihçilerin anlattığını vurgulamıştır. George(Yorgi) fatihi övdüğünü, Ortodoks Patriği ve Ermeni Patriği'ne serbestlik verdiğini anlatmıştır. Yine bir tarihçi olan Voltaire'den örnek veren Paşa, Voltaire'nin, Türklerin dini, dili, rengi farklı yirmi ulusu barış içinde yönettiğini, yüzyıllardır yönettiği topraklarda bir ayaklanmanın çıkmadığını söylemiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Müslümanlar, savaşlarda ve zaferde insanca davranmayı Hristiyanlara öğretmişler. Daha yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına almak istediğiniz azınlık haklarının, Osmanlı'nın yani Türkiye'nin yüzyıllar evvel kendiliğinden vermiş olgunu bilmeleri gerektiğini söylemiştir. Paşa konuşmasında, ülkesinde Müslümanların ve Hristiyanların XVIII. Yüzyılın başlarına kadar kardeşçe yaşadığını, hiçbir kargaşanın çıkmadığını, bu dönemde komşularının ve büyük devletlerin kendi çıkarları için Türkiye'deki azınlıkları kullanarak sürekli içişlerine müdahale ettiğini ve bu dönemden sonra karşılıklı hoş görü yerini kargaşaya bıraktığını söylemiştir. Örnek olarak Rus İmparator'u Büyük Petro'yu vermiş, Prteo'nun, *"Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşınız, oraya hüküm sürenler, dünyanın gerçek hükümdarı olacaktır."* Söylediğini ve bunun için Avrupalılar Türkiye ve İran'la sürekli savaşlar çıkardığını, Hristiyanlar adına sürekli içişlerine müdahale ettiğini Avrupalı

lkeler gemiŖe bakıldığında net olarak görecekleri aıklamıŖtır. 1774 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca AntlaŖması'yla, Rusya Eflak ve Boğdan Beyliklerin koruyuculuğunun yanında Ortodoksların koruyuculuğunu elde etmesi, Rusya'nın emmelerine ulaşması için bir adım olduğunu, Rus Çarı Alexandre bu antlaŖmanın kendisini Türkiye sınırları içerisindeki Hristiyan halkın koruyucusu ve gerektiğ i durumda kurtarıcısı olarak tanıttığını herkesin bildiğini söylemiŖtir. Bu antlaŖmadan sonra bilhassa on dokuzuncu yüzyıldan sonra Rusya'nın sürekli ülkesindeki toplulukları kışkırtmaya baŖladığını ve bu dönemde çıkan bütün ayaklanmalarda Rusların elinin olduğ u, ilk olarak 1821 yılında çıkan Mora isyanında birçok suçsuz Müslüman ve Hristiyan'ın canından olduğ u söylemiŖtir. Rusların 1849-1951 yılında Bulgaristan'da, 1875'te Bosna Hersek'te aynı Ŗekilde ayaklanmalara yol açtığını, buralarda birçok suçsuz insanın ölümüne sebep olduğ unu anlatmıŖtır. Rusların bu Ŗekilde Slavları tek çatı altında toplama planı olan Pan-Slavizm dönemini baŖlattığını ve bunu Rus Çarı'nın da bunu açık bir Ŗekilde deklare ettiğini temsilcilere aktarmıŖtır (Lozan BarıŖ Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 244-253).

İsmet PaŖa, Doğudaki soruna baktıklarında, burada Osmanlı'nın sadık halkı olan Ermeniler olduğ udur. On dokuzuncu yüzyıla kadar bu topraklarda Ermeniler her zaman sadık olarak kaldıklarını ve kendi kültürlerini, dinlerini özgürce yaŖadıklarını belirtmiŖtir. Türkiye'de yaŖayan Ermenilerin bürokraside önemli noktalara atandıklarını ve devlete önemli hizmetlerde bulunduklarını, o kadar saygınlık kazanmıŖ olduklarından dolayı, Türkiye'de Ermenilere Millet-i Sadıka dendiğini söylemiŖtir. Ruslar, Balkanlardaki dŖncesinin istediğ i gibi ilerlememesi ve Rumlarla, Slavların birbirine bağ lılığ ının fazla olmamasından dolayı bu sefer Doğudaki Ermenileri kendisine hedef olarak belirlediklerini, asıl gayelerinin Ermenilerin olduğ u bölgelerde ayaklandırmalar çıkararak Osmanlıyı daha hızlı bir Ŗekilde krtmeyi hedeflediklerini söylemiŖtir. Rusya, Osmanlı topraklarındaki Ermenileri Türklere dŖman etmek için Rusya'da yaŖayan Ermeni aydınları kullanmaya, bu aydınları Eçmiyadzin Katalikos'un aracılığ ıyla Türk dŖmanlığ ını yaymaya baŖladığını söylemiŖtir. Ermeni Patriğ i Nerses Varzebedian, Ayastefanos'taki Rus komutanına bir memorandum göndererek Anadolu'da yerleŖik oldukları Ŗehirlerde bağ ımsız bir devlet olmak istediklerini, Ŗayet bunun

olanaksız olması halinde Rusya'nın kontrolünde olmak istediklerini bildirdiğini delegelere anlatmıştır. Bu memorandumdan sonra Berlin'de yapılan Antlaşmada Ruslar, Ermenilerin koruyuculuğunu istese de büyük devletlerin buna karşı çıktığını, anlaşmada Rusya ve Avrupalı devletler ortak koruyuculukta anlaştıklarını, bu koruyuculuklardan sonra Ermenilerin yine durmadığını ve sürekli ayaklanmalar çıkarttıklarını belirtmiştir. Bu anlaşmalardan sonra Ermeniler yaşadıkları bölgelerde suçsuz komşuları olan Müslümanlara katliamlar yaptıklarını, diğer yandan da Müslüman kılığına girip kendi ırkından olanların canına kıyarak ortalığı ateş yerine çevirerek mağduru oynamaya kalktıklarını müttefik devletlerin temsilcilerini aktarmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 253-258).

İsmet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan her millet özgürce dinini, dilini, kültürünü yaşadığını, Yahudi toplumu da içlerinde yaşamakta olduğunu ama hiçbir zaman bir ikinci bir sınıf vatandaşlık görmediklerini, Millet olarak sabırlarının tükenmesinden sonra karşılık vermek zorunda kaldıklarını söylemiştir. Geçmişte Sırbistan'ın Londra Büyükelçiliği de yapmış olan M. Chedo Myatoviç'in, Türkleri kendi çıkarları yüzünden kan dökücü barbar bir millet olarak dünyaya tanıttıklarını, ama Türklerin çok medeni bir toplum olduğunu, her zaman adalet ve saygınlıkla ülkelerini yöneten ve saygı duyulması gereken bir millet olduğunu yıllar sonra itiraf ettiğini söylemiştir. Paşa konuşmasının sonunda, Rumlarla gerçekleşecek olan mübadelenin sonunda ülkede kalan halkların Türk Devletin garantisi altında olacağını, Ermeniler konusunda ise bunlara bir karış toprak verilemeyeceğini ama ülkede kalan Ermenilere de kendi vatandaşlarına verilecek hakların aynısının tanınacağını açıklamıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 258-262).

Curzon konuşmaların sonunda İsmet Paşa'nın doğudaki olanlardan Ermenileri suçlu gösterilmesini ve mübadelede ısrar etmesini eleştirmiş ve bu çözüm olamayacağını geride birçok azınlığın kalacağını belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 262).

Curzon'dan sonra Yunanistan Baş delegesi M. Venizelos'ta konuşmasında, kendi ülkelerinde kalacak olan Müslümanlara aynı şekilde vatandaşlık haklarını

garanti altına alacaklarını belirtmiştir. Konuşmasında yapılacak bir mübadelenin adil olmayacağını, Yunan sınırları içerisinde yaşamakta olan 350.000 Müslümanın olduğu buna karşılık olarak Türkiye’de yaşamakta olan 1.600.000 Rum’un olduğunu bunun da Yunan ekonomisi için büyük bir sorun olacağını söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 264).

Amerikan Birleşik Devletleri Delegatesi M. Child konuşmasında, her azınlığın kendi evlerine, toprağına dönmek için gerektiğini, insanların güvenliğinin hükümetlerce güvence altına alınmasının önemini vurgulamıştır. Amerikan delegatesi, tüm dünyanın beklemiş olduğu adalet, hoşgörüyü ve uzlaşmayı Türklerden beklemediğini de açıklamıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 265-267).

Rusya Delegatesi M. Spalaikoviç, İsmet Paşa’nın konuşmasını dinlerken kendisini II. Abdulhamit döneminde hissettiğini ve Türkiye’nin bir savunma psikolojisinde olduğunu söylemiştir. Türk topraklarında Sırpların olamamasından dolayı, azınlıklar konusunda Türkiye ile bir anlaşmazlıklarının olmayacağını delegelere ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 268-269).

Bir sonraki gün konuşma talep eden İsmet Paşa, son sekiz yılda işgale uğrayan kendi ülkelerinin olduğunu acının tüm halklar tarafından hissedildiğini söylemiştir. Son dört yıl içerisinde silahsızlandırılmış olan ülkelerinin işgal edildiği ve her yerin yakılıp yıkıldığını belirtmiş, örnek olarak da Kızılhaç Komitesinin vermiş olduğu raporu sunmuştur. Daha bir ay önce Revue Internationale de La Croix Rouge’nın raporunda Yunanlıların Anadolu’da büyük bir yıkıma sebep olduklarını geçmiş oldukları her şehri yakıp yıktıklarını belgelemiş olduklarını açıklamıştır. Anadolu’da Yunan işgalinde 27 şehrin neredeyse tamamen yok olduğunu, bunun yanında 1.400 köyün ve 98 bin konutun yakılıp yıkıldığını ve daha sayımların sürdüğü belirtilmiştir. Türk heyeti Rumların mübadelesinin en mantıklı olanın olduğu ve bu konunun Yunan delegatesi tarafından da kabul edildiğini vurgulamıştır. Mübadelenin İstanbul’unda dahil edilmesi gerektiğinin, Patrikliğin İstanbul’dan çıkarılması şartı ile sadece kayıtlarda İstanbul doğumlu olan 200.000 Rum’un Türkiye’de kalabileceğini belirtmiştir. Yunanistan’dan gelecek Müslüman

halkın buralarda boşaltılacak yerlere yerleştirebileceğinin, böylelikle yerleşim konusunda oluşabilecek bir sıkıntının önüne geçileceğini ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.269- 270).

Yunan Delegesi Venizelos, zorunlu mübadeleyi kendilerinin istemediğini bu fikri Milletler Cemiyeti'nin raportörü olan sayın M. Nansen'in dile getirdiğini, kendilerinin bu mübadelenin olmasına karşı çıktıklarını, Türk heyetinin zorunlu mübadeleden vazgeçmesi halinde kendilerinin de vazgeçeceklerini söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 270).

Curzon görüşmelerin neticesinde Türk heyetine bazı teklifler sunmuştur. Curzon'un teklifleri şunlardır: Ermenilere doğdukları topraklarda yurt edinebileceği yer verilmesi, genel af ilan edilmesi, askerlikten azınlıkların düşük bedelle muaf olması, azınlıkların Milletler Cemiyeti tarafından Türkiye'de İstanbul ilinde, Yunanistan'ında belirleyeceği bir şehirde kurulacak denetim merkezleri tarafında denetlenmesi tekliflerini sunmuştur. Türk heyeti Ermenilere yurt konusunu kesinlikle kabul edemeyeceklerini, genel af konusunda ise kabul edilebileceği, azınlıkların askerlik konusunda ise teklif edilen şeklin kesinlikle kabul edilemeyeceğini, Milletler Cemiyeti'nin denetiminin Türkiye'nin bağımsızlığıyla bağdaşmayacağı belirtilerek ret edilmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s.279-282)..

9 Ocak 1923 Salı günü Azınlıklar konusu için toplanan delegeler alt komisyonda kabul edilen ve edilmeyen maddeler üzerinde görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Bir sonraki gün Alt Komisyon Başkanı M. Montagna, komisyonda alınan kararları açıklamıştır. Komisyondan çıkan kararlar şu şekildedir;

- 1- Savaş zamanı Yunanistan tarafından alınan sivil rehiner en kısa zamanda Türkiye'ye geri verilecek, az sayıda olan Yunan sivil tutsaklarda Yunanistan'a teslim edilecek.
- 2- Yunanistan ve Türkiye'nin savaşta tutsak ettiği askerlerin mübadelesi konusunda anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma gereği Yunanistan elinde tutmuş olduğu tutsakları en kısa süre zarfında teslim edecek buna karşılık Türkiye bu esir sayısına denk gelecek Türk tutsak sayısı kadar

Yunan tutsağını gelecek gemilere teslim edecek. Türk Hükümeti'nin elinde kalan diğer askerlerde anlaşma imzalanıp onaylandıktan sonra Yunanistan'a teslim edilecek.

- 3- Nüfus Mübadelesi konusunda, Batı Trakya'da yaşayan Müslüman halk ve İstanbul'da yaşayan Rumlar, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a gelen Rumlar harici olacak şekilde mübadelenin dışında tutulacak ama diğer bölgelerdeki Rum ve Müslüman halk zorunlu mübadele edilecek (bu mübadelenin gerçekleşmesi için Türk heyeti Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılmasını şart koştur).

Alt komisyonda alınan kararlar, delegeler tarafından tartışmaya alınmış sonuç olarak Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılması harici komisyondan gelen kararlar aynen kabul edilmiştir. Yapılacak mübadelenin ve tutsakların takasının sıkıntısız bir şekilde yapılması ve sağlık sorunlarının da göze alınmasından dolayı Uluslararası Kızılhaç'ın kontrolünde yapılması kararlaştırılmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s. 381-385).

Patriklik İstanbul'da kalması konusunda ise Türk delegesi yapılan teklifleri kabul etmemiş, Patrikliğin ülke içerisinde sürekli bir siyasi kışkırtma merkezi olduğunu ve bu nedenden dolayı Türkiye sınırları dışına çıkarılması gerektiğini Türk heyeti belirtmiştir. Türk heyeti, Patrikliğin Türkiye dışına çıkarılmaması halinde İstanbul'da yaşayan Rumların tamamının mübadele edileceğini beyan etmiştir. Curzon, Patrikliğin bir daha siyasi işlere karışmayacağı, siyasi yetkilerden yoksun bırakılarak sadece din kurumu olarak varlığını sürdürmesi için ülkelerin delegelerine teklifte bulunmuştur. Bulgar ve Yunan delegeleri yanında diğer delegelerde Curzon'un teklifini kabul ettiklerini belirtip garanti verdikten sonra söz alan İsmet Paşa, yapılan görüşmeler neticesinde verilen sözleri bir senet sayarak Patrikliğin sadece bir din kurumu olarak kalabileceğini kabul etmiş ve İstanbul ile Batı Trakya mübadele dışında kalmasını kabul etmiştir. Mübadelede İstanbul'da kalacak Rumların 30 Ekim 1918 tarihinden önce şehirde yaşayanların olması kararlaştırılmış ve İstanbul sınırı olarak da, İstanbul şehremanetinin 1912 yılındaki sınırları kabul edilmiştir. Sözleşmenin eksik kalan noktalarının tamamlanması için alt komisyona son şeklinin verilmesi için sevk edilmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023,c.1, s. 381-398).

3.5. Musul

Musul, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Asya bölgelerinden farklıydı. Musul ve çevresinde yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti yenilgi almamıştı. Bölgenin kontrolü I. Dünya Savaşından sonrada Osmanlının kontrolünde olan yerel halktaydı. 1919 yılında yapılan Paris Barış konferansında müttefikler Osmanlının Asya topraklarda Manda sistemi kurulmasına karar vermişlerdi. Paris Konferansından sonra 1920 San Remo'da yapılan konferansta Musul ve çevresi İngilizlere verilmiş ve Sevr'le de resmi olarak belgelenmiştir. Müttefiklerin kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalardan sonra, İngilizler Türk devletinin halka zulüm ettiğini bahane ederek, imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesini bahane ederek Musul'u işgal etmiştir (Kılıç, 2008).

Musul meselesi 23 Ocak 1922 günü konferansta görüşülmeye başlanmıştır. Normalde konferansın ilk haftalarında Musul sorunu görüşülmeye başlanacaktı ama İsmet Paşa bu konunun İngiltere ile Türkiye arasında özel olarak görüşülmesi gerektiğini, İngiliz heyeti başkanı Curzon'a bildirmesinden sonra özel olarak görüşülmüş ama görüşmeler neticesinde bir sonuca varılmadığı için konferansa biraz gecikmeli olarak gelmiştir. Paşa bölgenin Türkiye'ye ait olduğunu, bölgenin coğrafi, etnografik, tarihi, askeri ve siyasi niteliklerine baktığımızda buranın Türkiye'ye ait olduğunu delegelere belgelerle açıklayarak sözlerine başlamıştır. Musul vilayetinin toplam nüfusun 503.000 olduğu ve buralarda 170.000 kişiye yakın insanın göçebe olarak yaşadığını söylemiştir. Musul'da yaşayan göçebelerin yılın belirli mevsimlerinde Diyarbakır, Bağdat, Zor gibi şehirlere göç ettiğini, bölgelerde Arap nüfusu çok az olduğunu, bölgenin çoğunluğunu Kürt ve Türklerin oluşturduğunu iddia etmiştir. İsmet Paşa bölgenin nüfus bilgisinin olduğu 3.7 Numaralı tabloyu konferans başkanlığına sunmuştur (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 442-444).

Tablo 3. 7. Türk Heyeti Tarafından Konferansa Sunulan Musul'un Nüfus İstatistik Verileri.

BÖLGELER	KÜRT	TÜRK	ARAP	YEZİDİ	MÜSLÜMAN OLMAYAN	TOPLAM
SÜLEYMANİYE SANCAĞI	62.830	32.960	7.210			103.000
KERKÜK SANCAĞI	97.000	79.000	8.000			184.000
MUSUL SANCAĞI	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
MUSUL VİLEYETİ	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 444.

İsmet Paşa konuşmasında, verilerinin yanlış olduğunu beyan eden İngiliz heyetinin hazırlamış olduğu verilere bakıldığı zaman bölgenin etnografik yapısının çoğunluğu yine Kürtler ve Türklere ait olduğunu delegelere söylemiştir. Verilen tablonun İngiliz memurlar tarafından şehirlerin gezilerek hazırlandığı beyan edilmiş, ama bakıldığı zaman İngilizler bölgeye hiçbir zaman hakim olamadığını hatta Süleymaniye şehrine bir İngiliz'in bile giremediğini, bölgenin beşte dördünü Kürtler ve Türklerin oluşturduğunu, beşte birini ise Arapların ve Müslüman olmayan halkın oluşturduğunu söylemiştir. Paşa İngilizlerin bölgede yapmış olduğu bildirilerin tamamının Türkçe olduğunu, İngiliz memurların kayıtların tamamını Türkçe olarak kayda aldıklarını, Kürtlerin Turan kökeninden olduğunu söylemiştir. Bölgede yaşayan Yezidilerin Kürt olduğunu ve bunların Kürtlerden ayrı olarak sayılamayacağını, bunları köken olarak ayrı tutmanın Hristiyanlık inanışındaki Protestan ve Katolik mezhebine benzediğini belirtmiş, ekonomik olarak da demir yolu ile Anadolu'ya bağlı olduğunu, Musul'un coğrafi olarak Anadolu'ya bağlı olduğu delegelere anlatmıştır. Sözlerine devam ederken, İki taraf tarafın istatistiksel verilere bakıldığında bile, Türk verilerine göre %85'i, İngiliz verilerine göre de %66'sı bölgenin Kürt ve Türklerden oluştuğunu belgelediğini belirtmiştir. Kürtlerin Türklerle yaşamak istemedikleri bir İngiliz iddiasından başka bir şey olmadığı, Türkiye'nin kaderini Büyük Millet Meclisinin belirlediğini ve bu mecliste Kürt milletvekillerinin varlığını dile getirmiştir. Paşa, Kürtlerin üstün bir ırk olduğunu, hiçbir zaman sömürge olmayı kabul etmeyecek bir ırk olduğunu dile getirmiş, Birinci Cihan Harbinde ve savaştan sonra işgale uğrayan ülkenin

kurtarılması için verilen İstiklal savaşında her zaman Türklerle Kürtler işbirliği içinde olduğunu, Yunanlıları bozguna birlikte uğrattıklarını söylemiştir. Musul'un savaş zamanı işgal edilmediğini, Musul'un savaştan sonra haksızca işgal edilmiş olduğunu, Musul'un statüsünün İstanbul, İzmir ve Antep gibi olmadığını, buranın savaştan sonra işgal edilmiş olduğunu belirtmiştir. Son olarak Musul halkın çoğunluğunun Kürt ve Türklerden oluştuğunu, halkın yeniden Türkiye'ye bağlanmak istediğini, bölge uluslararası hukuk bakımından Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve ticaretin güvenliği için Türkiye'ye verilmesi gerektiğini söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 449-458).

Tablo 3. 8. İngiliz heyeti tarafından konferansa sunulan Musul'un nüfus istatistik verileri.

BÖLGELER	KÜRT	TÜRK	ARAP	HRİSTİYAN	YAHUDİ	TOPLAM
SÜLEYMANİYE	152.900	1.000	0	100	1.000	155.000
KERKÜK	45.000	35.000	10.000	600	1.400	92.000
ERBİL	77.000	15.000	5.100	4.100	4.800	106.000
MUSUL	179.820	14.895	170.663	57.425	9.665	432.468
MUSUL VİLEYETİ	454.720	65.895	185.763	62.225	16.865	785.468

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 453.

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra Curzon, bölgenin Irak'ın bir parçası olduğu, Türklerin Mezopotamya olarak adlandırdığı bu ülkeye, halkın Irak dediğini, bölge halkının Kral Faysal'ı kabul ettiğini, Musul halkına, Bağdat ve Basra'yla birleşmek mi ayrılmak mı istediklerini sorduğumuzda, kendilerinin bunların bir parçası olduğunu kabul ettiklerini iddia etmiştir. 1919 Barış Konferansında Filistin ve Musul Mandalarının kendilerine, Suriye Mandasının Fransızlara verildiğini ve bunların nasıl Mandat'sal olarak yönetileceği Milletler Cemiyeti'ne sunulduğunu söylemiştir. 1921 yılında Milletler Cemiyeti kararıyla Irak Arap Devleti adı altında birleşmesinin kararı alınmış ve Kral olarak Emir Faysal'ın seçildiği belirtmiştir. Musul bölgesinde İngiliz askerlerinin olmadığını, buralarda Emir Faysal'ın paralı askerlerinin olduğunu söylemiştir. Curzon, Musul'un çoğunluğunun Araplardan oluştuğunu, Musul'un Türkiye parlamentosunda temsil edilmediğini, diğer Kürt bölgelerinden seçilen Kürtlerin

mecliste atama usulü milletvekili olduğunu, bildirgelerin Türkçe dağıtılmasının nedeninin ise halkın okuma yazma bilmediğini ayrıca Musul'un Anadolu'ya ticari olarak bağlı olmadığını, Musul'un ticari ilişkilerinin Bağdat ve Halep tarafına yaptığını söylemiştir. Konuşmasının sonunda Musul'un Irak sınırları içerisinde olduğu, Irak devletinin Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda İngiliz Hükümeti'nin Mandasında olduğu ve bu nedenden dolayı Musul sorununun çözümünün de Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde halledilmesini teklif etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 458-471).

Fransız delegesi M.Bompard, Suriye sınırı konusunda ülkelerinin Türkiye ile anlaşmış olduğunu, İran (Bu dönemde İran devleti yoktur, anlatılmak istenilen İran Bölgesidir) ile Dicle arasındaki sınırın belirlenmesidir. Bu konuda Curzon'un sunmuş olduğu teklifi desteklediklerini ve bu teklife Türk tarafının da olumlu olarak karşılmasını talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023,c.1, s. 471-472).

Aynı gün yapılan ikinci oturumda Paşa yapılan açıklamalara cevap niteliğinde konuşmasını gerçekleştirmiştir. Paşa, Curzon'un Musul'un çoğunluğunun Arap olduğunu belirtmiş ama İngiliz istatistik rakamlara bile bakıldığında bölgenin dörtte biri anca Arap nüfus olduğunu, İkinci olarak Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin hem de Türklerin meclisi olduğu, burada seçilen milletvekilleri serbest olarak gerçek seçilmiş vekillerden oluştuğunu söylemiştir. Musul milletvekilinin olmamasının sebebinin ise bölgenin seçim döneminde işgal altında olduğu ve bundan dolayı Büyük Millet Meclisinde vekilinin bulunmadığı söylemiştir. Curzon'un Musul'u savaş zamanı işgal edildiği söylenmiş ama bu işgalin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 30 Ekim 1918'den sonra gerçekleştiği görünmektedir. Türk silahlı kuvvetlerinin silah bırakmasından sonra İngilizler tarafından 4 Kasım 1918 tarihinde Musul işgal edilmiş, bu dönemde Türk birlikleri ateşkese sadık kalmak için silah kullanmaktan kaçındığı halde bunu fırsat bilen İngilizlerin sürekli ilerlemeye devam ettiğini söylemiştir. İsmet Paşa bölgenin petrolden çok bir ülke sorunu olduğu, burası Türkiye'nin kendi toprağı olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Curzon bölgede bir plebisite başvurulmasına neden karşı çıktığını ve neden bu kadar çekindiğini anlayamadığını, Curzon Musul halkının madem Irak Arap Devletini kabul ettiğini açıkça söylüyorsa bunu da kabul

etmesi gerektiğini vurgulamış, plebisite kabul edilmemesi durumunda İngiliz heyetinin iddiası çürütülmüş olacağı belirtmiştir. Plebisite yapılmamak istenmesi bölgenin Türkiye'ye ait olduğunun en büyük kanıtı olduğunu, Türkiye'nin bölgeden ne olursa olsun vazgeçmeyeceğini, Musul'un gerçek sahibine yani Türkiye'ye geri verilmesini talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023,c.1, s. 473-477).

Paşa'dan sonra söz alan Curzon, Musul vilayetinde Arapların az olduğunu vurguladığını ama diğer taraftan Türk nüfusunun anca on ikide bir olduğunu ve bu şekilde Türkiye'ye bırakılamayacağını, Kürtlerin TBMM'de temsil edilmediğini dolaylı olarak söylemiştir. İsmet Paşa'nın Irak'ta plebisite ile bir Kral seçilmişse aynı şekilde halkın kendi kaderlerini tayin etme haklarının seçebileceğini söylediğini ama talebine gelince kendisinin savaşlarda sürekli bu konuyla ilgilendiğini ama bundan sonra bu konuya başvurmayacağını, Musul konusunda son başvurulacak yöntemin plebisite olduğunu açıklamıştır. Curzon, Milletler Cemiyetini hakem tayin edilmesine İtalya ve Fransa delegeleri tam destek olduğunu ve diğer devletlerin delegelerinin de itiraz etmediğini belirtmiş neden Paşa'nın Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine karşı çıktığını anlayamadığını söylemiştir. Son sözlerinde Türk heyetini tehdit edercesine bir açıklama yapmış, şayet Milletler Cemiyetinin hakemliğin Türk heyeti ret ederse, dünya barışını bozan bu durumu Milletler Cemiyeti'ne bildireceğini, Cemiyeti'nde zorlama tedbirleriyle harekete geçeceğini belirtmiş ve konunun kendi lehlerine olacak şekilde sonuçlanmasını talep etmiştir. Paşa'nın olumlu cevap vermemesi halinde gerekeni yapacağını toplantıda belirtmiştir. Bu şekilde Musul'un müttefikler tarafından nasıl sonuçlanacağını önceden planlandığının bir kanıtı olarak gösterebiliriz (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023,c.1, s. 473-477).

Curzon'dan sonra Japon delegesi Baron Hayaşi söz alarak konunun Milletler Cemiyeti'ne bırakılmasının önemini belirterek, Curzon'u desteklediğini açıklamıştır. Fransız delege M. Bompard'ta Japon delege gibi Curzon'un teklifini kabul ettiğini, Türk delegelerin teklifi ret etmesi çok ağır sonuçlar doğurabileceğini, İsmet Paşa'nın acele etmeden dinlenerek bir karar vermesini teklif etmiştir. Bompard'dan sonra söz alan İtalyan delege Marki Garroni'de Curzon'un teklifinin akla yatkın olduğunu ve konunun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine sevk

edilmesini istemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 484).

İsmet Paşa konuşmaların sonunda söz almış ve Kürt milletvekilleri ile alakalı konuşmaların gerçeği yansıtmadığını, plebisit yapılmasına neden bu kadar karşı çıkıldığını anlayamadığını söyleyip, tavrından vazgeçmeyeceğini son söz olarak Musul'un, İngilizler tarafından kendilerine verilmesini talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 485).

Curzon, konferansın genelinin tavrının konuyu Milletler Cemiyeti'ne havale etmek istemesine rağmen neden Türk heyetinin kabul etmediğine üzüldüğünü söyleyip, önceden söylemiş olduğu tehditlerine hemen girişeceğini belirtmiştir. Amerikan delegesi de yazılı beyanatta bulunarak, İngiliz Hükümeti'nin Musul'un doğal kaynaklarından tekel altına alınmamasının gerektiği ilkesini benimsediklerini ve bu doğrultuda İngiliz Hükümeti'nin imtiyazlarını göz önüne alarak, Curzon'un önerisini desteklemiştir. Bu beyanata bakıldığında buradaki petrolün Türk Hükümeti'nin eline geçmesindense, Milletler Cemiyeti'nin ve İngilizlerin kontrolünde kalması müttefiklerin çıkarına olacağının bir işaretidir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 485-488).

Curzon'un Kürtler ile alakalı konuşması TBMM'deki Kürt milletvekilleri küstahça hakaret kabul etmişlerdi. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey (Şeyh Sait isyanında asılmıştır), Curzon'un Kürtlerin cahil olduğunu, kendilerini temsil edemeyeceklerini ve bunların Mustafa Kemal tarafından atandığını söylediğini duyduklarını söylemiş, asıl cahilliğin İngiliz politikasına uymamak olduğunu belirtmiştir. Meclisteki Kürtlerin bölgelerinden seçilerek geldiğini, kendilerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından atanan uşaklar olmadıklarını, meclisteki Kürt vekillerin Kürdistan'ın gerçek vekilleri olduklarını ve kendi toprakları olan Musul'u istediklerini mecliste deklare etmiştir. Meclisteki herkes tarafından da alkışlanmıştır. Muş Milletvekili İlyas Sami Beyde konuşmasında; *"Kazım Karabekir komutasının Elviye-i Selase (Doğu vilayetleri)'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, temiz Kürt soyu ve Kürt ulusu" olduğunu vurgulayarak "Kürtler Musul'u almayı kendilerine görev saymışlardır" demiştir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey de Lozan'daki delegelerin iki*

kardeş olan Türkler ile Kürtlerin temsilcileri olduğunu söylemiş ve Kongredeki müttefik devletlere de yazılı olarak bildirmişlerdir (Civan, 2020).

4 Şubat 1923 günü konferansta İngiliz ve Türk heyetinin çetin tartışmasıyla geçti. İngilizler kapitülasyonlar ve Musul konusunda isteklerini onaylatmak istiyorlardı. İsmet Paşa delegelere, kapitülasyonların egemenliklerine sekte vuracağını ve Musul konusunda da taviz veremeyeceklerini, Ankara'ya gidip müttefiklerin savaş istediğini millete söyleyeceğini dedikten sonra, Curzon sinirlenerek tehditler savurmaya başlamış ve Paşa'ya, saatini göstererek ülkenizi kurtarmanıza yarım saatiniz kaldı demiştir. 4 Şubat günü akşam 19:45'te salonu terk ederek konferansın dağılmasına sebep olmuştur. Curzon'un sert tavrı müttefiklerin tepkisine neden olmuş ve Fransa Başbakanı müttefiklere bir nota çekmiştir. Bu notada blok halinde bir anlaşma olmaması halinde kendilerinin ayrı müzakere etme ve anlaşma imzalama hakkını saklı tuttuğunu belirtmiş, Curzon bu notayı ihanet olarak görmüş ve çok üzölmüştür (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s. 529-556.)

Fransızlar ve İtalyanlar konferansın sonuçlanmasını istemekteydiler. Konferansın dağılmasından sonra Fransız Delege M. Bompard ile İtalyan Delege M. Montagna ile Türk heyeti arasında birçok görüşme yapılmış ve bazı maddelerde Türk heyetinin talebi doğrultusundan değişiklikler yapılmıştır ve bu maddeler yazıya dökölmüştür. Fransa Başbakanı Poincare, Curzon'la görüşerek konferansın devam etmesini talep etmiş ama Curzon kabul etmemiştir. Curzon'un Musul konusunda hiçbir taviz veremeyeceğini şayet daha fazla taviz vermeleri halinde Türklere teslim olacaklarını söylemiştir (Demirci, 2023, s.147-149).

Fransa Başbakanının bu şekil davranmasının sebebi olarak ocak ayının ilk haftasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan gizli görüşmelerin etkisi olduğunu diyebiliriz. Mecliste yapılan görüşmeler ve telgraf yazışmaları belli bir şekillerde müttefiklerin eline geçmiş olduklarını İngiliz İstihbarat raporlarında görönmektedir. Mecliste yapılan görüşmelerde Ruslarla bir ittifak anlaşması yapılması olası barış anlaşmasının olmaması halinde ordunun savaşa hazır olunması görüşmeleri Lozan'da müttefikler üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Kapitöasyon konusunda en fazla imtiyaza sahip olan Fransa'ya bile geri adım attırmıştır. Fransa

olası bir savaş durumunda Suriye'deki varlığının tehlikeye gireceğini düşünmüş ve konferansın sonuçlanmasını istemekteydi. İngiliz İstihbarat raporlarına bakıldığı zaman, Savaş Bakanlığı olası bir savaş durumunda ne parasal anlamda nede askeri anlamda yeterli olmadıklarını net olarak belirtmiş ve Türklerle dost olma yolunun seçilmesini Baş Delege Curzon'a bildirmişlerdi. Savaş Bakanlığının bu kararı almasının en büyük sebebi, kurtuluş savaşından başarı ile çıkmış, morali yerinde olan bir milletle savaşamayacağını gördükleri içindir. Diğer taraftan Türk telgraflarının İngiliz Haberalma teşkilatının eline geçmesi ile konferansın seyrini değiştirmiş ve Curzon'un kararlarına büyük ölçüde etki etmiştir.

Curzon'un Musul konusunda taviz vermemesinin asıl sebebi, İsmet Paşa'nın Bompard ile özel görüşmesinde ve gazetecilere yapmış olduğu açıklamalardan kaynaklandığı görünmektedir. Bompard ile olan görüşmesinde Paşa, Ankara'ya imza atmadan gitmek istemediğini söylememiş, gazetecilere ise ağır mesuliyet yükü altında çalıştığını, toprak meselelerini müttefikler lehine hallettiklerini, Kapitülasyonlar konusunda anlaştıklarını, azınlıklar konusunda müttefiklerin taleplerinin tamamını kabul ettiklerini, boğazların serbestliğine kadar hepsini hallettiklerini söylemiştir. Curzon'un ani gidişine üzüldüğünü, şayet biri çıkıp da, şu kararı almalıydınız deseydi onları da yapmaya razı olacağını gazetecilere aktarmıştır. Bu sözler Curzon'un duymak istediği sözlerdi. Curzon konuyu hemen ülkesinin yetkili makamlarına, İsmet Paşa'nın imzaya sadece yetkili olduğu değil aynı zamanda niyetli olduğunu ve hiçbir taviz verilmemesi gerektiğini yazmıştır. Curzon anılarında da Türklerin barışa mecbur olduklarını ve savaşamayacaklarını da bildirmiştir. (*Erendaç, 2015*).

Avam Kamarasında yapılan görüşmelerde Başbakan Bonar Law, Irak'ta zor duruma girdiklerini ve buraya fazla zaman harcayamayacaklarını açıklamıştır. Law, savaştan sonra Irak mandasını Amerika Birleşik Devletine teklif etmiş olduklarını ama tekliflerini Amerika tarafından kabul edilmediğini bunun sonucunda Irak'ın mandasını üslenmek zorunda kaldıklarını belirtmiş ve Irak'a fazla meşguliyet vermemek gerektiğini, Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra boşaltılmasının gerekeceğini söylemiştir. Başbakanın sonra söz alan Curzon Irak'ın terkedilmemesi gerektiğini vurgulamış, Irak harici Musul'unda kendilerinde

kalacağını ve Milletler Cemiyeti buraların yetkilerini kendilerine bıraktığını Avam Kamerasında söylemiştir (Sağlam, 2023,s.288).

İsmet Paşa Lozan'dan ayrılmadan evvel Bompard'la olan görüşmesini Ankara'ya telgrafla bildirmiş ve telgrafta müzakerelerin kopmadığını, yapılan müzakerelerin sonucunu görüşmek için Türkiye'ye döndüğünü yazmıştır. 7 Şubat 1923 günü Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye dönmek için hareket etmiştir. Türkiye'de Birinci Meclisin feshedilmesinden sonra yenilenen genel seçimlerden sonra konferansın ikinci safhasında Paşa barış görüşmelerinin askıya alınmaması için Musul konusundaki müttefik devletlerin talebini kabul ederek, konferanstan sonra görüşmek üzere Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine sevk edilmesini kabul etmiştir. Bu kararla İngilizlerin kontrolünde olan Milletler Cemiyeti'ne sevk edilen Musul'un konferansta fiilen verildiği görülmektedir. Musul görüşmelerinin sonunda; *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülecek süre içinde iki hükûmet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükûmetleri kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askerî ya da başka bir harekâta bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler"* maddesi taraflar tarafından onaylanmıştır (Demirci, 2023, s. 147-154).

Bölgenin çoğunluğunun Kürtlerden oluşmasından dolayı, meclisteki Kürt milletvekillerin en fazla önem verdiği konu Musul ve Suriye'ydi. Sevr Antlaşması'nda müttefikler, 62,63 ve 64 maddelerinde, Doğu Anadolu'nun güneyinde başlayarak, İran, Musul ve Suriye'nin kuzeyinden Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir Kürt devletinin kurulmasının önünü açıyordu. O dönem Kürtler, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devletinin kurulmasını istememeleri ve Hilafete bağlılıklarından dolayı İtilaf Devletleri'nin teklifini kabul etmemiş, Türkiye ile birlikte hareket etmiştir. Kürtler Amasya genelgesindeki kararlara sadık kalmış ve Milli Mücadele döneminde Türklerle birlikte hareket etmişlerdir. Kurtuluş Savaşına kadar süren Kuvayı Milliye hareketinin en fazla olduğu yerler, Kürtlerin yaşamış olduğu vilayetlerdir. Doğuda Kars, Ardahan ve Erzurum'dan başlayarak

Muş, Bitlis, Hakkari, Cizre, Urfa, Antep ve Maraş'a kadar uzanan bölgelerin genelinde nüfus çoğunluğu olarak Kürt halkı yaşamaktaydı. Milli Mücadelede Türklerle hareket eden Kürtler, Lozan'da temsilden yoksun bırakılmıştır. Konferansta Türkiye'yi temsilen seçilen delegelerin meclis tarafından seçilmemesi Musul ve Suriye ve hatta o dönem bölgedeki Kürtlerle birlikte hareket eden İran'ın Kürtlerin yaşadığı bölgelerin elden gitmesine sebep olmuştur. Şayet delegeleri hükümet değil de meclis seçmiş olsaydı, yeterli sayıda Kürt delege konferansa katılabilirdi. Bu şekilde bir katılım olması durumunda da, Curzon'un Kürtlerle ilgili yapmış olduğu açıklamalara Kürt delegeler cevap vermiş olurdu. Bu şekilde de Musul, Suriye konusunun daha olumlu sonuçlanmasına sebep olurdu. Meclis kayıtlarına katılan delegelerin anılarına bakıldığı zaman, Suriye ve Musul'un Lozan'da gözden çıkarıldığı görünmektedir. II. Grup üyelerinin günlerce süren itirazlarına rağmen hükümetin müttefiklerin teklifini kabul ettiğini, İngiltere'nin kurucusu olduğu Cemiyeti Akvam'a (Milletler Cemiyeti) bıraktığı görünmektedir. Lozan'a giden heyetten Dr. Rıza Nur Bey bir anısında Curzon'un kendisine, bırakın Musul'u size burnunuzun dibindeki Suriye'yi verelim demiş ama Rıza Nur bu teklifi, Aman istemem biz bu Araplardan bıktık diyerek kabul etmemiştir. Bu ifadeler de heyetteki üyelerin diplomatik anlamdaki yetersizliğini göstermektedir (Kırlangıç, 2012, s.72).

3.6. Osmanlı İmparatorluğu'nun Borçları ve Savaş Tazminatları

Türk Baş Delegatesi İsmet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulmasından dolayı geçmişten alınmış olan borçların, İmparatorluğun bünyesinde olan devletler ve İmparatorluktan kendi ülkelerine toprak katmış ülkeler arasında paylaşılmasını istemiş ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendine düşecek olan payı ödemeyi kabul edeceğini belirtmiştir. Bu borçların paylaşımı konusunda bir alt komisyon kurulmasını talep eden Paşa, müttefik devletlerin askeri işgal giderlerini talep etmelerine şaşırılmış ve sert bir çıkış yapmıştır. İsmet Paşa, normal şartlarda Mondros Ateşkes Antlaşması'yla savaşa son verildiği halde müttefikler barış yapmadığını üstüne üstlük İstanbul'dan Anadolu'ya kadar birçok yeri işgal ettiğini, bu işgalde ülkenin birçok yeri tahrip edildiğini, ekonomiden tutun, tarıma kadar birçok alanda ülkeye zarar verdiklerini söylemiştir. Müttefiklerin bu zararları

tazmin etmek yerine, Türkiye’den işgal gideri istemesi hiçbir hukuk temeline dayanmadığını açıklamıştır. İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu savaşta başka ülkelerin sivil vatandaşlarına doğrudan zarar vermişse, Türk Hükümeti’nin bu zararı ödemeye hazır olduğunu diğer taraftan Yunanlıların İzmir’in işgalinden başlayarak, ordularının hezimete uğramasından sonra Anadolu’ya vermiş oldukları zararların tamamının tanzim edilmesini talep etmiştir. Paşa’nın konuşmasından sonra Yunan, Sırp, Hırvat, Sloven temsilci heyeti de konuşmalarını yaptıktan sonra Paşa’nın Osmanlı’nın borçları için bir alt komisyon kurulması talebini uygun görmüşler ve burada uzmanlarca yapılacak olan incelemelerin sonunda kararın verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.2, s. 268-280).

Fransız delege M. Bompard, Osmanlı’nın borçları için bir alt komisyonun kurulmasının önemli olduğunu, zarar onarımının diğerlerini az ilgilendirse de Türkiye’nin hakkı olduğunu kabul etmiştir. Curzon konuşmasında Paşa’nın işgal hakkındaki konuşmasını İngiltere ve müttefikleri kabul etmediklerini belirtmiş, alt komisyon kurulması konusuna olumlu davranmıştır. Alt komisyondan gelen raporda borçların alındığı tarihlerden önce Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde olan devletlerarasında paylaşılmasının kararı alınmasını Paşa memnuniyetle karşılamış, paylaşımın yapılma şekline itiraz etmiştir. Borçlara savaş zamanı alınan iç borcun eklenmesini ve aynı şekilde paylaşılmasını talep etmiştir. Fransız delege Bompard ise savaş zamanı alınan 18.000 iç borcun ve 170.000 milyon Türk Lirasının bunun dışında tutulması gerektiğini vurgulamış, buna İngiliz delege Curzon ve İtalyan delege Garroni’de destek vermiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.2, s. 280-287).

İsmet Paşa konuşmaların sonunda kendilerinin her türlü fedakarlığı yaptığını ama müttefik devletleri inandıramadığını açıklamış, savaşa birlikte girdikleri Irak ve diğer devletlerin bu borçlara katılmaması, müttefiklerin savaşın tüm yükünü çeken yoksul düşen Türkiye’ye yüklemeye çalışmaları kendilerini derinden üzdüğünü belirtmiştir. Son olarak Mondros ateşkesinde müttefik devletler tarafından belirlenmiş olan borçların, Türkiye’den ayrılmış olan devletlerarasında bölüştürülmesini ve tekrardan alt komisyona havale edilmesini talep etmiştir. Alt Komisyon kurulmasından sonra Türk Temsilciler heyeti alt kısımdaki tabloları alt

komisyon başkanlığına sunmuştur (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s.280-287).

Tablo 3. 9. Osmanlı Borçlarının Genel Listesi

BORÇLAR	TUTARLARI (TÜRK LİRASI)
Borçlanmalar	157.300.097
Öncelikliler	5.346.737
Kağıt Para	158.748.563
Dalgalı Borçlar	21.265.596
Emekli maaşlarının yıllık taksitleri	12.501.762
Genel Toplam	355.162.755

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c.1, s. 503,

Tablo 3. 10. Osmanlı Borçlanmaları.

AÇIKLAMA	1918 DURUMU	
	Ödenmiş Anapara	Döner Anapara
Birleştirilmiş borçlar	5.812.444	36.463.328
İkramiyeli Türk Tahvilleri	5.296.935	10.335.614
1904 Borçlanması	155.936	2.594.064
Bağdat II	68.244	4.683.756
Bağdat III	30.382	5.205.618
1890 Hazine Tahvilleri	2.612.500	2.387.000
1896 Hazine Tahvilleri	628.100	2.644.020
1903 Balık Avcılığı	279.686	2.360.314
Bağdat I	48.642	2.327.358
1901-1905 Borçlanması	330.242	4.976.422
Teçhizat 1905	296.142	2.343.858
1908 Borçlanması	172.216	4.538.908
Tömbeki 1893	435.600	564.410
Doğu Demiryolları 1894	192.808	1.567.192
Soma-Bandırma	11.660	1.700.644
Gümrük 1902	676.786	7.923.234
1909 Borçlanması	449.306	6.550.698
Hudeyde-San'a	52.310	947.700
Gümrük 1911	922.108	6.117.892
İzmir-Kasaba	2.236.080	7.826.289
Savaş gemileri		1.778.587
1914 Borçlanması		22.000.000
Dok ve Tersaneler Borçlanması		1.485.000
İç Borçlanma		17.977.600
Toplam	20.708.126	157.300.097

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s.505.

Alt komisyon raporlarından sonra Türkiye, müttefik devletlerin (Yunanistan hariç) savaş sırasında uğramış olduğu savaş zararlarının şartlarını kabul etmiştir. Türkiye bu zararların kendisinden ayrılmış ardıllar tarafından da bölüştürülmesini istemiştir. Türk Hükümeti müttefiklerin vermiş olduğu zararlarında ödenmesini istemiştir. Türk heyeti Yunanistan'ın Küçük Asya'da vermiş olduğu 4 milyar Fransız frangı (176 milyon Altın) zararlarında ödenmesini talep etmiştir. Buna karşılık Yunanistan'da Anadolu'nun işgalindeki masraflarına ve ülkelerine gelen Rum göçmenlerin masraflarına karşılık Türkiye'den 5 milyar Fransız frangı (220 milyon Altın) talep etmiştir. Yunan tarafının talebi dünya diplomasisi tarihinde ilk olmuştur. İşgalci bir devlet, işgal ettiği ve yenildiği bir devletten tazminat talep etmiştir (Meydan, 2023).

20 Ocak 1923 tarihinde Türk temsilciler heyeti konferans başkanlığına bir Memorandum sunmuştur. Bu Memorandumda Yunanistan'ın Anadolu'da 135.000 kilometrekareyi işgal etmiş ve bu işgal zamanında bölgeye vermiş olduğu zararın 1.341.639.505 Türk Lirası olduğunu ve bu zararın karşılanmasını talep etmiş, yukarıda belirtilen alanın İsviçre'nin üç katı olduğu yazılmıştır. İşgalden önce bölgenin nüfusunun 4 milyona yakınken, işgalden sonra 2 milyonun altına düştüğünü, işgal 1.5 milyon Müslümanın katledildiğini, geriye kalan gayrimüslimlerin ise Yunan ordularıyla birlikte Yunanistan'a gittiğini belirtilmiştir. İşgal zamanı ve geri çekilme zamanı Yunanlılar büyük tahribatta bulunmuş, yardım amacıyla bölgede olan Kızılây'ın bile yardım eşyalarına el koymuş olduklarını, tarihi yapılara, camilere, kıyıda bulana tersane ve ticari gemilere zarar verdiklerini aktarmışlar. Yunanistan'ın yapmış olduğu tahribatın ve yağmalamaların maliyetlerini 3.11, 3.12, 3.13, 3.14, 3.15 numaralı tablaları memorandumda müttefiklere sunulmuştur (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 461-467).

Tablo 3 .11. Yok edilen veya alınıp gidilen taşıtların ve yok edilen veya alınıp götürülen hayvanların sayısı ve değerleri.

Sancaklar	Otomobil ve Kamyon	At	Eşek ve Katır	İnek	Öküz ve Manda	Deve	Keçi	Koyun	Araba ve Yük arabası	Toplam Değerleri
İzmir	259	40.744	13.962	24.105	32.971	5.464	192.739	156.031	3.669	20.441.206
Aydın	0	24.502	13.710	12.997	20.254	1.988	44.034	86.187	4.758	11.073.702
Denizli	0	7.126	4.830	7.543	11.115	30	25.471	29.581	1.512	4.278.755
Bursa	0	1.832	3.314	3.061	1.759	38	34.321	28.249	119	1.764.535
Ertuğrul	0	3.730	630	38.820	29.058	0	1.251	39.916	923	6.921.267
İzmit	0	504	258	36.364	27.181	0	403	29.649	822	6.711.891
Eskişehir	0	5.702	2.790	28.437	34.113	0	12.100	161.109	0	9.969.582
Karasi	0	28.202	15.796	82.347	34.374	748	297.614	1.100.009	11.117	27.498.755
Balıkesir	0	4.862	1.122	4.281	6.973	164	6.066	40.203	888	2.280.351
Afyonkarahisar	0	528	954	1.860	2.859	0	4.164	28.260	470	1.076.710
Kütahya	0	13.222	2.850	17.500	18.618	0	99.922	33.752	0	7.236.710
Haymana	0	3.087	3.710	7.665	8.955	72	103.254	17.370	0	2.779.110
Toplam	259	134.041	63.926	264.980	228.230	8.504	821.339	1.770.316	24.276	112.032.425

Tablo 3 12. Yakılıp yıkılmış kentlerin adları ve ev, mağaza, otel, antrepo, din ve eğitim yapıları, fabrikalar, işyerleri, değirmenler vb. gösterilmiştir.

Sancaklar	Yıkılıp yakılmış Konutlar	Savaştan önce var olan konutlar	Kayıpların Tutarı
Manisa	13.638	14.773	73.042.009
Alaşehir	4.350	4.500	16.311.000
Salihli	200	2.200	9.050.908
Kasaba	6.126	6.326	24.068.530
Gördes	431	Tüm yerle bir edilmiş	868.000
Aydın	6.243	Tüm yerle bir edilmiş	34.437.000
Nazilli	2.121	Tüm yerle bir edilmiş	9.647.800
Sanhe	1.731	Tüm yerle bir edilmiş	7.434.900
Mihaliç	1.965	Tüm yerle bir edilmiş	6.591.000
Pazarköy	408	Tüm yerle bir edilmiş	820.000
Bilecik	2.245	Tüm yerle bir edilmiş	1.136.000
Söğüt	948	Tüm yerle bir edilmiş	2.940.000
Yenişehir	1.187	Tüm yerle bir edilmiş	5.136.000
Bozüyük	748	Tüm yerle bir edilmiş	1.126.000
Pazarcık	644	Tüm yerle bir edilmiş	1.995.000
İznik	615	648	1.467.400
Karamürsel	830	847	9.106.500
Yalova	232	286	772.960
Eskişehir	1.867	Tüm yerle bir edilmiş	28.860.000
Mihaliçcik	905	Tüm yerle bir edilmiş	3.364.750
Uşak	1.977	Tüm yerle bir edilmiş	15.496.810
Gediz	694	Tüm yerle bir edilmiş	1.815.700
Çivril	405	Tüm yerle bir edilmiş	1.539.800
Eşme	307	Tüm yerle bir edilmiş	897.000
Bandırma	1.305	Tüm yerle bir edilmiş	49.122.000
Afyonkarahisar	394	Tüm yerle bir edilmiş	2.123.495
İzmir	18.865		175.905.108
Toplam	73.070		481.176.322

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 465.

Tablo 3. 13. Yakılıp yıkılmış kentlerinde ve köylerinde din ve eğitim yapıları, konutlar, fabrikalar, çiftlikler, değirmenler vb. gösterilmiştir.

Sancaklar	Yıkılıp yakılmış yapılar	Kayıpların Tutarı
İzmir	13.599	53.562.203
Saruhan	9.084	8.752.261
Aydın	3.326	7.995.633
Denizli	634	786.717
Bursa	13.668	16.837.000
Ertuğrul	3.235	7.774.000
İzmit	17.728	27.476.597
Eskişehir	21.711	30.642.110
Balıkesir (Karasi)	6.385	21.480.495
Afyonkarahisar	278	354.980
Kütahya	894	1.362.744
Haymana	1.127	206.305
Toplam	86.669	177.310.945

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 461.

Tablo 3. 14. Bu çizelgede her sancağın ve köylerinin ev eşyası, ticaret eşyası, para, tarım araç, ve gereçleri, makineler, taşınır mallardan alınıp götürülen yada yok edilenleri değerleri.

Sancaklar	Yıkılıp yakılmış yapıların tutarı
İzmir	63.831.731
Saruhan	112.084.244
Aydın	110.784.822
Denizli	1.220.517
Bursa	36.857.600
Ertuğrul	21.114.032
İzmit	98.234.805
Eskişehir	22.699.038
Balıkesir (Karasi)	90.369.736
Afyonkarahisar	1.032.750
Kütahya	5.546.425
Çanakkale	122.321
Haymana	2.338.312
Toplam	567.235.341

Tablo 3. 15. Türkiye'nin Yunanistan'dan talep etmiş olduğu tazminat listesi.

VERİLEN ZARARLARLAR	Kayıpların Tutarı
Tablo 2.6.3.Listesindeki Tutar	481.176.322
Tablo 2.6.4.Listesindeki Tutar	177.310.945
Tablo 2.6.5.Listesindeki Tutar	567.235.341
Tablo 2.6.6.Listesindeki Tutar	112.032.425
Bursa Cami ve Medreselerin yakılıp yıkılması	3.000.000
Yunan Donanmasının Türk Kıyılarına ve Türk ticari gemilerine vermiş oldukları zararlar	858.007
Kızılay'a verilen zararlar	26.465
Toplam	1.341.639.505

Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 461.

Türk temsilci heyetinin vermiş olduğu Memorandumdan beş gün sonra, Yunan Temsilci heyeti de konferans heyetine bir Memorandum sunmuştur. Sunulan Memorandumda, Türk heyetinin sunmuş olduğu 1.341.639.505 Türk lirası tazminat talep ettiğini öğrendiklerini ve kendi taleplerinin Türklerin talebinden fazla olmasına rağmen iki tarafında birbirlerine vermiş olduğu zararın karşılıklı olarak feragat etmesi gerektiğini geçmiş toplantılarda belirttiklerini belirterek, Türk heyetinin vermiş olduğu tablolar üzerinden açıklama yapmışlar.

Tablo 2.6.4.'te verilen verilere bakıldığında İzmir'de 18.865 Konutun yakılıp yıkıldığı belirtilmiş, bu bilgilere bakıldığında rakamların abartıldığını ve bu bölgede çıkan yangınların Yunan ordusunun çekilmesinden dört gün sonra yaşandığını belirtmişler. Yanan evlerin tamamına yakınının Ermenilerden ve Rumlardan kalan evlerin olduğudur. Yakılıp yıkılan evlerin konut başına maliyetini 7.000 Türk Lirası olarak göstermişler bu çok abartılı bir rakam olduğu, bunun 60.000 Franga denk geldiğini açıklamıştır. 1. ve 2. Tablolara bakıldığında ise toplamda 160.739 evin yakılıp yıkıldığı belirtilmiştir. Bu rakamlara bakıldığı zaman bu evlerde barınan kişi sayısının, her evde beş kişi yaşadığını var sayarsak toplamda 803.695 kişinin yaşam alanının kullanılamaz hale geldiğidir. Kızılhaç Komitesinin raporlarında evsiz kalanların sayısının 180.000 kişi olduğu belirtilmektedir. Verilen rakamlarda yıkılan evlerin değerinin 658.487.276 Türk Lirası olarak gösterilmiş tüm Anadolu'da yaşayan 15 milyon kişinin yaşadığı konutların hesabı yapılırken 40 milyar Fransız Frangına denk gelir. Anadolu'nun tüm taşınır taşınmaz malları, tarım arazisini, araç gereçleri, basılı paralarını hesap ettiğinizde Fransa'nın 300 milyar Altın Frank gelirinin çok be çok üstünde olması gerektiğini ve bunun da olma olasılığının çok az olduğu vurgulanmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 468-472). Sonuç olarak yapılan görüşmelerin neticesinde borçlar ve savaş tazminatları konusunda müttefikler bazı kararlar almıştır, almış oldukları kararlar şu şekildedir:

- Türkiye'den ayrılmış olan devletler belirlenen şartlar doğrultusunda borcun ödenmesine katılacak.
- Türkiye'den ayrılmış devletler veya bu toprak parçalarını ülkesine katan devletlerin sınırları içerisinde olan liste Civile (Hazine-i Hassa) olarak adlandırılan taşınır ve taşınmaz malları hiçbir ödeme yapmadan edinmiş sayılacaklar.
- Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin almış olduğu borçlardan dolayı devletin gelirlerine konulan ipotekler geçersiz sayılacak.
- Türkiye'nin Avusturya, Almanya ve Macaristan'a olan borçları müttefiklerce üstlenilecek ama bu borçlardan dolayı sonradan Türkiye'den hiçbir borç talep etmeyecek.

- Türkiye, I. Dünya Savaşından sonra İstanbul ve Anadolu'yu işgal eden İngiltere, İtalya ve Fransa'ya işgal kuvvetlerinin yapmış olduğu giderler için 30.000.000 altın Türk Lirası ödemeyi kabul edecek (Bu madde çıkarılmıştır. Bu maddenin yerine dolaylı maddeler konulmuştur).
- 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra Türkiye topraklarında zarara uğramış kişilerin zararları Türkiye Hükümeti tarafından karşılanacak.
- 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Yunan orduları tarafından verilmiş olan tanzimi istenilmeyecek.
- Türkiye ve Yunanistan, kendi uyruklarına vermiş oldukları zararlardan ve askeri giderlerin karşılanması konusunda zararların ve masrafların talebinde bulunmaktan karşılıklı olarak vazgeçecekler (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 555-566).

Yapılan görüşmelerin neticesinde müttefikler almış oldukları kararların bazılarında vazgeçmiştir. 4 Şubatta Konferansın dağılmasından kısa bir süre kala müttefikler Osmanlı borçlarına diğer devletlerin katılmasını son dakikada kabul etmiş olsa da İmzalanan kararların neredeyse tamamı müttefiklerin lehine olmuştur. Savaş tazminatı yazılmasa da, Türkiye'nin İtilaf Devletleri'nden alacaklarından feragat edecek ve Almanya ve Avusturya gibi devletlerden alacaklarını İtilaf Devletleri'ne devrederek dolaylı olarak savaş tazminat ödemiştir. Türk şirketlerinin ve Türkiye'nin, müttefik devletlerin şirketlerine ve vatandaşlarına olan borçların tamamını gelecekteki faizlerine kadar hesap ederek ödemeyi taahhüt etmiş, diğer taraftan Türkiye ve Türk şirketleri müttefiklerden ve bunların şirketlerinden alacaklarından feragat etmiştir. Türk olduğu halde sermayesi yabancı olan şirketlerin zarar görmemesi için de bir beyanname düzenlenmiştir. Bu beyannameye konferansta katılmadığı halde Belçika ve Portekiz Devletleri de dahil olmuştur. Yapılan Beyanname ile 1 Ağustos 1914 tarihinde Türk şirketi olduğu halde sermayesi yabancılardan oluşuyorsa, sermayesi hangi ülkedense o ülkenin şirketi sayılacağı belirtilmiştir. Yapılan beyanname ile yabancı sermayeli şirketlerin zarara uğraması engellenmiştir (Çavdaroglu, 2011, s.136-137) Türkiye, Yunanistan'ın Başkomutanı dahil otuz binin üzerinde askerini ve 100 binin üzerinde Yunan ordusu içinde savaşmış Rum'u esir almış ve sonuç olarak tazminat alamamış ve üstüne Yunanistan'a Batı Trakya ve Ege Adalarını bırakmıştır. Sonuç

olarak konferansta borçlar Türkiye ve Türkiye'den ayrılan devletlerarasında paylaştırılmış, Duyun-ı Umumiye Lozan Antlaşması ile tamamen kaldırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'ndan başlayan ve Lozan Antlaşması'nın yapıldığı zamana kadar almış olduğu 443.490.716 lira borçtan kalan 129.605.090 lira, Lozan Antlaşması'yla Türkiye ile Türkiye'den ayrılan devletlere bölüşülmüştür. Borçların paylaşımı 3.16. numaralı tabloda belirtilmiş, geçmişte alınan borçların listesi de 3.17 numaralı tabloda tek tek açıklamalı görülmektedir (Aşçı, 2016, s. 1650-1954).

Tablo 3. 16.Türkiye ile Türkiye'den ayrılan ülkelere paylaştırılan borçların listesi

Ülke	Yüzölçümü	Borç Tutarı	Borca Oranı
Türkiye	779.450	84.597.495	65,27
Yemen	527.970	1.182.104	0,91
Irak	435.052	6.772.142	5,23
Hicaz	400.000	1.499.518	1,16
İtalya	301.277	243.200	0,19
Yunanistan	131.990	11.054.534	8,53
Bulgaristan	110.910	1.776.354	1,37
Ürdün	89.210	733.610	0,57
Asir	81.000	26.138	0,02
Arnavutluk	28.750	1.633.233	1,26
Yugoslavya	25.175	5.435.597	4,19
Suriye - Lübnan	10.230	11.108.858	8,57
Filistin	6.220	3.284.429	2,53
Necit		129.150	0,10
Maan		128.728	0,10
Toplam	2.927.234	129.605.090	100,00

Aşçı, 2016, s. 1652.

Tablo 3. 17. 1854-1914 Yılları arası Osmanlı İmparatorluğu'nun borç anlaşmaları.

Yıl	Anapara (Osmanlı Lirası)	Borçlanma Nedeni
1854	3.300.000	Kırım Savaşı giderlerini finanse etmek
1855	5.500.000	Bütçe açığını kapatmak amacıyla
1858	5.500.000	Kaimenin (kağıt para) bir kısmının tedavülde kaldırılması
1860	2.240.942	Eski borçların ödenmesi
1862	8.800.000	Sultan Abdülaziz'in mali ıslahat girişimleri, kaimelerin %40'nın satın alınması ve kalanının borç senedi olan tahvillerle değiştirilmesi
1863	8.800.000	Galata bankerlerine olan dalgali borçları azaltmak ve ayarı bozuk olan paraları ortadan kaldırmak
1865	6.600.000	Eski borçların anapara ve faiz ödemeleri
1865	40.000.000	Borçlara karşı çıkarılmış olan tahvillerin hükümet tarafından uzun vadeli ve harici bir istikraza dönüştürülmesi
1869	24.444.442	Bütçe açıkları ve dalgali borçların ödenmesi
1870	34.848.000	Rumeli Demiryolları inşası için
1871	6.270.000	Borç anlaşması Credit General Ottoman ve Londra'da Chon Sons ve Dent Palmer ve ortakları ile yapıldı.
1872	5.302.220	Hükümetin çıkarmış olduğu tahvillerin, Credit General Ottoman ve Austro-Tttoman Bankası tarafından %98,5 ihraç fiyatıyla satın alması
1873	12.612.110	Hükümet 1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyeceğini anladığından 1873 ikinci tertip "umumi borçlar" tahvilleri ihracı
1873	30.555.558	Yeni borçlanma
1874	44.000.000	Vadesi dolan dış borç ve faizlerinin ödenememesi nedeniyle devletin umumi gelirleri karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası'nın imtiyazlarının genişletilmek şartıyla bankadan alınan borç
1886	6.500.000	Osmanlı Bankası'ndan muhtelif tarihlerde alınan avansların muntazam borçlar haline çevrilmesi
1888	1.650.000	Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı mühimmat bedelinin ödenmesi
1890	8.609.996	Mümtaz tahvillerin tedbile tabi tutulması, bu amaçla hükümet, Düyun-u Umumiye idaresi ve Osmanlı Bankası arasında bir mukavele imzalanarak tahviller %4 faizli ve %1 itfali borca dönüştürülmesi
1890	4.999.500	İç ve dalgali borçların muntazam borca tahvili
1891	6.316.920	Borç karşılığı yeni tahvil çıkarılması, Osmanlı Bankası ve Rothschild firması tahvillerinin tümünü %90 fiyatla satın almıştır.
1893	1.000.000	Bütçe açıklarını karşılamak amacıyla borçlanma M. Georges de Zogheb'in başında bulunduğu bir banker gurubuna yapıldı.
1894	32.400.000	Rumeli Demiryolları Kumpanyası'na yapılacak ödeme, Girit isyanı ve Ermenistan olaylarını nedeniyle ortaya çıkan ek giderler için
1894	8.212.340	1854 ve 1871 istikrazlarının tahvili amacıyla
1896	3.272.720	Rumeli Demiryolları imtiyazını alan şirketin 1885 yılında hükümete verdiği avansın ödenmemiş kısmı olan 20.637.624 Frankın ödenmesi için
1902	8.600.000	Gümrük istikrazı tahvili için
1903	2.376.000	Konya'dan Basra Körfezi'ne uzanacak demiryolunun finansmanı için yapılmıştır.
1903	48.960.000	1888 tarihli Balık avı istikrazının tahviline karar verilmesi üzerine yapılmıştır.
1903	32.738.772	Tedavüldeki B,C,D tertibi tahvillere karşılık olmak üzere yeni tahvil çıkarılması, söz konusu tahvillerin kaldırılması
1904	2.750.000	Anlaşma Osmanlı Bankası, Paris'te bulunan Comptoir d'Escompte ve Fransız bankalarından oluşan bir grupla yapılmıştır. Borca ilişkin tahvil ihracı
1901-1905	5.306.664	Yeni tahvil çıkarılarak Osmanlı Bankası'na borçlanma
1905	2.640.000	1904 yılında Almanya'ya yapılan askeri mühimmat sipariş bedelleri ve Anadolu şimandiferleri ve Deutche-Bank'a olan avans borçlarının ödenmesi
1908	5.236.000	İnşaatına devam edilmekte olan Bağdat Demiryolunun 840 kilometrelik Bulgurlu - Halep kısmının kilometre teminatının ödenmesi için
1908	4.711.124	II. Meşruiyet'in ilan edildiği 1908'de devletin mali sıkıntıda olması. Bütçe açıkları yanında, yüksek faizli avansların da ödenmesi gerektiğinden yeni tahvil ihracı
1909	7.000.004	Bütçe açığını kapatmak için tahvil yoluyla borçlanma
1910	2.712.304	İzmir - Bandırma Demiryolu ve Hüdeyda - Sana şirketleriyle yapılan mukavele gereği borçlanma
1911	7.040.000	8 milyonluk bütçe açığını kapatmak amacıyla borçlanma
1913	1.485.000	Tersane ıslahı için sermaye temini
1914	500.000	İtalyan ve Balkan savaşlarının masraflarını karşılamak amacıyla birtakım imtiyazlı şirketlerden alınan dalgali borçların, muntazam borçlar haline dönüştürülmesi
Toplam	443.790.616	

Aşçı, 2016, s.1652.

3.7. Boğazlar

Boğazlar konusuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir karar alarak görüşmelere Karadeniz'e sınır olan Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın da katılmasını, 4 Ekim 1922 tarihli notasında müttefik devletlere bildirmiştir.

Boğazlar konusu 4 Aralık 1922 günü görüşmelere başlanmış ve ilk sözü Konferans başkanı ve İngiliz baş delegesi olan Curzon yapmıştır. Konuşmasında Boğazların sadece Türkiye'nin veya bölge ülkelerinin meselesi olmadığını, meselenin tüm dünya devletlerini ilgilendirdiğini belirtmiş ve ilk sözü İsmet Paşa'ya vermiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 171-172).

İsmet Paşa, boğazların Türkiye sınırlarında olmasından dolayı Türkiye'nin kontrolüne verilmesini, konunun kendileri için çok önemli olduğunu, İstanbul'un dokunulmazlığı için büyük önem arz ettiğini, Ankara Hükümeti için konunun büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Boğazların kontrolünün eskisi gibi kendilerinde olması halinde boğazların dünya ticareti için açık olacağını, boğazlar için yapılacak uluslararası anlaşmalara hazır olduklarını delegelere ifade etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 172).

Paşa'dan sonra söz alan Rus Baş Delegesi M. Çiçerin, Boğazların Türkiye'de bırakılması gerektiğini, dünya ticareti için boğazların herkese eşit seviyede olacak şekilde açık olması gerektiğini, dünya ticareti için büyük önem arz eden boğazlardan kendilerinin ve müttefiklerinin buğday ihracatlarını yaptıklarını, ihracatlarının neredeyse %70'inin boğazlar üzerinden yapıldığını açıklamıştır. Çiçerin konuşmasının devamında İstanbul'un güvenliği önemli olduğunu, ister savaş zamanı isterse barış zamanında her türlü savaş aracına kapalı olması gerektiğini ifade etmiştir. Rus Hükümeti'nin ve müttefikleri olan Gürcistan ve Ukrayna'nın Türklerin sınırları ve sularında bütün haklarının Türklere verilmesi konusunda ısrar etmekte olduğunu söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 174-176).

Romanya Delegatesi M. DUCA, ülkesinin nüfusunun 18 milyon olduğunu ve boğazların ülkesinin geleceği için büyük bir önem arz ettiğini, boğazların bir tek ülkenin kontrolüne verilmemesi gerektiğini, tek bir devletin kontrolüne verilmesi halinde bu devletin kendi çıkarı doğrultusunda açıp kapatabileceğini, bununda kendileri için büyük bir tehlike olacağını açıklamıştır. M. DUCA, Boğazların serbestliği için uluslararası bir rejimin kurulması gerektiğini ve bir devletin kontrolüne verilmemesi gerektiğini konferans delegelerine bildirmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 177-178).

Bulgar delege M. STAMBOULISKY konuşmasında, Boğazların Karadeniz’de kıyısı olan her devlete eşit seviyede olacak şekilde açık olması gerektiğini ve uluslararası bir yönetimin kurulmasını talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 178-179).

Yunan Baş delegesi M. VENIZELOS, boğazlar konusunun kendilerini diğer devletler kadar ilgilendirmediklerini belirtmiş ama Karadeniz’de kıyısı olan devletlerin garanti altına alınması için uluslararası bir rejimin kurulması gerektiğini ve Türkiye’nin egemenlik konusunda çok titizlik gösterdiğini açıklamıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 179).

Konuşmaların ardından söz alan Curzon, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan temsilcisi olan M. Çiçerin’i eleştirmiş, Çiçerin’in rol değiştirip İsmet Paşa’nın kalpağını giydiğini söylemiştir. Konferansta ilk defa Türk heyetini destekleyen bir ülkenin olması Curzon’u sinirlendirmiş ve kaygılandırmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 180).

İsmet Paşa, tüm temsilcileri dinlediğini ve Sovyet Birliği (Rusya, Gürcistan ve Ukrayna) Baş Temsilcisi Çiçerin’in teklifinin kendileri için uygun olduğunu ve diğer devletlerin temsilcilerine de her türlü garantiyi verebileceklerini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 182-183).

Müttefik devletler adına söz alan Curzon, müttefiklerin tekliflerini iki bölüme ayırarak açıklamıştır. Birincisi ticaret ve savaş gemilerinin geçişi ile alakalıdır. Müttefikler iki boğazın dünya ticareti için önemli olmasından dolayı uluslararası suyolları rejiminin kurulmasının zorunlu olduğunu, ticari gemilerin

bayrak ve yükleri ne olursa olsun, savaş zamanı bile boğazlardan serbestçe geçeceğini, Türkiye bu gemilerden hiçbir harç veya geçiş ücreti talep etmeyeceğini ifade etmişler. Buda kapitülasyonların boğazlarda devam edeceğini göstermiştir. Diğer talepleri ise savaş zamanında Türkiye savaşa katılırsa, tarafsız gemilerin geçişine izin vereceğini, savaş zamanı Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda, savaş gemilerinin geçişine izin vereceği, savaşa katılması halinde sadece tarafsız savaş gemilerinin geçebileceğini müttefikler belirtmiştir. Üçüncüsü Boğazların askerden arındırılması konusudur. Müttefikler, Karadeniz(İstanbul) Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nın askerlerden arındırılmasını, boğazların denetim ve teftişini sağlamak üzere bir komisyonun kurulması istemişler. Bu komisyonda; Fransa, İtalya, İngiltere, Rusya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Bulgaristan Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'den birer temsilci bulunacağı, bu komisyonun başkanlığını Türk temsilcinin yapacağı belirtilmiştir. İsmet Paşa, Curzon'un ilettiği teklifi incelenmesi gerektiğini, incelenme yaptıktan sonra cevaplarını ileteceklerini söyleyerek sözünü sonlandırmıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 182-200).

6 Aralık 1922 günü müttefikler; İtalya, İngiltere ve Fransa temsilci heyetlerince hazırlanan belgede teklif etmiş oldukları maddeleri onaylattırmak istemişlerdir. Bu maddelere sırasıyla ülke delegeleri söz alarak görüşlerini iletmışlerdir.

İsmet Paşa, Ticaret gemileri konusunda müttefiklerin görüşlerine katıldıklarını ama boğazların askerden arınmasını ve savaş gemilerinin serbest geçmesi konusunda aynı fikirde olmadıklarını beyan etmiştir. Paşa, boğazların 500 yıldır egemenlikleri altında olduğunu ve bu maddelere bakıldığı zaman bu Türkiye'nin egemenliğine aykırı olduğunu, teklifte sadece boğazların değil Marmara Denzinin de askerden arındırılmasının bir güvenlik meselesi olduğunu, böyle bir durumda ne başkenti ne de Trakya'yı savunamayacakları delegelere söylemiştir. Bu tasarıdan Marmara Denzinin çıkarılmasını gerektiğini, askerden arındırılmış bölgelerin sınırlarının çok geniş olduğunu, Gelibolu Yarımadasının saldırıya karşı güvenliğin sağlanacağı kadar izin verilmesi, İmroz (Gökçeada), Bozcaada, Semadirek adalarının Türkiye'ye verilmesi ve Limni adasının da özerk

olmasını talep etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 186-190).

Rusya Baş delegesi ÇİÇERİN, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna olarak bu tutum Türkiye'nin güvenliğine aykırı olduğunu, boğazların güvenliği için boğazların savaş gemilerine kapalı olması gerektiğini belirtmişler. Boğazların silahsızlandırılması durumunda Türkiye kendini nasıl savunamayacağını, olası bir saldırı durumunda şehrin felakete uğrayacağını konferans delegelerine söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 199-201).

Curzon, Türk heyetinin taleplerini bir sonraki gün cevaplamıştır. Türk heyetinin taleplerini kabul etmediklerini, teklif ettikleri sistemin Panama ve Süveyş Kanalında da uygulandığını açıklamıştır. Curzon, Gelibolu bölgesindeki müttefiklerin mezarlarının bulunduğu toprakların mülkiyetlerinin kendilerine verilmesini talep etmiştir. İsmet Paşa bu teklifin egemenlik ilkesine aykırı olduğunu belirtmiş ve mezara saygı Türk geleneklerinde her zaman var olduğunu ve mezarların korunmasına garanti verdiklerini belirtmiştir. Fransız Baş delege Barrere, Süleyman Şah'ın kabri konusunda Suriye'de, Türkiye'ye böyle bir ayrıcalık tanıdıklarını Türk heyetine aktarmıştır. Paşa mezar konusunu hiçbir şekilde kabul edemeyeceklerini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 212-215).

Romanya Baş delegesi Duca, Yunan Baş delegesi Venizelos, Bulgar Baş delegesi Stamboulisky, İtalya Baş delegesi Garroni, Fransız Baş delegesi Barrere ve Japon Baş delegesi Hayaşi ise görüş birliği yaparcasına Curzon'un tekliflerini uygun gördüklerini bildirmişlerdir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 202-223).

Rusya, Ukrayna, Gürcistan delegeleri ise boğazların askerden arındırılmasının ve boğazların ortak bir komisyon tarafından yönetilmesinin Türkiye'nin egemenliğine aykırı olduğunu vurgulamıştır. Panama ve Süveyş Kanallarında sistemin uygulandığının doğru olduğunu ama savaş zamanında tam tersi olduğunu gördüklerini ve buna benzeyeceğinden dolayı Curzon'un teklifini kabul edemeyeceklerini temsilciler bildirmişler (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 215-224).

18 Aralık 1922 günü yapılan toplantıda İsmet Paşa, her devletin kendini savunma hakkı olduğunu bu taleplerin çok ağır olduğunu söylemiş, bazı maddelerde değişiklik talep etmiştir. Talep etmiş olduğu değişiklikler şunlardır;

- 1- Marmara Denzinin konunun dışında bırakılması.
- 2- İmroz (Gökçeada), Bozcaada ve Semadirek adalarının kendilerine verilmesinin gerektiğini bu adaların Çanakkale boğazına çok yakın olmasından dolayı bir güvenlik meselesi olduğu.
- 3- Marmara Deniz’inde savunma konusunda hiçbir kısıtlama olmaması.

İngiliz Baş delege Curzon, Paşa’nın bazı taleplerinin kabul edilemeyeceklerini ama tekrardan müttefikler ile konu üzerine tartışabileceklerini belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.1, s. 300-320).

Sonuç olarak Türkiye’nin kendi toprağı olan ve hiçbir anlaşmada başka bir devlete vermediğı İmroz ve Bozcaada harici hiçbir talebi kabul edilmemiş, boğazlar konusunda müttefikler istediklerini almış, Boğazları silahlandırılıp, geçişler serbest bir hale gelmiştir. Yapılan anlaşmayla Türkiye’nin başkenti İstanbul’da küçük bir garnizona izin verdiklerini, bu garnizonda savunma yapacak, her bir askere bir tüfek, bir kılıç, bir revolver ve her 100 kişiye 4 hafif makineli tüfeğı verileceğı belirtilmiştir. Antlaşmada başkent İstanbul’un olası bir işgale karşı savunulmasının güç olduğu görünmekteyiz. Başkentin olası bir işgale karşı savunmasız kalma ihtimalinden dolayı Ankara’ya taşınmasının zaruri olduğu bu maddelerden anlaşılmaktadır. Müttefik mezarlıkları bile özel bir statü almıştır. Müttefikler boğazlar konusunda taleplerinin tamamına yakınıni Türk heyetine kabul ettirmişlerdir.

3.8. Mısır, Sudan, Hicaz ve Yemen

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Mısır Hıdivliğı iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı İmparatorluğu'na bağılı özerk devletti. I. Dünya Savaşı başladığında Hıdivliğıın başında II. Abbas bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı katılmasıyla Hidiv II. Abbas, Osmanlı ile birlikte savaşa katılmaya karar verdi. Türkiye’ye destek olmak istemesi üzerine

İngilizler entrikalar ve oyunlarla II. Abbas'ı iktidardan indirip yerine kendilerine yakın olan kardeşi Hüseyin Kamil'i iktidara getirdiler. Hüseyin Kamil iktidara gelmez bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlığı Osmanlı Hükümeti hiçbir zaman kabul etmemiştir (Mısır Hdivliği, 2011).

Lozan konferansında 25 Ocak 1923 günü Mısır ve Sudan üzerine yapılan müzakerede İngilizler, ayrılmış ülkeler asıl halkından olanların uyrukluğu hakkındaki maddeye özel olarak Mısır'ın eklenmesini istemiştir. Bu maddenin eklenmesi konusunda İngiliz delege Ryan ile İtalyan delegeler; Bargeton ve Montagna, Türk heyetine kabul edilmesi için büyük baskı uyguladıkları görülmektedir. Türkiye'yi bu toplantıda temsil eden Şükrü Bey Mısır'ın bu maddeye eklenmesinin yanlış olduğunu, Mısır'ın hala Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve Mısır'ın Türkiye'den ayrılmış bir ülke olduğuna dair hiçbir anlaşmanın olmadığını, aynı şekilde Mısır için sözü edilen konunun, Hicaz içinde geçerli olduğunu delegelere söylemiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda müttefikler Mısır'ı da kendi kontrollerine almış, Türkiye'nin en büyük toprak parçası olan Mısır, Sudan, Hicaz ve Yemen İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Mısır konusu ilk görüşmelerde çözülmemiş ama yapılan ikinci Lozan görüşmelerinde bu topraklardaki tüm haklardan feragat edilmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 254-257).

Mecliste 5 Mart 1923 tarihinde yapılan görüşmelerde Ali Şükrü Bey 16. maddenin kabul edilmesi halinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki ve Afrika'daki tüm topraklarını kaybedeceğini belirtmiştir. İşgal edilenlerin yanında, işgal edilmemiş olan ve hala Türkiye'ye bağlı olan Yemen'inde elden çıkacağını, bu maddenin onaylanmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 137).

3.9. Kıbrıs

Kıbrıs 1571 yılına kadar Venedik Cumhuriyetine aitti. 1570 yılında II. Selim döneminde adaya Osmanlı çıkartma yapmış ve Venedikliler ile yapılan savaşın sonunda, ada 6 Ağustos 1571 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne

geçmiştir. Bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu 50 bin asker kaybetmiştir. Savaştan sonra Osmanlı adaya mecburi iskan yapılması kararını almış ve Karaman Eyaleti'nin (Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Kırşehir, Beyşehir, Aksaray ve Akşehir) şehirlerinden Müslümanlar getirilerek adaya yerleştirilmiştir (Bilgin, 2015).

Kıbrıs stratejik konumundan dolayı Akdeniz'de büyük bir öneme sahipti. Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte İngiltere ve Rusya için Akdeniz bir mücadele alanı olmuştur. İngiltere'nin Asya'daki sömürgelerine ulaşımında Süveyş Kanalı'nın önemi büyüktü, kanalı en fazla kullanan ülke İngiltere'ydi. 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında yapılan 93 harbinin sonunda Osmanlının ağır yenilgi alması İngilizlerin bölgedeki çıkarlarını da tehdit etmiştir. İngilizler, Osmanlı ile Rusya'nın barış görüşmelerinde adayı ele geçirme planları yapmaya başlamış ve başarılı da olmuştur. İngiliz Hükümeti barış görüşmeleri başlamadan Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit ile gizli görüşmeler yapmaya başlamış, görüşmeler neticesinde Kıbrıs Konvansiyonu 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanmıştır. Kıbrıs Konvansiyonuna göre Ruslar, Osmanlının doğu illerine saldırması halinde İngilizler Osmanlının yanında yer alacak buna karşılık Kıbrıs'ın yönetimi geçici olarak İngiliz Hükümeti'ne bırakılacak. Bu anlaşmadan sonra İngilizlerin talebi doğrultusunda 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması gereği, 92.799 sterlin karşılığında uluslararası bir sözleşmeyle de İngilizlere kiralanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na Almanya safında girince İngiltere Kıbrıs'a vali atayarak ilhak ettiğini bildirmiştir (Eroğlu, 2002, s. 739-740).

Kurtuluş savaşı sırasında adada Yunanistan destekli Enosis faaliyetleri artmış, Türkler Rumlara karşı büyük bir mücadele girişmişler ama Türkiye'den hiçbir destek görememişler. Kanayan Kıbrıs için Büyük Millet Meclisinde birçok kez görüşmeler yapılmıştır. Yapılan gizli celsede Trabzon Milletvekili ve Lozan'da Türk heyeti arasında yer alan Hasan Saka, Düyun-ı Umumiye borçlanmaları hakkında yapılan toplantıda Kıbrıs'ın önceden Türkiye'den ayrıldığını ve borç durumunun olmadığını belirtmiştir. Mecliste birçok milletvekili Kıbrıs'a yeterli desteğin verilmediğini ve Kıbrıs'ın öneminin iyi anlaşılmadığı eleştirilerinde bulunulmuştur. Muhalif grupta yer alan ve aynı zamanda Kıbrıslı olan Hüseyin Sırrı

Bey (Bellioğlu), Misak-ı Milli esaslarına göre hareket etmemesinden dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı ve İsmet Paşa'yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Sırrı Bey Mecliste 5 Mayıs 1923 günü yapılan gizli oturumda Kıbrıs ve On İki Ada neden terkedildi ve hiç gündeme getirilmedi demiştir. Rauf Bey Kıbrıs önceden elden çıkmış olduğunu söylemiştir. Sırrı Bey bu konuda yanlış yapıldığını, gelecekte burayı İngilizlerin Yunanlılara bırakacağını ve orada yaşayan Müslüman halkın bu hatanın acısını çekeceğini belirtmiştir. Sırrı Bey'in bu muhalif tavrı yüzünden yenilenen seçimde hükümet tarafından milletvekili yapılmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 5.03.1338-1923: 114 -124).

Lozan görüşmelerinde Kıbrıs konusu görüşmelerde iki taraf tarafından da dile getirilmemiş ama müttefikler konferansın dağılmasından endişesi ettikleri için daha önceden Paris'te hazırlanan 160 maddeden oluşan 150 sayfalık anlaşma metnini Türk delegelerine vermişlerdir. Kıbrıs Adası 19. Maddede yer almış, birçok maddeye itirazda bulunan Türk heyeti Kıbrıs konusunda hiçbir itirazda bulunmamıştır (Balyemez,& İnce, 2018, s. 863-868).

Lozan Antlaşması'nın 20. Maddesinde İngilizlerin 5 Kasım 1914'te ilan etmiş olduğu adanın ilhakını kabul etmiş ve anlaşmanın diğer maddeleri gereği de ada halkının ya İngiliz vatandaşlığını kabul etmesi yada Türkiye'ye göç etmesi kararına varılmıştır. Bu anlaşmadan sonra Kıbrıs'ta yaşayan Müslüman halk adanın Türkiye'ye verilmemesine çok üzölmüşlerdir. Dava Vekili Mithat Bey, Mağusa'da Müslüman halka bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türklerin önemli bir antlaşması yapmalarına rağmen, Kıbrıs'taki İslam ahalisinin mağdur ettiklerini söylemiştir (Birmeç, 2005). Sonuç olarak adanın nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Türkler, adada var olan ekonomik sıkıntının yanında Lozan'da vatandaşlık maddesinin devreye girmesiyle azınlık haline gelmiş ve adada yaşayan Türk halkının çoğunluğu Türkiye'ye geri dönmüştür. Kıbrıs bu şekilde Türkiye'nin sürekli var olan bir sorunu haline gelmiştir.

3.10. Filistin

Birinci Dünya Savaşından önce İsviçre'nin Basel şehrinde yapılan Yahudi konferansında Osmanlı sınırları içerisinde olan Filistin'de, Yahudilere bir yurt kurma kararı alınmıştı. Bu karardan sonra İsrail Devletinin fikir babası olan Theodor Herzl, iki kere Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit ile görüşmüş ama sonuç alamamıştı. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte müttefik devletlerde faaliyette bulunan Yahudi siyasetçiler ve iş adamları Filistin'de bir devlet kurma planını tekrardan devreye koydular (Herzl, 2018. S. 45).

İlk olarak uluslararası Sykes-Picot Anlaşmasında Osmanlının Asya topraklarının paylaşımında Filistin'de uluslararası bir yönetim tarafından yönetilmesi fikri resmi olarak ortaya atılmıştır. İkinci olarak da Sevr Antlaşması'nda karşımıza çıkmış, burada varılan anlaşma neticesinde Filistin'in özel statüde yönetilmesi kararı alındığı görülmektedir.

Daha savaş devam ederken İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, 2 Kasım 1917 günü, İngiliz devletinin en büyük maddi destekçilerinden olan Siyonist lider Rothschild'e bir mektup göndermiştir. Mektupta İngiliz Hükümeti'nden talep etmiş oldukları isteklerinin kabul edildiğini, Yahudiler için Filistin'de yurt kurulmasını uygun karşılandığını ve bölgede kurulması planlanan Yahudi devleti için ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir. Bu mektupla sunulan Deklarasyon, İsrail devletinin kuruluşunun ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Savaşın bitmesiyle 10 Aralık 1918'de Londra'da, Siyonist Lider Lord Rothschild'in evinde Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın onuruna yemek vermiş. Bu yemekte Yahudi Siyonist liderlerle, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal bir araya gelmiş, Filistin'de kurulacak devlet konusunda anlaşmaya varmış ve bölgenin Wilson Prensipleri gereği Fransızlardan alınıp, İngiltere'nin Mandat yönetimine bırakılmasına karar vermişler. Bölgenin Fransızlardan alınmasının sebebi olarak, Filistin'in Suriye'ye bağlı bir bölge olması halinde burada sonradan bir Yahudi devleti kurulmasının zor olmasını görmeleridir. Nisan 1920'de San Remo'da yapılan görüşmelerde müttefikler anlaşmaya varmış ve bu anlaşmanın sonunda Filistin ve Musul Mandat'ları İngiltere'ye, Suriye Mandat'ı Fransa'ya bırakılmıştır.

Yapılan bu paylaşım Sevr Antlaşması ile resmiyete dökülmüştür (Deveci, 2017, s. 22-55).

Lozan Konferansında 25 Ocak 1923 günü, ayrılmış ülkelerin uyrukları hakkındaki madde tasarısının görüşülmesinde İngiliz delege M. Ryan, Osmanlı uyruğundan olamayan ama bölgeye savaştan sonra yerleşmiş Yahudilerin, Filistin uyruğu edinmelerini kabul edildiğinin maddeye eklenmesini istemiştir. Türkiye'yi temsil eden Şükrü Bey, Misak-ı Milli'de Arapların kendi kaderlerini belirlemeleri belirlenmiştir. Kanunlarına kendilerinin müdahale edemeyeceklerini, kanunlarını kendilerinin çıkarmaları gerektiğini söylemiştir. M. Rayn maddenin kabul edilmesini rica etmiş ama Şükrü Bey bunu kabul edemeyeceklerine tekrardan iletmiştir. Bu maddeyi eklemelerinin sebebi savaş döneminde bölgeye Avrupa'dan çok sayıda Yahudi'nin getirildiği ve burada nüfusları artan Yahudilerin Wilson ilkelerinden yararlanmak istedikleri anlaşılmaktadır. 25 yılın sonunda sona erecek Manda yönetiminden sonra bir plebisiteye başvurulması halinde Filistin'in tamamına hükmetmeyi veya nüfuslarının yetmemesi halinde oldukları bölgede devlet kurma hedeflerinin olduğu görünmektedir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, s. 258). Söz konusu madde ikinci Lozan görüşmelerinde bir ırk, din veya ülke ismi verilmeden antlaşmanın 34. Maddesinde kabul edilerek imzalanmıştır. Bugün o günkü Filistin mandası üzerinde fiili olarak üç devlet bulunmaktadır. Bu devletler 1946 yılında bağımsızlığını ilan eden Ürdün, 1948 yılında kurulan İsrail ve Birleşmiş Milletler tarafından bağımsızlığı kabul edilmeyen ama ülkenin gerçek adı olan Filistin devletidir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 258).

3.11. On İki Ada ve Trablusgarp (Libya)

Sanayi devriminin etkisiyle birlikte ülkeler sömürge arayışına girmişler ve İngiltere ve Fransa ilk hedefe ulaşan devletler olmuştur. İtalya ve Almanya bu iki devletten sonra sömürge arayışına girmişlerdi.

İtalya hedef olarak Osmanlı topraklarını belirlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok coğrafyada yaşadığı krizleri fırsata çevirmek için,

İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal etmiştir. İtalya Osmanlı'nın bölgeye yardımını engellemek için Çanakkale Boğazını bombalamış ama burada Osmanlının savunmasını yaramayınca Boğazı geçememiştir. İtalyan kuvvetler Çanakkale Boğazını geçemeyince, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bingazi ve Trablusgarp'a yapacağı askeri yardımını engellemek için Osmanlı'ya ait olan Ege Adalarına saldırmış ve 16 Mayıs 1912'de Rodos adasını, 20 Mayıs'ta diğer on iki adayı işgal etmiştir. İşgalden sonra İtalyan General Ameglio, adanın geçici işgal ettiğini buranın özerk bir yönetime sahip olacağını Rodos Metropolitisi söylemiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa araya girmiş ve Temmuz 1912'de barış görüşmelerini Lozan'da başlatmışlar, barış görüşmeleri sürerken Karabağ 8 Ekim 1912 günü Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek I. Balkan savaşını başlatmıştır. Bu savaş ilanından sonra 18 Ekim 1912 günü İtalya ve Osmanlı arasında Uşi (Lozan) Antlaşması imzalanmıştır. İtalya ve Osmanlı arasında biri gizli diğeri de açık olmak üzere iki anlaşma yapılmıştır. Anlaşmada Trablusgarp ve Bingazi'ye özerklik tanındı. On İki Ada olası bir Yunan işgalinin önüne geçmek için geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. On İki Ada işgal durumundan rehin durumuna geçmiştir (Tağmat, 2018. s.144)

Birinci Dünya Savaşına sonradan giren İtalya, 1915'te Londra'da İtilaf devletleri ile pazarlıklar yapıyor ve yapılan anlaşmanın 8. Maddesinde On iki Adaları İtalya'ya veriliyor. İtalya bu anlaşmadan sonra Uşi Antlaşması'nın kendine yüklenen yükümlülükleri feshettiğini Türkiye'ye ve imzacı devletlere bildiriyor (Tağmat, 2018, s. 145). Temmuz 1919 yılında İtalya ile Yunanistan aralarında anlaşmaya varmış, İtalyan Büyükelçisi Tittoni-Venizelos imzalamış olduğu anlaşma gereği Yunanistan Arnavutluk'u İtalya'nın Mandasına bırakmış, buna karşılık Yunanistan'a Rodos dışındaki On İki Adayı bırakmış ve İzmir'deki Yunan varlığını kabul etmiştir. İtalya'da hükümet değişikliğiyle birlikte anlaşmalar tekrar ele alınmış ve Sevr Antlaşması'na kısa bir süre kala İtalya, Yunanistan ile yapmış olduğu anlaşmayı iptal ettiğini bildirmiştir. Sevr Antlaşması'yla birlikte müttefikler, Türkiye'ye ait olan Bozcaada ve İmroz (Gökçeada) Yunanlılara, On İki Ada ve Rodos'u İtalyanlara verip, Türkiye'nin Ege'deki varlığına son vermişlerdir. Aynı gün Bonin-Venizelos anlaşması Yunanistan ve İtalya arasında imzalanmış, bu

anlaşma gereği Rodos ve Meis dışındaki On İki Adanın tamamını İtalyanlar Yunanlılara vereceklerini taahhüt etmiştir (Tağmat, 2018, s. 146)

Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa On İki Adalar konusunu hiçbir zaman tartışmaya açmamıştır. On İki Ada ile alakalı 22 Kasım'da Ankara'ya çekmiş olduğu telgrafta, On İki Ada (İtalya Adaları) ve Kıbrıs mevzusuna daha geçmediğini bildirmiştir. Aralık ayında başka bir telgrafta da On İki Adanın bahsinin geçmediğini ve kendisinin de ısrarcı olmadığını yazmıştır. Paşa Lozan görüşmelerinde genelde Semadirek, İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye verilmesini, Midilli, Sisam, Limni, Nikarya ve Sakız Adalarının askerden arındırılıp özerk olması talep etmiştir. On İki Adalar konusu bir kere olsun tartışılmamıştır. Bu müttefik devletlerin diplomatlarının zekası ile oldubittiye getirilmiş ve büyük bir ustalıklarla geçirilmiştir. Müttefikler On İki Adaların İtalyanlara bırakılması maddesini 31 Ocak 1923 günü konferansa sunmuş, Türk Heyeti taslağı 4 Şubat'ta kabul ettiğini bildirmiştir (Tağmat, 2018, s. 148-151).

Trablusgarp konusu üzerine de hiçbir görüşme yapılmamış, müttefiklerin sunmuş olduğu teklif Türk heyeti tarafından direkt kabul etmiştir. Türkiye anlaşmanın 22. Maddesince Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya bırakmış ve bu topraklardaki hak ve ayrıcalıklarından vazgeçmiştir.

3.12. Kapitülasyonlar

Lozan görüşmelerinin üzerinde durulacak konularından biri de kapitülasyonlardır. Kapitülasyonlar normalde 8 Eylül 1914'te İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kaldırılmış, Padişah V. Mehmed Reşad'ın onayıyla, 8 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonların kaldırıldığı tüm dünya devletlerine bildirilmişti. Kapitülasyonlar Türkiye'den sonra en fazla Fransa'yı ilgilendirmekteydi. Fransa kapitülasyonlardan en çok yararlanan ülke olarak geçmişten kazanmış olduğu haklardan kolay kolay vazgeçecek değildi (Gül, 2021).

Kapitülasyon sorununun ilk görüşmeye başlanıldığı 2 Aralık 1922 günü ilk söz alan İtalyan temsilcisi Garroni olmuştur. Garroni, kapitülasyonlar ülkelerin gelişmesi için verilen ayrıcalıklar olduğunu, Osmanlının zamanında gönüllü olarak

yabancılara vermiş olduğunu anlatmıştır. Kapitülasyonların çağdaş hukuk kurallarına göre bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtlayıcı bir durum olduğunu dile getirmiş ve Türkiye'ye bu konuda hak vermiştir. Diğer taraftan ülkeye yerleşmiş olan yabancılarında kazanmış olduğu haklar olduğunu, ülkenin gelişmesi için işlenmemiş kaynaklarının ülke ekonomisine kazandırılması gerektiğini söylemiştir. Bunlardan dolayı yabancılara güvence altına almak için herkesin güvende yaşaması için hukuksal garantiler verilmesi, kapitülasyonların yerine, çağda uygun yeni bir düzenleme ile kazanılmış hakların devam etmesin gerektiğini vurgulamıştır. Konuyla alakalı üç alt komisyonun kurulmasını teklif etmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s.4-6).

İsmet Paşa, Garroni'nin kapitülasyonların bağımsız bir ülkenin egemenliğine aykırı olmasını dile getirmesini desteklediğini ve kapitülasyonların artık kesin olarak devam edemeyeceğini, yabancılara güvenliğini uygar ulusların kanunlarına benzer kanunla güvence altına aldıklarını söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 6).

Fransız temsilci Barrere ise kapitülasyonların hala devam ettiğini, konferansın amacı kapitülasyonların yerine geçecek ve aynı şekilde devam edecek yeni bir sistem araştırılması gerektiğini söylemiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 6).

İngiliz Baş delege Curzon ise kapitülasyonların yüzyıllardır devam ettiği bir ülkenin sonlandırmak istediği zaman sonlanamayacağını ve anlaşmaya sağdık kalınması gerektiğini bunun içinde kapitülasyonların yeni bir sistem üzerinde devam etmesi gerektiğini açıklamıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 6-7).

Japon delege Hayaşi ve Amerika Birleşik Devletleri delegesi M. Child'de müttefikleri destekleyerek yeni sistemin kurulmasını talep etmişlerdir. Müttefik temsilcilerin konuşmalarına bakıldığı zaman kapitülasyonlar konusunda da önceden ortak karar aldıklarının görünmektedir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 6-8).

İsmet Paşa yapılan konuşmalardan sonra kapitülasyonların kaldırılması konusundaki görüşlere bakıldığında sadece kapitülasyon isminin değişeceğini, diğer taraftan var olan sistemin aynen devam edeceğini gördüğünü dile getirmiş, normal şartlarda yapılacak ticaretlerin uluslararası hukuk kurallarına göre yapılması gerektiğini savunmuştur. Kurulacak alt komisyonda bu şekilde hareket edeceklerini, kapitülasyonların 1856 Paris Kongresinde çağdaş egemenlik ve uluslararası hukuk açısından doğal bir şey olmadığı, bu kongreye katılan ülkeler tarafından kabul edildiğini göstermiştir. Altmışaltı yıl evvel devletlerin egemenliğine aykırı görünen kapitülasyonların kaldırılmasının gerektiğini vurgulayanların Fransa, İtalya ve İngiltere olduğunu ve bugün bu sistemin devam etmesi gerektiğini söyleyenlerin yine aynı ülkelerin olduğunu gördüğünü salonda üç büyük müttefike bakarak anlatmıştır. Curzon'un çift taraflı sözleşmelerin tek taraflı olarak sonlandırılmayacağına tepki göstererek, bir anlaşmanın sonsuz olarak geri alınamaz nitelikte olmadığını da dile getirmiş ve son olarak Osmanlı Hükümeti 9 Ağustos 1914 tarihinde kapitülasyonlara son verdiğini ve kapitülasyonların devam etmediğini salondakilere bildirmiştir. Paşa kapitülasyonlar yüzünden ülke kanunlarının yabancılara karşı uygulanmadığını, bir yabancının kamu düzenini çiğnediğinde kovuşturma veya tutuklanmasının olanaksızlığı gibi nedenlerden dolayı Türk Hükümeti olarak kapitülasyonların uygulanmasına net olarak karşı olduklarını belirtmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 6-21).

Garroni müttefiki olan Barrere ve Curzon'un görüşlerine katıldığını bildirmiş, kapitülasyonların yeni bir uluslararası belgeyle düzenlenmesinin gerekliliğini, İsmet Paşa'nın görüşlerinin de alt komisyonda dikkate alacaklarını açıklamıştır (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c. 2, s. 20-21).

İlk toplantıdan sonra kapitülasyon meselesi alt komisyonlara bırakıldı. 7 Aralık günü alt komisyon toplantıları başlamış ve bu komisyonlara, İngiliz delege Rumbold başkanlık yapmıştır. Komisyon dört başlıkta incelemelerini yapmıştır. Bunlar; yabancının kişisel durumu, yabancılara uygulanacak yargı rejimi, tüzel kişilerin yerleşme hakkı ve gerçek kişilerin yerleşme hakkı olmuştur. Yapılan komisyon toplantılarında 3 ve 4. madde hakkında anlaşmaya varılırken ilk iki madde hakkında anlaşmaya varılamamıştır. Kapitülasyonların görüşüldüğü ikinci

toplantıda komisyon başkanı Rumbold, Türk heyetin yargı rejimi konusunda hiçbir teklifi kabul etmediği ve bundan dolayı da diğer maddeleri komisyon olarak incelenmesini gereksiz gördüklerini açıklamıştır. İsmet Paşa, yabancıların davalarına Türk yargıçlarının yanında yabancı yargıçların görev alması asla kabul edilemez bir teklif olduğunu, bunun egemenliklerine aykırı olduğunu ve bunu Türk Hükümeti'nin kabul edemeyeceğini delegelere bildirmiştir. Curzon, Paşa'nın konuşmasının çok sert olduğunu ve bu şekilde Türk Hükümeti'nin tavrının yanlış olduğunu, bu şekilde devam etmeleri halinde ellerindeki her şeyi kaybedeceklerini ileri sürmüştür. Curzon'un bu şekilde sert çıkışlar yapmasının asıl sebebi Musul olduğu, kapitülasyonlar üzerinden Türk heyetine baskı kurarak kendi çıkarlarına yarayacak maddeleri geçirmek olduğunu söyleyebiliriz (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023. C.2, s. 95-150).

İsmet Paşa, Rauf Bey'e göndermiş olduğu telgrafta konuyu anlatmış, Rauf Bey aldığı telgrafi Fevzi Çakmak'a göstermiş, Fevzi Çakmak bunun Sevr'in başka bir versiyonu olduğunu söylemiştir. Rauf Bey'e telgrafla Paşa'ya, bunun asla kabul edilemeyeceğini gerekirse askeri tedbirlerle devam edileceğini bildirmiştir. Üçüncü toplantıda da bir netice alınmayınca Curzon ve Amerika delegesi Child Türk Baş delegesi İsmet Paşa'yla özel görüşme yaptılar. Bu görüşmenin nedeni olarak Türk telgraflarını İngilizlerin eline geçmesi ve Türk Hükümeti'nin askeri tedbirleri alması konusundaki ciddiyetini söyleyebiliriz. Child ve Curzon görüşmede müttefikler olarak tüm kapitülasyonları kaldırmaya hazır olduklarını, Türk adli sisteminin oturmasına kadar bir adli sistemin hazırlanmasını teklif etmişler ama Paşa hiçbir talebi kabul etmeyeceklerini İngiliz ve Amerikalı delegeye bildirmiştir (Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler, 2023, c. 2, s. 4-21).

Dördüncü toplantı genelde Curzon ile İsmet Paşa arasında geçmiştir. Curzon'un asıl amacı Musul'du. Kapitülasyonların hem müttefikleri hem de Türkiye'yi adli, mali ve iktisadi alanda etkileyeceğiydi. Bundan dolayı Curzon'un elindeki en büyük kozu kapitülasyonlardı. Curzon istihbarat raporlarının sayesinde Türk heyetinin kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyeceğini biliyordu. Türk heyetinin kapitülasyonların kaldırılmaması halinde hükümete sormadan müzakereleri keseceğini biliyordu ve bunu da iyi kullanmıştır. Yapılan son toplantı da kapitülasyonların adli usul beyannamesi ve Musul konusunda görüşmeler

yapıldı. İngiliz heyet burada Musul konusunda bazı maddelerde Türk heyetine uygun düzenlemeler yapmış ama mali ve iktisadi konularda hiçbir şekilde taviz vermemiştir. İsmet Paşa, Musul konusunda önerileri kabul ederken, kapitülasyonlar konusundaki düzenlemeleri reddetmiş ve konferans kesilmiştir. İkinci Lozan görüşmelerinde İngilizlerin Musul konusunda istediğini almasıyla birlikte, kapitülasyonların kaldırılması müttefiklerine kabul ettirmiştir. Kapitülasyonların tamamı kalktı mı? Maalesef, sonuç olarak Türk tarafı Avrupalıların Türk Hukuk ve İktisat sistemlerini, kendi gözlemcilerin yönetiminde işlemesini kabul etmiştir. Kapitülasyonlar kanunen Paşa'nın de konferansta belirttiği gibi, Ağustos 1914 tarihinde kaldırılmış olmasına rağmen, 1923 yılında bu sefer başka bir şekilde yıllarca devam ettiğini, Türkiye iktisadi ve hukuki olarak belli bir süre Avrupalıların denetimi altında kaldığı görünmektedir (Cevizliler, & Akbulut, 2019, s.163-178).

3.13. Suriye (Lübnan, Ürdün ve Hatay)

İtilaf devletlerinin savaştan sonra Orta Doğudaki çıkarlarının çakışması sonucu anlaşmazlıklar başlamış ve İngiltere ile Fransa'nın çekişmesi başlamıştı. İngilizlerin sömürgelerinden asker desteği alamamasından dolayı son kozu olan Yunanistan'ı sahaya sürmüştür. İngilizlerin bu hamleyi yapması Fransızları rahatsız etmiş ve Ankara Hükümeti'yle gayri resmi görüşmeler yapmasına yol açmıştı.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Rusya ile Moskova Antlaşması'nı imzalayıp Rusya ile yakınlaşması ve Milli Mücadele döneminde Yunanlılara karşı alınan zafer Fransa Hükümeti'ni tedirgin etmişti. Suriye'de otoritesini tam anlamıyla sağlayamayan ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a çatışma haline gelen Fransa'yı endişelendirmişti. O dönem müttefiklerin sözlerinde durmamasından dolayı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, tekrardan Türkiye ile hareket etmek istemiştir. Bu süreçte Faysal TBMM ile görüşmelere başlamış tekrardan Arap aşiretlerle birlikte Türkiye'nin kontrolüne girmek istediğini bildirmiştir. Bu sebeplerden dolayı Fransa morali düzelmiş bir Türk ordusunun olası bir Orta Doğu hareketinde zor duruma düşeceğini, Araplarında Türklerle bir olması halinde bölgede imha

olacağını düşündüğü için Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır (Öztoprak, 2024).

Yapılan Anlaşmayla Kilikya ve Bağdat demiryolunun büyük bir kısmı Türkiye sınırlarında kalmış, demiryolu hattının alt kısmı Fransa'ya bırakılmış ve Hatay'da (İskenderun ve Antakya sancakları) özel bir yönetim biçimi oluşturması kararı alınmıştır. Bu antlaşmayla birlikte bir Avrupa devleti yeni Türk Hükümeti'ni tanımıştır(Öztoprak, 2024). Ankara Antlaşması'yla Türkiye'nin Suriye sınırı çizilmiş ve Lozan'da da aynı şekilde kabul edilmiştir. Lozan görüşmelerinde iki ülke temsilcisi Suriye konusu üzerinde fazla bir münakaşaya girmeden kararı imzalamıştır. Mecliste Suriye konusu büyük tartışmalara sebep olmuş, Suriye üzerine Kürt milletvekilleri ile hükümet arasında kavga derecesine kadar uzanmıştır. Musul konusu ile birlikte Suriye konusunun görüşüldüğü meclis görüşmelerinde, Urfa Milletvekili Pozan bey, Suriye sınırlarının Lozan'da mevzuubahis edilip edilmediğini sorunca, Başbakan Rauf Bey'in Suriye konusunun geride kaldığını belirtmesi bardağı taşıran nokta olmuştur. Kürt milletvekilleri, Lozan'a gitmeden önce Suriye'nin Türkiye sınırı içerisinde kalacağını beyanatı verildiğini ve buranında Musul gibi heba edildiğini mecliste dile getirmişler (İba, 2013).

4. TBMM'DE LOZAN OTURUMLARI VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ

4.1. Türk Heyeti'nin Meclis'e Rapor Sunması ve Yaşanılan Tartışmalar

Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesinden sonra mecliste 27 Şubat 1923 günü gizli oturum yapılmıştır. İlk sözü Heyeti Vekile Başkanı, Başbakan Rauf Bey almıştır. Rauf Bey, meclise konferansın bazı maddelerden dolayı kesintiye uğradığını ve yeniden görüşmelerin başlama ihtimaline karşı Müttefiklerin teklifine karşı mukabil proje izhar ettiklerini açıklamıştır. Bu mukabil proje ve konferans hakkında bilgileri Dışişleri Bakanı ve Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın meclise arz edeceğini söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1304).

İsmet Paşa, yaptığı konuşmada Lozan görüşmelerini kısa bilgiler vererek meclisteki milletvekillerine anlatmaya çalışmıştır. Paşa, ülke sınırlarının batıda sınırın Meriç'in doğu kısmı olacağını, doğuda sınırın Musul olacağını, güneyde ise Suriye olacağını bildirmiştir. Daha sonra mali konularda İtilaf Devletleri ile bir anlaşmaya varamadıklarını belirtmiştir. Sözlerinin sonlarına doğru Musul sorununun bir yıl sonraya ertelendiğini, İngiltere ile anlaşma sağlanmadığı takdirde Cemiyeti Akvam'a müracaat edileceğini söylemiş ve mecliste o an büyük bir gürültü olmuştur. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, güney sınırı hakkında hükümetin bir vaziyet alıp almayacağını sormuş, İskenderun ve Antakya için bir teşebbüste bulunmayacak mı? diye sormuştur. O anda meclisteki milletvekilleri "*Musul gidiyor*" sedaları atmıştır. Paşa güney sınırının Ankara Antlaşması'nda belirlendiğini söyleyerek cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1304-1306).

İsmet Paşa'dan sonra II. Grup adına Hüseyin Avni bey söz almış, barış görüşmelerinden ve mukabil projenin hazırlanmasında meclisin bilgisi olmadığını, hükümetin meclisi küçümsediğini ve bu şekilde hareket edilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Hükümetin üç dört günde mukabil proje hazırladığını, Paşa Musul'u şöyle halledileceklerini, diğer konuları şöyle halledeceklerini söylemesi

meclisi aşığayıp, hiç saydığını gösterdiğini belirtmiş o anda Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, hükümet üyelerinin haksız oldukları susmalarından belli oluyor demiştir. Hüseyin Avni Bey, konuşmasında, konferans ve barış önerilerinin bilgisinin sadece İsmet Paşa tarafından meclise verilmesinin yanlış olduğunu, Paşa'nın iki üç kelimeyle konuyu anlatmasının yetersiz kaldığını, konferansa katılan heyetin kendi alanlarındaki konular hakkında meclise bilgi verilmesi gerektiğini istemiştir. Paşa'ya askeri alanda görüş ve önerilerini dinleyeceğini ama iktisadi alanda dinlemeyeceğini, adli alanda Adliye Vekilini, Mali Alanda Maliye vekilinin görüş ve önerilerini dinleyebileceklerini söylemiş, hükümetin meclisi tam aydınlatamadığını belirtmiş ve Musul konusunun konferansta çözülmemesine de büyük tepki göstermiştir. Hüseyin Avni Bey: *"Efendiler, bir teklifim vardır. Gerek Heyeti Vekile ve gerek Büyük Millet Meclisi misakı milliden zerre kadar feda ederse, icabı namus ve millî için çekilip gitmeli... (Bravo sadaları, şiddetli alkışlar) Efendiler, affınıza mağruren söylüyorum, bu gün Trakya'nın manası yoktur. Bursa'yı veremeyiz. Biz harbe atıldığımız zaman bundan daha zaif idik. Bu gün elimizde ordumuz bulunduktan sonra öyle işgalkâr bir vaziyete düşmek istemem.(Bravo sadaları)"* diyerek sözünü sonlandırmıştır. Bursa Milletvekili ve Operatör Emin Bey, Antalya bölgesini düşünmelerini istemiş, Musul'u vermek hududun Erzurum'a kadar gerilemesi anlamına geleceği, Dışişleri Bakanı'nın hangi zihniyetle bir sene sonraya bırakılmasını istediğini sormuştur. Tokat Milletvekili Mustafa Bey de, İngilizler şimdiye kadar nereye girdi de çıkmıştır diye İsmet Paşa'ya seslenmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1306-1310). Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan Lazistan (Rize) Milletvekili Osman Bey ve Konya Milletvekili Refik Bey'de tepkililerini göstermiş, meclisin tam aydınlatılması gerektiğini, Musul gibi birçok ülke toprağından vazgeçildiğinin anlaşıldığını belirtmişlerdir (Salman, & Demiraslan, 2013, s. 35).

İsmet Paşa'ya en sert tepkiyi İzmit (Kocaeli) Milletvekili Sırrı Bey göstermiştir. Sırrı Bey, lafı dolandırmaya gerek olmadığını hükümetin Musul'dan vazgeçtiğini, bir kelimesine aykırı söz söyleyen i dam ettikleri, Misak-ı Milli için heyet hakkında ne söylemek gerekir demiştir. Bu kelime Mustafa Kemal Paşa'nın zoruna gitmiş ve söz aldığı Sırrı Bey'i sözleriyle iğnelemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1309-1310).

Erzurum Milletvekili Durak Bey, meclisteki milletvekilleri ile üç dört aydır beklediklerini ama anlatılanlardan bir şey anlamadıklarını söylemiştir. İsmet Paşa'dan bekledikleri şu konuyu şöyle yaptık, şu konuyu böyle yapacağız demesini beklediklerini ama kendilerine İtilaf Devletleri'ne mukabil proje sunacaklarını anlattığını, hazırlamış olduğu projeden haberlerinin olmadıklarını, ellerine verilen kitapçığın dahi yanlış tercüme edildiğini söylemiştir. Konuşmasının sonunda Durak Bey; *"Boğazların açık bulunması, İstanbul'un ve Marmara'nın teminatsız kalması demektir. İstanbul bizde yok demektir. Bunun başka manası yoktur. Efendiler, İstanbul'un yok ise. Şark vilâyetlerin yok ise. Garp vilâyetlerin de tehlikededir. Neyi müzakere ediyoruz? Neyin üzerinde sulh ediyoruz?"* demiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1309-1310).

Konuşmalar esnasında sesler yükselince oturumu yöneten Ali Fuat Paşa, konuyu anlamayan milletvekillerine hükümet son defa müttefiklerin göndermiş olduğu proje üzerine tetkikat yaptığını ve tetkikat üzerine hükümetin yeniden mukabil bir proje hazırladığını ve bunu İsmet Paşa'nın söylediğini açıklamış, milletvekilleri proje nedir sedaları atmıştır. II. Grup milletvekillerinden sonra söz alan Başbakan Rauf Bey, mukabil projenin hızlı bir şekilde hazırlanmasından dolayı tercüme hatalarının olduğunu kabul etmiştir. Müttefiklerin göndermiş olduğu projeden dolayı bazı noktalarda değişiklik yapmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Yozgat Milletvekili Feyyaz Ali Bey Misak-i Milli o zaman değiştirildi mi? diye sorunca, hayır diye cevap vermiştir. Konuşmasında şayet projeyi kabul etmemeleri halinde savaşa girileceğini ifade etmiştir. Rauf Bey, Musul'u bir sene zarfında İngilizlerle çözülmezse Cemiyeti Akvam'a havale edileceğini söylerken, Maşallah sesleri yükselmiş ve protesto alkışları olmuştur. Antalya Milletvekili Rasih Efendi; *"Onlar teklif ettilerdi, belki düşünebilirdik. Fakat Heyeti Vekile'nin bunu düşüneceğini bilemezdik"* demiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1312-1313).

Rauf Bey, Musul konusunda endişe edilmemesi gerektiğini, Musul'un bir yıl sonra Türkiye'ye verileceğini söyleyince, Siirt Milletvekili Necmettin Bey; *Musul'un Cemiyeti Akvam'a vermek İngilizlere vermek demektir"* diyerek sesini kesmiştir. Rauf Bey, Cemiyeti Akvamı çocuğa benzeterek rahat olmalarını,

Cemiyeti Akvam'ın Musul'u kendilerine bırakacağını söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1314).

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'de, Musul'un Cemiyeti Akvam'la bir alakasının olmadığını, neden bu cemiyeti Musul işine karıştırıldığını ve Musul'un Misak-ı Milli sınırlarında olup olmadığını sormuştur. Yusuf Ziya Bey'in sorusuna Başbakan Rauf Bey:" *Musul Misak-ı Milli sınırlarındadır*" diyerek cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1315).

Urfa Milletvekili Pozan Bey'de Suriye sınırlarının Lozan'da mevzu bahis edilip edilmediğini ve Suriye'nin de Misak-ı Milli'ye dahil mi, değil mi? Diye sormuş, Rauf Bey, Suriye sınırının Lozan'da mevzu bahis edilmesi faydalı olmayacağı ve geçmişte kaldığını söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1315).

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan) Rauf Bey'den sonra Mustafa Kemal Paşa söz almış, Sırrı Bey'in Misak-ı Milli'yi anlamadığını ifade etmiştir. Musul konusunun bir yıl ertelenmesinin Musul'dan vazgeçildiği anlamına gelmediğini, Musul konusunun İngilizlerle karşılıklı halletmenin daha faydalı olacağını söylemiştir. Paşa, Musul meselesini halletmek istediklerinde karşılarında sadece İngilizlerin olmayacağını, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın olacağını, şayet bir yıl ertelenirse İngilizlerle karşı karşıya kalacaklarını iddia etmiştir. Kabul edilmemesi halinde Musul'da savaşa gireceklerini ve sıkıntıların o zaman başlayacağını söylemiştir. Sırrı Bey; "*Paşa hazretleri çok teşekkür ederim ki sözlerimi şayanı müdafaa buyurdunuz, anlamadığımı söylediniz. Misak-ı Millinin, bendeniz, mingayri haddin, muharrirlerindenim*" demiş, Mustafa Kemal Paşa'da "*Keşke yazmaya idiniz*" diye cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27.02.1338-1923:1317-1318). Musul konusu hem Ortadoğu hem de Türkiye için büyük bir önem arz etmekteydi. Musul'un Milletler Cemiyeti'ne bırakılması demek Kürt birliğinin dağılması anlamına gelmekteydi. Bu olay günümüzde dahi TBMM'de en büyük tartışmalara sebep olan konu haline gelmiştir.

II. Grup Milletvekillerinin sert muhalefeti nüfus mübadelesi ve Batı Trakya üzerine de olmuştur. Mecliste gizli oturumda Rıza Nur Bey'in, Batı Trakya'nın nüfus mübadelenin içerisine alındığının ve İstanbul'daki Rumların mübadele

dışında tutulduğunu ve bu şartlar üzerine anlaşma yapıldığı bilgisini mecliste açıklamıştır. II. Grup Milletvekillerinden Sırrı Bey, Rıza Nur Bey'in açıklamasına tepki göstermiş, Batı Trakya'nın mübadele içerisinde alınmasının yanlış olduğunu, buranın Misak-i Milli sınırları içerisinde olduğunu ve bu şekilde yapılacak anlaşmanın Misak-ı Milli'ye ters düşeceğini söylemiştir. İcra Vekilleri Başkanı olan Rauf Bey bu konuşmalardan sonra meclise, Misak-ı Milli sınırlarından hiçbir şekilde taviz verilmeyeceğini belirtmiş, Rum azınlıklarının mübadele edileceğini ve Yunanlılardan savaş tazminatı alınacağını söyleyerek ortamı yumuşatmaya çalışmıştır. Rauf Bey'in bu açıklamaları muhalif milletvekilleri tarafından da uzun süre alkışlanmıştır. Rauf Bey'e göre II. Grup üyelerinin Lozan görüşmelerindeki görüşlerinin, I. Grup üyelerinin üzerine tesir ettiğini ve birçok I. Grup üyesinin muhalif gruba destek verdiğini aktarmaktadır. Ali Fuat Cebesoy'a göre de, milletvekillerinin çoğunun Lozan'da Misak-ı Milli sınırlarından taviz verildiğinin düşüncesi hakimdi ve hükümete gün geçtikçe kendi gruplarının vekillerinin de karşı çıktığı, Misak-ı Milli konusunda meclis ile hükümet arasında görüş ayrılığının olduğunu söylemektedir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 108-110).

Mecliste yapılan görüşmeler Gazete manşetlerine taşınmıştır. Gazeteler Lozan'da yapılan görüşmelerde milli mücadele ile kazanılan başarının masa başında kaybedileceğini manşetlerine taşımışlardır. Ahmet Demirel'in Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi kitabında aktarmış olduğu yazıda, 14.02.1923 günü Tan Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede, Musul sorununun bir yıl sonraya bırakıldığını bu kararın İngilizlere yaradığını, ayrıca Batı Trakya'nın da sınırlarımızın dışında bırakıldığını okuyucularına duyurmuştur. Aynı makalede ülkenin bir çiftliğe dönüşeceğini, halkının karın tokluğuna çalışan esirlere dönüşeceğini belirtmiştir. Yazıda halkının canıyla müdafaa ettiği hürriyetinin, siyasi, mali entrikalarla intihara sürükleneceğini yazmış ve bu şekilde bir tepki vermiştir (Kaan,2022, s.161).

1 Mart 1923 tarihinde, Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ndeki bir haberde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Barış Konferansı'nda taviz verilmemesi gerektiğini ve anlaşmanın kesilmesine neden olan en önemli konuların başında Musul ve İktisadi konuların geldiğini yazmıştır. Meclisin Musul'dan feragat

edilememesi, kapitülasyonların devam etmemesi, Yunanistan'dan tazminat alınması konusunda taviz verilmemesi gerektiğini yazmıştır (Bolat, & Demiraslan, 2013).

3 Mart 1923 günü mecliste mali ve iktisadi konular görüşülmüştür. Meclise açıklamada bulunan Lozan heyetini II. Grup üyeleri sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey görüşmeleri liyakatli kişilerin yapması gerektiğini, meselen bakanların inisiyatifine bırakmanın yanlış olduğunu, her konuda komisyonların kurulup mukabil bir teklif hazırlanmasının gerektiğini söylemiştir. Hüseyin Bey, her konuda meclisin aydınlatılması gerektiğini şayet bunun tersinin yapılması durumunda anlaşmanın Mondros'tan farklı olmayacağını ve bu şekilde Avrupalıların tuzağına düşüleceğini meclis kürsünden milletvekillerine söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 32-33).

Karahisar Sahip (Afyonkarahisar) Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'de hükümetin savaştan korktuğunu ve bunun için bu şekilde müttefiklerin projesini kabul etmek için hareket ettiğini söylemiştir. Başbakan Rauf Bey kimsenin harpten korkmadığını belirtmiş ve bu şekilde düşünmediklerini söylemiştir. Mehmet Şükrü Bey, bu projeyi kabul etmek için mi 300 bin kişinin kanını döktünüz demiş ve meclis olarak hükümetin hazırlamış olduğu mukabil projeyi görmek istediklerini söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 34-35).

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'de meclis kürsüsünden eleştiride bulunmuştur. Ali Şükrü Bey, hazırlanan mukabil tekliften ne kendisinin nede meclisteki milletvekillerinin haberinin olmadığını söylemiştir. Hükümetin Lozan'da olan her şeyi kendilerinden gizlediğini, esas bozuk olunca üzerine konulacak binanın da çürük olacağını, yapılacak anlaşmanın da buna benzediğini belirtmiş ve yapılacak işten mesul olmayacaklarını söylemiştir. Hükümet yetkililerinin biz mukabil şunu verdik ve bugün de şunu vermek istiyoruz demesi gerektiğini, hükümetin mecliste madde madde müzakere edip, tavsiye ve önerileri alıp ona göre hareket etmesi gerektiğini söylemiş ama kendilerinden gizlenmiş olan mukabil projenin İtilaf Devletleri'ne verildiği anda bütün Avrupa gazeteleri yazacağını kendilerinin oradan haber alacaklarını söylemiştir. Şükrü bey, Lozan'da

alınacak kararları önceden meclisin belirlemesi gerektiğini ve bu kararlara göre hükümetin hareket etmesi gerektiğini söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 33-36).

Hasan Bey (Saka) mecliste iktisadi konular hakkında bilgi vermiştir. Hasan bey, Düyunu Umumiye'nin yine itilaf devletlerinin kontrolünde olacağını, Düyunu Umumiye'nin yönetiminden Almanya ve Avusturyalıların çıkartılacağını belirtmiştir. Hasan Bey, 158 Milyon Altın borcunun tamamının Türkiye'den tahsil edileceğini, bu tahsil edilecek paranın savaştan sonra ayrılan devletlere paylaşamayacağını söylediğinde Gaziantep Milletvekili Ali Cenabi Bey, müttefikler bu şekilde borcu kabul mu? Diye sormuş, Hasan Bey, müttefikler ödemeyi taahhüt ettiklerine göre, borcu ödeyeceklerini belirtmiştir. İkinci Grup üyeleri Yunanlılardan alınacak tazminat hakkında bilgi istediklerinde kendilerine Hasan Bey, Yunanlılardan alınacak tazminatı Yunanistan ile İtilaf Devletleri'nin belirleyeceğini şayet bir sonuç çıkmaz ise hakeme sevk edileceğini belirtmiştir. Yunan tamirâtı hakkında istediklerinin de bu olduğunu ama bunu kabul edeceklerinden emin olmadıklarını ve tamirâtını ana prensip olarak kabul etmiş olmadıklarını söylemiştir. Hasan Bey'e, Menteşe (Manisa) Milletvekili Tevfik Rüştü Bey;" *Biz o maddeyi ve tazmin etmeyi kabul ettik. Binaenaleyh tazminatı şahsiye prensibi kabul edilmiştir*" diye cevap vermiş, Hasan Bey'de; "*Biz o maddeyi ve tazmin etmeyi kabul ettik. Binaenaleyh tazminatı şahsiye prensibi kabul edilmiştir*" diye cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 45-51).

Mersin Milletvekili Salahattin Bey, Hicaz demir yolunu sorduğunda Hasan Bey, bu konunun da borçlar içine alındığını belirtmiştir. Kozan(Adana) Milletvekili Mustafa Bey, 66. maddeyi kabul edilmiş mi? diye sormuş, Hasan Bey evet kabul ettik diye cevap vermiştir. Hüseyin Avni Bey, Türkiye'de emekli olup da dışarda kalanların hakkının nasıl olacağını sorunca, Hasan Bey: "*Suriye'li olup da, oraya merbut olup da maaşı için bize gelmek yok. Maaşı için de tebaamıza girmek yoktur. Bizim memleketimizde olanlarınkini verimiz, olmayanları vermeyiz. Nereden isterse alsın*" demiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 51-52).

Salahattin Bey, hükümetin hedefinin ne olduğunu anlayamadıklarını, giden heyetin müttefiklerin neredeyse tekliflerinin tamamını kabul ettiğini Hicaz yolunun borcuna kadar her borcu üstlendiğini, Lozan'a giden heyetin görev için mi gezmek için mi gittiğini anlayamadığını söylemiştir. Hasan Bey, meselenin hükümet ve kendisi için önemli olduğunu ve memleket meselesi olduğunu belirtmiştir. Operatör Emin Bey: *"Tamirat namıyla bizden milyonlarca lira istiyorlar. Fakat Anadolu'da mal ve hayvan olarak Yunanlılara naklettirdikleri milyonlarca emval hakkında bir şey konuşuldu mu? Yani onları olsun tazminattan, tamirattan vazgeçtik emvali menkule olarak Yunanistan'a gönderilen emvalin bedelini kurtarmak mümkün olacak mı? Hiç olmazsa bunu alalım beyim"* demiştir. Hasan Bey, Yunanlılardan 4 milyon frank istediklerini ama müttefiklerinde kendilerinden Yunanistan'a giden Rumlardan dolayı çok masrafı olduğunu ve buna mukabil kendilerinden taleplerinin olduğunu belirttiklerini bu işin sonunda Yunanistan ile kendi aralarında halledeceklerini Emin Bey'e söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 63-64).

İktisadi konulardan sonra İsmet Paşa müttefiklerce hazırlanmış olan proje hakkında bilgi vermiştir. İlk olarak boğazlar sorununu anlatmıştır. Paşa, Rusların boğazların Türkiye'nin kontrolünde olmasını ve kapalı olmasını istediklerini ama İngilizler ve Fransızlar ise tam tersini boğazların herkese açık olmasını ve tüm gemilerin geçişinin serbest olmasını istediklerini ve bunun da kendilerine daha uygun olduğunu anlatmıştır. Boğazlarla ilgili ikinci konu ise Karadeniz'den Ege'ye kadar olan boğazlar bölgesinin kıyıdan içeri doğru 15 kilometre askerden arındırılacağını ve boğazların yönetiminin Cemiyeti Akvam'a bırakılacağını, İngilizlerin bu konuda büyük fedakarlık yaptığını, Akvam memurlarının Türklere her türlü yardımda bulunacaklarını söylemesiyle, buna bazı milletvekilleri "işgal eden Türk gemilerine..." sözle Paşa'ya tepki göstermiştir. Boğazlara bir saldırı olması halinde Cemiyeti Akvam bu saldırıya cevap vererek savaş ilan edeceğini bildirdiklerini, Antalya Milletvekili Rasih Efendi *"Cemiyeti Akvam bu kararı vermezse?"* deyince Paşa bu soruya cevap verememiştir. Bir diğer maddede Trakya konusu olmuştur. Batı sınırının Meriç nehri olacağını, Trakya'da sınırdan başlanarak 35 kilometrelik alana asker konuşlandırılmayacağını açıklamıştır. İstanbul ve Trakya Bölgesinde bulundurulacak asker sayısının toplamda 20 bin

olacağını ve bu sayının hiçbir zaman aşılamayacağını, Başkent İstanbul’da en fazla 12 bin kişilik bir askeri güç bulundurulacağını, İstanbul sınırları içerisinde hiçbir sabit top, askeri üst, tayyare alanı bulundurmayacağını açıklamıştır. Suriye sınırının 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması’ndaki gibi olacağı ve bu antlaşmanın Fransız Meclisi tarafından daha onaylanmadığını, şayet bu hududu kabul etmemeleri halinde anlaşmanın diğer maddelerinin de sekteye uğrayacağını belirtmiştir. Bu maddelerden Antakya ve İskenderun üzerinden ve diğer Türk ekseriyeti olan Türkçe konuşulan yerler üzerinde haklarını muhafaza etmiş olacaklarını, Irak sınırının da İngilizler ile karşılıklı bir sene sonra halledileceğini şayet anlaşmazlık olursa konunun Cemiyeti Akvam Meclisi’nin hakemliğine bırakılacağını açıklamıştır. Menteşe (Manisa) Milletvekili Ethem Fehmi Bey, “*Yine İngiltere memurlarına müracaat edilecek*” demiş ama Paşa geçiştirmiştir. Diyarbakir Milletvekili Hacı Şükrü Bey’de “*Cemiyeti Akvam bir sene sonra bizim hakkımızı vermezse*” diye çıkış yapınca Paşa, “*O zaman harp ederiz*” demiştir. Paşa, İmroz ve Bozcaadaları ve merkep (eşek ad.) adalarının silahsızlandırılacağını, On İki Ada’nın üzerinde olan haklardan İtalya lehine feragat edileceği, 1921 tarihli Ankara Antlaşması’nın yedinci maddesini koruyarak, burada mevzubahis edilen hudut haricinde kalan yerlerdeki haklarından ve İskenderun, Antakya ayrıca feragat edileceğini söyleyince, ortam gerilmiştir. Amasya Milletvekili Ömer Lütfi Bey “*Bu madde ile Adakale’yi yazdınız mı? Buradan Adakale hakipayinize yazılmıştır. Yani hariciyeden yazılmıştı. Bu madde ile onu bırakıyor musunuz?*” sorusuna Paşa, “*Bütün hukukumuzdan feragat*” demeden “o” sesleri yükselmiştir. Paşa sözüne devam ederek, 17’inci madde ile Türkiye’nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün haklarından feragat edeceğini sonra Kıbrıs’ın İngilizlere bırakılacağı ve Kıbrıs’ta yaşayanların iki yıl içinde ya İngiliz ya da Türk vatandaşlığını seçebilecekleri belirtmiştir. Paşa projeyi okuduktan sonra Ali Şükrü Bey “*Şimdi sizin vermiş olduğunuz projeyi söyleyiniz*” diyerek yerinden seslenmiş, Başbakan Rauf Bey zamanın yetersiz olduğunu belirtip bir sonraki güne bırakılmasını istemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 03.03.1339-1923: 66-71).

4 Mart 1923 günü yapılan gizli oturumda Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, İsmet Paşa’ya Şark hududunu bu şekilde belirsizlik içinde kaldığını, neden buralarda sonuç alınamadığını sormuştur. Paşa’da İngiltere’nin sert siyasetinden

şikayet ederek, müttefiklerin birlikte hareket ettiklerini ve konunun çözümsüz bırakıldığını söylemiştir. Erzurum Milletvekili Durak Bey, İstanbul’da 12 bin asker sınırı getirildiğini ve bunların nasıl kontrol edileceğini, sonradan 15 bine çıkarılınca bir sorun olmaz mı? diyerek sorunca Paşa, artırımları halinde bir şey olmayacağını böyle bir durumda kimsenin kendilerini kontrol edemeyeceğini söyleyerek Durak Bey’e cevap vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.03.1339-1923: 76-77).

İzmir Milletvekili Tahsin Bey yazılı bir soruyu Paşa’ya cevaplama için sunmuştur, Tahsin Bey: “*Sulh projesinde İstanbul’un derhal tahliyesi hakkında ne bizim tarafımızdan ve ne de mukabil taraftan hiç bir kayıt yoktur. İstanbul ne vakit, ne şartla ve ne suretle tahliye edilecektir?*” Paşa, son anda İstanbul’un mevzu bahis ettiklerini, barış antlaşması yapıldıktan sonra antlaşmanın tasdikinden on beş gün zarfında tahliye edeceklerini belirtmiştir. Maraş Milletvekili Hasib Bey İsmet Paşa’ya bir soru cevaplama için meclis başkanlığına vermiştir. “Lozan’a teşrifiniz anlarında Meclisi Âliden verilen veçhelerle Heyeti Vekilenin verdiği talimat arasında tezat teşkil edecek noktalar var mıdır? Varsa hangileridir? Sual eylerim”. Paşa, hiçbir tezatlık olmadığını, meclisten ve hükümetten almış olduğu tüm talimatlara uyduğunu söylemiştir. Hasib Bey, Lozan’a hareket etmeden önce meclisin ve hükümet Antakya, Beylan ve İskenderun havalisindeki beş yüz bin Türkün tahliyesi mevzu edilmesi istenilirken konunun hiçbir şekilde mevzu bahis edilmediğini İsmet Paşa’ya söylemiştir. Başbakan Rauf Bey konunun kendisini ilgilendirdiğini söylemesi üzerine Hasib Bey, bu konunun muhatabının İsmet Paşa’nın olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey, talimatı kendisini verdiğini söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.03.1339-1923: 77-79).

Siirt Milletvekili Mehmet Kadri Bey, “*Musul vilâyetinin bir sene zarfında İngiltere ile aramızda müzakere ve hal edilemediği takdirde Cemiyeti Akvama havale edilmesi hususunda Heyeti Vekile tarafından zatı âlilerine salâhiyet verilmiş mi idi?*” diye yazılı olarak soru sormuştur. İsmet Paşa, kendisine ne salahiyet nede bir talimat vermediğini, vazifesinin Musul sorununu halletmek olduğunu ve bunun için çalıştığını ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.03.1339-1923: 80).

Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Lozan Barış Konferansı’na katılan tek Kürt Milletvekili Zülfi Bey hakkında İsmet Paşa’ya, “*Lozan’da Musul konusundan*

Paşa hazretleri Zülfi beyin kendi hareketleri hakkında bir malûmatlım vardır. Sahih değil raidir, onu soracağım, Musul mes'eleri etrafındaki son verilen teklif üzerine istifa etmiş, ahiren istifasını geri almış. Böyle bir şey vaki midir, değil midir?” diye bir soru sormuştur. Soruya Zülfi Bey hasta olduğu için Türkiye’ye dönmek istediğini söylemiş, Musul meselesinden dolayı sıkıldığını ama barış olmadan da dönmek istemediğini söylemiş. Musul’un Anadolu için hayati bir mesele olduğunu belirtmiştir. Bu cevabından sonra Ali Şükrü Bey, Musul için taraftar mı, değil mi? diye sormuş, Zülfi Bey taraftar olmadığını, Paşa Hazretleri’nin vicdanına havale ettiğini söylemiştir. Zülfi Bey’in konuşmasından anlaşılıyor ki, Kürtler Lozan’da temsilden yoksun kalmış, Kürtlerin kaderi İsmet Paşa’ya teslim edilmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.03.1339-1923: 89-91).

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Misak-ı Milli’ye aykırı hareket edildiğini yapılacak anlaşmanın “yarım bir sulh” olacağını belirtmiştir. İstanbul’da ordu bulundurulmayacağını, ordunun Kocaeli gibi bir mıntıkada bulundurulacağını ve bu ordunun Karaağaç’ı değil İstanbul’u bile koruyamayacağını ifade etmiştir. Musul’un bu şekilde askıda bırakılması Türkiye için büyük bir sıkıntı oluşturacağını, yarınlarda burada yaşayan Kürtlerin sıkıntısı kendilerine dokunacağını söyleyerek neden Misak-ı Milli’nin çoğunu dışarda bırakıldığını sormuştur. Kendilerinin sadece Yunana karşı savaşmadıklarını diğer devletlere karşı galip geldiklerini vurgulamış, ellerindeki genç dinamik ordu varken aciz olanlarla (İngiltere, Fransa) mücadele etmek gerektiğini, bu şekilde zaman kazanan İngilizler ordularına takviye yapacaklarını belirtmiştir. Yarın burada yaşayanları İngilizler propagandalarla birbirine düşüreceğini, Kürdü Arap’a, Müslümanı Müslümana kırdıracağını söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, Memleketin bir tarafında sulh yapılırken bir tarafında savaş devam edemez, Musul’u verecekseniz biraz pahalı verin bu kadar ucuz vermeyin demiştir. Bolu Milletvekili Nuri Bey, “*Pahalı vermek için yüz bin Anadoluluyu daha öldürmek mi lâzım?*” diyerek karşılık vermiştir. Nuri Bey’in bu çıkışına Hüseyin Avni Bey’de “*Efendiler, ben 'de bir Türküm, öyle Misak'i Milliyi çizerken Türk kurt düşünmemiştik*” demiştir. Musul’un İzmir ve İstanbul’dan hiçbir farkının olmadığını, Kürt ve Türklerin bu topraklarda birlikte yaşadıklarını ve bu şekilde devam edeceğini dile getirerek konuşmasını sonlandırmıştır. Erzincan Milletvekili Hüseyin Bey’de, Hükümeti Kürtleri

birbirinden ayırmakla itham etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.03.1339-1923: 93-104).

5 Mart 1923 günü II. Grup üyesi İzmit Milletvekili Sırrı Bey, hükümeti kafasına göre hareket etmekle suçlamıştır. Hükümetin Misak-ı Milli'yi anlayamadığını ve buna muhalif hareket ettiğini söylemiştir. Misak-ı Milli haricinde karar alınmayacağını belirtmiş ve meclisin seçime gitmesini teklif etmiş ama Birinci Grup tarafından kabul edilmemiştir. Sırrı Bey Suriye'nin hiç mevzubahis edilmediğini, Musul'un bir sene sonraya bırakılmasının büyük hata olacağını, burada yaşayan insanların kendilerinden olduğunu, halkının Türk ve çoğunluğunun Kürt olduğunu söylemiştir. Sırrı beyin konuşması esnasında Ergani Milletvekili Emin Bey "*Musul'u satıyorlar*" bağırdığı ve oturumu yöneten Ali Fuat Paşa'da, "*Rica ederim efendim, hiç kimse bir yeri satmaz*" demiş, Emin Bey bu sefer "*Bu memleketleri daima satıyorlar, daima gidiyor*" demiştir. Meclis'te tansiyon yükselmiş, Yusuf Ziya Bey (Bitlis) ile Hamdullah Suphi Bey'in (Antalya) hakaret derecesine varan tartışmasıyla oturuma ara verilmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 106-111).

İkinci oturumda Sırrı Bey konuşmasına devam etmiş ve Musul hariç adaların da bu şekilde terk edildiğini, normalde Sevr ahitnamesinde dahi kendilerine verilen Meis Adası'nın bile İtalyanlara bırakıldığını söylemiştir. On İki Ada'nın kendi toprakları olduğunu, 1912 yılında yapılan Uşi Antlaşması ile buraların kendi toprağı olduğu İtalyanlar tarafından onaylıyken ve bunların Misak-ı Milli'de olduğu halde neden İtalyanlara terk ediliyor, demiştir. Kendilerine verilen ahitnamede 16. Maddenin kabul edilmesi halinde birçok yerin elden gideceğini belirten Sırrı Bey'e Salahattin Bey, "*Yemen de gidiyor bu maddede...*" diyerek destek vermiştir. Bu maddeyle hısımlarının istedikleri yeri ilhak edebileceklerini, yarın Fransızlar Suriye benim, İngilizler Mısır benim diyebileceklerini bu şekilde olması halinde buraları müttefiklerin insafına bırakacaklarını, milyonlarca Müslümanı Hristiyan esareti altına vermiş olacaklarını belirtmiştir. Hem bu kadar Müslümanın kanına gireceklerini hem de Misak-ı Milli'yi öldürmüş olacaklarını söylemiştir. Sırrı Bey, Kıbrıs'ın da bahşiş olarak verildiğini, kendisine Adana ve Mersin milletvekillerinin de bu konuda destek olduğunu, bir nefes kadar uzakta olan Kıbrıs'ın kölecî zihniyete ve kan dökücü

İngilizlere ve gaddar Rumlara bırakılmasının orada yaşayan Müslümanlara zulüm olduğunu dile getirmiştir. Müslümanlar için hiç olmazsa kendi hukukunu temin edecek ve onları garanti altına alacak bir madde konulması gerektiğini söylemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 115-116).

Sırrı Bey en önemli maddelerden birinin din üzerine imzalanacak 25. maddenin olduğunu, bu madde ile Türklerin başka hükümetlerin tebaasındaki Müslümanların hukukundan ve her türlü hakkından vazgeçeceği belirtilmiştir. Bu madde ile Halifenin yetkisiz bırakılacağı ve bunun asla kabul edilemeyeceği belirtilmiş, hükümetin bu maddeleri kabul ettiği için meclise getirdiğini düşündüğünü söylemiştir. Bu maddeye bakıldığında Müttefiklerin nazarında Türkiye'nin hala o dönem de dahi dünyada büyük bir manevi gücü olduğunu göstermektedir. Diğer bir maddede belirtilen İngiliz mezarları meselesidir. İngilizlere Çanakkale'de verilen 4 kilometrelik arazi gelecekte kendileri için sıkıntı yaşatacağını, geçmişte Cebelitarık Boğazı'nın yanında İngilizlere verilen toprağın sekiz katı olduğunu ve buranın verilmesinin gelecekte Çanakkale Boğazı için sıkıntı doğuracağını söylemiştir. Yunanistan'dan tazminat alınmadığını duyduklarını, Yunanlıların kendi ülkelerini işgal ettiğini ve bundan dolayı iki kat daha fazla tazminat ödemesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 115-116).

Sırrı Bey muhalifler adına son sözlerini söylerken bu anlaşmayı onaylamayacaklarını, onayladıkları takdirde müvekkillerinin yani halkın karşına çıkmaya yüzlerinin olmayacağını belirtmiştir. Sırrı Bey en iyi hakemin halkın olduğunu ve onların karar vermesi gerektiğini belirterek bu antlaşmayı yeni meclisin yapmasını talep etmiş ve konuşmasını sonlandırmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 117-118).

Sırrı Bey'in maddeler üzerinden yaptığı konuşmadan sonra Rauf Bey konuşmasını gerçekleştirmiştir. Rauf Bey, Sırrı Bey'in konuşmasını yanlış noktadan yaptığını söylemiş, Musul'un verilmediğini sadece bir yıl ertelendiğini, Çanakkale'de İngilizlere verilen 4 kilometrelik yerin mezarlıklar olduğunu, şayet İngilizlerin buraya gelecekte gemi ile asker çıkarmaları halinde 1915'teki gibi hüsrana uğrayacaklarını söylemiştir. 25. maddeyle ilgili endişe edilecek bir

durumun olmadığını, Sırrı Bey'in konuşmasında bu maddeden dolayı kendilerini dinsizlikle ima ettiğini söyleyince, Sırrı Bey bu şekilde söylemediğine dair itiraz etmiştir. Rauf Bey, On İki Ada'nın savaşı kazanan İtalya'ya bırakıldığını, Sırrı Bey'in Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakıldığını ve sonra buranın İngilizler tarafından Yunanlılara terk edileceği söylediğini, kendilerinin İngilizleri müdafaa etmediğini, söylenenleri de kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Yunanlılardan tazminat istenildiğini ama arada İngilizlerin olduğunu ifade etmiştir. Rauf Bey, İngilizlerin hadi alın derse ne yapamayacaklarını sorunca, Ali Şükrü Bey “ Düyunu Umumiye'ye mahsup ederiz” diye seslenmiş, Rauf Bey, konu bu sefer İngiliz, Fransız meselesi olur diye karşılık vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 119-125).

Hükümete Lozan görüşmelerinde en sert muhalefeti 5 Mart günü Ali Şükrü Bey yapmıştır. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, hükümetin kendi başına hareket ettiğini, üç aylık görüşmelerin neticesinde müttefiklerin tekliflerinden başka bir şey meclise getirmedeğini iddia etmiştir. Muhammed'in ordusunun zaferinin masa başında bertaraf edileceğini, konferans başlar başlamaz İsmet Paşa'nın ipleri müttefiklerin eline verdiğini, heyet üyelerinin Curzon karşısında sürekli savunmada kaldığını ve hiçbir zaman Curzon'a karşı hamle yapamadığını belirtmiştir. Güney'de Suriye konusu üzerine hiçbir şey yapamadıklarını, Trakya'nın olduğu gibi kaldığını, Karaağaç'ın ve adaların bile elden gittiğini dile getirmiştir. İsmet Paşa'nın Curzon'la yapmış olduğu özel görüşmeyle Musul konusunun bir yıl ertelendiği konusunda anlaştıklarını ve kendilerine sadece mukabil projeyi onaylatmak için çalıştıklarını açıklamıştır. Ali Şükrü Bey, Avam Kamarası'nda iki yıldan beri İngilizlerin bölgeye bütçe ayıramayacağını açıkladığı, parlamentolarında yapılan oylamayla Hindistan'ın güvenliği için Basra'dan ufacak bir yeri üst olarak alıp Irak'tan çekilme kararı aldıklarını, bunu da meclisteki herkesin bildiğini vurgulamıştır. İngiliz gazetelerine baktıklarında, İngiliz yetkililerin Türk heyetinin konferanstaki durumunu gördükten sonra mecliste almış oldukları kararları değiştirdiklerini, sulhun sonucuna göre hareket edeceklerini gördüklerini ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 130-135).

Ali Şükrü Bey, Çanakkale'ye yakın olan adaların bilinçsizce Yunanlılara verildiğini, Uşi Antlaşması'nda belirtildiği gibi kendilerine bırakılması gereken On İki Ada'nın nasıl İtalya'ya bırakıldığını açıklamıştır. Londra Antlaşması ile kendilerine bırakılan ve görüşmelerde mevzubahis edilmesi bile söz konusu olmayan Meis Adası'nın, heyet bilip bilmeden, düşünmeyerekten gaflet ile terk ettiğini söylemiştir. Heyetteki bir memurun İtalyan delegelerle görüştüğünü, bu memurun ismini açıklayamayacağını, kendi memurlarına İtalyanların, Rodos ve Astypalaia Adası'nı kendilerine vermeleri halinde diğer adaların tamamını Türkiye'ye verileceğini söylediklerini ama Türk heyetinin bundan bile istifade edemediğini dile getirmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 135-137).

Ali Şükrü Bey, Yemen konusunun hiç konuşulmadığını, Yemen'in hiçbir işgale uğramadığını ve hala Türkiye'nin bir parçası olarak yönetildiğini, imzalanan 16. Madde ile Yemen'in de elden gideceğini açıklamıştır. Ayrıca Balkanlar'daki Müslüman halk için bir şey yapılmadığını, buradaki Müslümanların kendi kaderine terk edildiğini, bu kadar ağır maddeler olduğu halde neden masadan kalkılmadığını Rıza Nur Bey'e sormuştur. Rıza Nur Bey, masayı terk etme yetkisinin şahsının uhdesinde olmadığını, şahsını Büyük Millet Meclisi'nin gönderdiğini ve bu kararı yine yüce meclisin verebileceğini belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 137).

Ali Şükrü Bey son sözlerini söylerken meclisin kanaatini belirten bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, meclis olarak ya savaş ya da barış yapmak zorunda olduklarını ama bu şekildeki mukabil projeye meclisin destek verme imkanı olmadığını, hükümetin kendilerinden onay alamayacağını söyleyip ve konuşmasını sonlandırmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 138-139).

Ali Şükrü Bey'den sonra Rauf Bey celsenin uzadığını belirterek bir yemek arası verilmesini veya bir sonraki güne görüşmelerin ertelenmesini talep etmiştir. Meclis Başkanı da oturumu sonlandırmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 05.03.1339-1923: 144).

6 Mart tarihinde maddeler üzerine tartışmalar sürmüş ikinci grup üyesi Durak Bey, Boğazlar konusunda neden bu kadar aciz kalındığını anlayamadığını, boğazların önemini anlamak için Çanakkale Savaş'ına bakmalarının gerektiğini, Boğazları ele geçirmek için iki tarafın da yüzbinlerce insanını kaybettiğini söylemiştir. Boğazların Türkiye'nin geleceği olduğu, iktisadi ve güvenlik anlamında önemli olduğunu vurgulamıştır. Musul konusunda da Cemiyeti Akvam'a neden bırakıldığına şaşıtığını, bu cemiyetin Türkiye'de ne hakkı olduğunu bilmediğini söylemiştir. Cemiyeti Akvam'ın İngilizler tarafından kendilerine hizmet edilmesi için kurulan bir yapı olduğunu, Cemiyeti Akvam'ın vereceği kararın İngilizlerin lehine olacağını ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 151-154).

Durak Bey, hükümetin müttefiklere mukabil bir proje hazırladığını, projede birtakım fedakarlıklar yapıldığını ama yüce meclisin hiçbir fedakarlığa salahiyet vermediğini söylemiştir. Milletvekilleri olarak hangi meseleye baktılsa hep aleyhlerine olduğunu, aylar önce gazeteler bu olanları söylediklerinde Rauf Bey'in yalanladığını, ama son günlerde Rauf Bey'in meclisteki beyanatlarıyla kendisinin de gazetede yazılanları teyit ettiğini belirtmiştir. Rauf Bey'in müttefiklerin bir proje verdiğini, kendilerinin de bu projeye mukabil bir proje verdiklerini belirttiğini ama bir türlü bu projelerin ne olduğunu bilmediklerini ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 154-156).

Durak Bey, hükümetin neden bu kadar telaşlandığını anlayamadığını, Lozan'a giden heyetin hatalarını örtbas ettiğini, kendilerinin zaferle Lozan'a temsilcilerini gönderdiklerini ama temsilcilerinin verilen her konuda geri adım attığını söylemiştir. Hükümetin geçmişte Padişah ve İstanbul Hükümeti hakkındaki düşünceleri belliydi, sonradan bu hükümette görev alan ve geçmişi sıkıntılı olan kişilere tek tek görev verildiğini gördüklerini ifade etmiştir. Eskişehir'de alınan yenilgiden sonra hükümetin Ankara'dan askeri çekip Kayseri'ye veya Sivas'a geçmeyi planladığını ama buna meclisin karşı çıktığını ve zaferin o gün geldiğini vurgulamıştır. İzmit Milletvekili Sırrı Bey yerinde seslenerek “*Durak Bey; o zaferin kahramanı sen ve Hakkı Hami Beydir. Meclis size müteşekkirdir*” demiştir. Bu zaferlerin sonunun bu şekilde olmaması gerektiğini söyleyen Durak Bey, hükümetin kendilerini aldatmadığını ama hata yapma ihtimallerin mevcut olduğunu

ifade etmiştir. Hükümetin vermiş olduğu mukabil projenin kendileri için bir paçavra olduğunu, müttefiklerin vermiş olduğu projeyi de bilmediği içinde bir yorum yapamayacağını belirtmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 157-161).

Durak Bey'den sonra söz alan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'de müttefiklere verilen mukabil projenin kabul edilmesinin mümkün olmadığını, bu projeyle Batı Trakya'nın, On İki Ada'nın, Mısır'ın, Boğazların ve Kürtler için çok önemli olan Suriye ile Musul'un elden gideceğini belirtmiştir. Yusuf Ziya Bey, Suriye'nin ve Musul'un Türkiye'den ayrılmasıyla Kürtlerin parçalanacağı ve bu şekilde olmasının kendileri için yani Kürtler için kabul edilecek bir durum olmadığını söylemiştir. Kürtlere Sevr paçavrasıyla çok yer verildiğini ama Kürtlerin yanan kardeşleri (Türkler) gördükleri için masadan çekildiğini belirtmiştir. Antakya'da İskenderun ve diğer güney bölgeler Türk, Kürt ve Araplardan oluştuğu, buralarda Ermenileri yanlarına alan Fransızların Müslüman kardeşlerine zulüm ettiğini, buralar hakkında da müttefiklerin dediğinin olduğunu ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 163-164).

Patrik meselesine değinen Yusuf Ziya Bey, patriğin başlarına her zaman bela olduğunu, içeride nerede bir olay olsa işin içinden patriğin çıktığını ve bunun da bir pazarlık konusu olduğunu belirtmiş ve o sırada İsmet Paşa bu konuşmaya itiraz ederek nerede patrik meselesi diye çıkış yapmıştır. Görüşmeler süresince neredeyse konuların çoğu milletvekilleri tarafından tekrarlanmış, hükümet üyeleri de kısa cevaplarla muhalif vekillere karşılık vermişler (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 165-1678).

Mustafa Kemal Paşa milletvekillerinin eleştirilerinden sonra söz alarak konuşmasını yapmıştır. Paşa, hükümet tarafından hazırlanıp milletvekillerine dağıtılan kitapçığın yanlış yazıldığını, yapılan tercümelerin hatalı olduğunu söylemiş ve müttefiklerin vermiş olduğu projenin kabul edilmesinin mümkün olmadığını muhalif milletvekilleri gibi belirtmiştir. Müttefiklerin bu projeleri zorla kabul ettirmek istemeleri halinde savaşın zaruri olacağını ifade etmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 173).

6 Mart günü mecliste Mustafa Kemal Paşa ile Ali Şükrü Bey'in sert tartışması yaşanmıştır. Ali Şükrü Bey, müttefiklerin Musul ve Karaağaç konusunda Türkiye'nin teklifini kabul ettiğini, adli kapitülasyonlar konusunda da anlaştığını ama bunun imza altına alınmadığını ifade etmiştir. Bu anlaşmanın müttefiklerce Curzon'a Lozan'dan ayrılmadan önce bildirdiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa bunun bu şekilde olmadığını söyleyince tartışma daha da büyümüştür. Mustafa Kemal Paşa meclise kendilerine güvenmelerini ve gereken neyse onun yapılacağını söylemiştir. Bu şekilde yaşanan tartışmalar birinci meclisin kapanmasına giden sürecin önünü açmıştır. Lozan'ın ikinci aşamasında Ali Şükrü Bey'in belirtmiş olduğu konulardan sadece Karaağaç konusunda söylediği çıkmamış ama diğer belirtmiş olduğu meselelerin tamamı belirttiği gibi olmuştur. Buda Ali Şükrü Bey'in konferans süresince Avrupa basınını iyi takip ettiğini göstermektedir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1339-1923: 173).

Mecliste yapılan görüşmelerde muhalif vekillerin ısrarına rağmen hükümet hazırlamış olduğu antlaşma tasarısını açıklamamıştır. Hükümet tarafından hazırlanan bu antlaşma tasarısı 8 Mart 1923'te müttefiklere bildirmiştir. Bu tasarıyı Dışişleri Bakanı İsmet Paşa; İngiltere, Fransa ve İtalya dışişleri bakanlarına göndererek, Türkiye'nin konferansa devam etmek istediğini bildirmiştir (Lozan Barış Konferansı Tutanakları, 1969, s.21). Müttefikler almış oldukları mektuplardan sonra, Türk Heyeti ile görüş birliğine vardıklarını ve bunun için 23 Nisan 1923 tarihinde konferansın tekrardan toplanmasını, Konferans Genel Sekreterliği'ne talep etmişler (Şimşir, 1994, s. XLVII-XLVIII).

4.2. Ali Şükrü Bey Cinayeti ve Genel Seçimlerinin Yenilenmesi

Lozan görüşmelerinde muhalif milletvekillerinden olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı en fazla zorlayan kişi olmuştur. Musul, Batı Trakya ve diğer konularda diğer muhalif milletvekilleri gibi hükümeti sürekli eleştirmiş ve her konuşmadan sonra söz alıp fikirlerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, aynı zamanda muhaliflerin yayın organı olan Tan Gazetesi'nin sahibiydi. Mecliste olan görüşmeleri Tan gazetesinde yayınlayarak halkın meseleler konusunda haberdar

olmasını sağlamıştır. Bu konuyla alakalı Uğur Mumcu'nun bir kitabında Kazım Karabekir'in, Fevzi Çakmak ve Mustafa Kemal'in 14 Ocak 1923 tarihinde İzmir'e gittiklerinde trende Atatürk'ün çok öfkeli olduğunu söylemiştir. Öfkeli olmasının nedeni Ali Şükrü Bey'in Ankara'ya matbaa getirmesi ve bir gazete çıkaracağı olmasıdır. Hatta yaverine “siz hala uyuyorsunuz, yakın yıkın” dediğini söylemiştir (Kaan,2022, s.165-166). Atatürk'ün o dönem yanından ayırmadığı yaverleri Topal Osman ve ekinden oluşmaktaydı.

İsmet Paşa hatıralarında; *”Ali Şükrü Bey meclisin en sert bir üyesi ve özellikle Atatürk'e karşı son derece insafsız ve kırıncı ifadeler ve hareketlerle muhalefet eden bir unsuru idi”* diye bahsetmektedir. Ali Şükrü Bey'i öldüren kişinin Topal Osman olduğunu, Topal Osman'a Ağa diye hitap ederek, çok itibarlı ve çok fedakar birisi olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın muhafızı olduğunu belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın cinayeti hızlı ve sert bir şekilde takip ettiğini, suçluları kanlı bir surette cezalandırdığı ifade edilmektedir(İnönü, 1998, s. 151-152).

Ali Şükrü Bey, İstiklal Mahkemelerinin yapısına da itiraz etmiştir. İstiklal Mahkemelerinin savaş zamanı cepheden kaçışların engellenmesi, ordu içerisinde olan karışıklıkların önüne geçmek istenilmesi ve ülkenin birçok yerinde olan isyanların bastırılması için kurulan bir mahkeme olduğunu dile getirmiştir. Hükümete her adi olayın bu mahkemede halledilmesinin yanlış olduğu, İstiklal Mahkemelerinin sadece vatana ihanet suçlarına bakması gerektiğini, diğer suçların konusu ne olursa olsun adli mahkemelerin bakması gerektiğini söylemiştir. Hükümetin en küçük bir olayı bile İstiklal mahkemelerinde halletmeye çalışması hem muhalefete hem de halka bir korku politikası oluşturduğunu, mecliste milletvekillerine ve hükümet yetkililerine söylemiştir. Ali Şükrü Bey belki o günler Lozan'dan sora oluşacak yeni yapının bu mahkemeleri bir baskı aracı olarak kullanacağını düşünmüştür. Ali Şükrü Bey'in en son muhalefet ettiği konu ise mecliste gizli oturumla görüşülen “Hilafetin lağvı lüzumuna dair olan” görüşmedir. Bu görüşmede sürekli kürsüye çıkıp hilafetin kaldırılmasını isteyenlere cevap vermiştir. Hatta kürsüye tekrardan çıkarken Başbakan Rauf Bey, Ali Şükrü Beyi belinden tutarak *“Şükrü, yeter, yeter! Şükrü artık söz alma!”* demiştir. Ali Şükrü Bey'de Rauf Bey'e bu işin fedaisi olduğunu söylemiş, bu olayı gören Mahir İz,

zabit müdürü Zeki Bey “*Ali Şükrü Bey bu gece idam fetvasını eliyle imza etti*” demiş ve haklı da çıkmıştır. Hükümeti 6 Mart günü yapılan celsede çok sıkıştırmış ve bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, Ali Şükrü Beyle tartışmış ve Şükrü beyin üzerine gitmiştir. Ali Şükrü Bey Padişah yanlısı olmayan, Saltanatın kaldırılmasını isteyen eski İttihatçı idi. Saltanat ile Hilafetin karıştırılmasına karşı çıkan birisiydi. Bu görüşmelerden sonra Ali Şükrü Bey’in meclise iki gün üst üste gelmemesi muhalif milletvekillerinin tepkisine yol açmıştır (Ekinci, 2022).

Ali Şükrü Bey’in kaybolması mecliste tartışmalara neden olmuş ve 29 Mart 1923 günü mecliste Hüseyin Avni Bey bir konuşma yaparak efendiler; “*bu şerefli kürsü bugün elin bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mabusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey Kâbe’i millet! Sana da mı taarruz? Ey arayı millet! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz?*” demiştir. Konuşması esnasında lanet sesleri yükselmiştir. Kayseri Milletvekili Osman Bey; “Zihniyet ölmez, fikir ölmez, bu millet ölmez” diyerek Hüseyin Avni Bey’e destek olmuştur. Konuşmalarının sonunda milletvekillerinin görüşlerini ve oylarını serbestçe bayan etmesi gerektiğini savunmuş ve Ali Şükrü Bey’in görüşlerinden ve muhalefet etmesinden dolayı öldürüldüğünü iddia etmiştir. Bazı tarihçiler Hüseyin Avni Bey’in o günkü konuşmasında: “*Ali Şükrü’ye kıyan bilekleri keseceğiz. O bilekler isterse sırmalı paşa bilekleri olsun*” dediğini ama sonradan bu sözlerin zabıtlardan çıkarıldığı bazı tarihçiler tarafından belirtilmektedir. Hüseyin Avni Bey bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa’yı kast ettiği düşünülmektedir. Hüseyin Avni Bey, bu cinayetin Ali Şükrü Bey’e tek yapılmadığını bu cinayet millete karşı işlendiği söylemiştir. Meclisteki konuşmalardan sonra yapılan tahkikatlar neticesinde Ali Şükrü Bey’in cenazesi Kırşehir yolunda bulunmuştur (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 29.03.1339-1923: 227-229).

Ali Şükrü beyin cenazesinin bulunmasından sonra Başbakan Rauf Bey’in mecliste cinayet hakkında konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmada, Ali Şükrü Bey’in katilinin Topal Osman olduğunu ve ölü olarak ele geçirildiğini söylemiştir. Enver Behnan Bey’in verdiği bilgide, Topal Osman’ın kaldığı köşkü askerlerin sarmış olduğunu, çıkan çatışmada Topal Osman karaciğerinden yaralı bir şekilde ağaca yaslanmış olarak ele geçirildiğini ama bir muhafız kumandan tarafından

öldürüldüğünü Rauf Bey meclise açıklanmıştır. Topal Osman'ın yaralı yakalanıp öldürülmesi akıllara bazı soru işaretlerini getirmektedir (Kaan,2022). Ali Şükrü Bey'in cenazesi İstanbul üzerinden Trabzon'a gönderilmek istense de Mustafa Kemal buna izin vermemiştir. Trabzon'da yapılan cenaze töreni muhalefet gösterisi halini almış ve büyük ses getirmiştir. Nebizade Hamdi Bey cenaze törenini şu sözlerle anlatmıştır: *“Bütün Trabzon rıhtıma dökülmüştü. Vapurla rıhtım arasında yüzlerce sandal. Doğrusu ben de dehşete kapıldım... Sonra cenazeyi Belediye Meydanı'na naklettik. Meydanda Trabzon İttihat ve Terakki Başkanı Hacı Ahmet Barutçu'nun oğlu Faik Ahmet Barutçu çektiği nutukta sık sık ‘Çankaya katilleri’ diye bar bar bağıırıyordu. Bununla Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü öldürüşünün Çankaya'nın emriyle olduğunu kastediyordu.”* (Ülkümen, 1994, s. 38).

İktidar meclisteki muhalefetin gün geçtikçe büyümesini büyük bir tehlike olarak görmüş ve Lozan Antlaşması'nın meclisten geçmeyeceğini net olarak anlamış, hükümet Lozan'ı meclisten geçirmek için yeni bir seçim yapılmasını kararlaştırmıştır. İlk önce meclisin gelecekte rahat çalışması için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda bazı değişikliklere gidildi. Verilen önergeyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne muhalefet edilmesi, saltanata dönüş propagandası yapmanın yasaklanması istenildi. Bu maddelere ek olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun seçimler maddesinin değişmesi istenildi (Demirci, 2023, s. 171). Meclisin seçimlere gitmesi için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun genel seçimler maddesinin değişmesi gerekiyordu. Anayasa'ya göre Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun genel seçimler maddesinin değişmesi için mecliste 330 milletvekilinin hazır olması gerekiyordu. Yapılan seçimde mecliste yeterli sayıya ulaşılmamasına rağmen oylama yapılmıştır. Yapılan oylama neticesinde kabul edilerek iki ay içerisinde seçime gidilmiştir. Yapılan oylama Anayasa'ya aykırı olarak gerçekleştiği görünmektedir ((TBMM Celse Zabıtları, 1.04.1339-1923: 282-301). Alınan karar hükümet tarafından meclise karşı gerçekleştirilmiş bir darbe olarak nitelendirilebilir. Mustafa Kemal Paşa bu oylama gerçekleşmeden üç ay evvel meclisin kuruluş amacına ulaştıktan sonra dağılmaya mecbur olduğunu söylemiş, Falih Rıfkı (Atay) Bey'de, bu kararın alınması için üçte iki milletvekilin hazır olması gerektiğini belirtmiştir. Paşa'da karar alınması için üç kere milletvekillerinin davet edileceği ve üçüncü davetten sonra gelmeyen milletvekillerinin istifa etmiş sayılacağını ifade etmiştir.

Bu durumun sonunda yapılan oylamada da genel seçimlerinin yenilenmemesi durumunda seçimlere halkın karar vereceğini söylemiştir. Milletın nasıl bir karar vereceği konusunda da bir açıklamada bulunmamıştır (Kaan, 2022, s.138-139).

Mecliste Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabul edilmesiyle birlikte hükümet rahatlamış bir şekilde Lozan görüşmelerine devam etmiştir. Lozan'a hareket eden İsmet Paşa konferansta bu sefer muhalefet baskısından da kurtulmuş bir şekilde hareket etme imkanına sahip olmuştur. Teşkilat-ı Esasiye'nin genel seçimlerle ilgili maddesinin ilga edilmesi, milletvekillerini belirleme yetkisinden dolayı yeni mecliste muhaliflerin tamamına yakını liste dışı bırakılmış ve bu şekilde Lozan Antlaşması'nın onaylanması sağlanmıştır. 1 Nisan 1923'te Meclis genel seçimlerinin yenilenmesi kararı ile yenilen genel seçimlerin demokratik bir şekilde yapılmadığı, seçilen milletvekillerinin hükümet tarafından belirlendiği görünmektedir. Genel seçimlere örgütlü bir şekilde giren Birinci Grup seçimi kazanmıştır. Seçimlere bağımsız olarak katılan II. Grup üyeleri, hükümetin gücü karşısında başarısız olmuştur.

4.3. İkinci Lozan Görüşmeleri ve Barış Antlaşmasının İmzalanması

Şubat ayında kesintiye uğrayan görüşmeler Türkiye'nin talebi doğrultusunda 23 Nisan'da tekrardan başlamıştır. Konferansın ikinci evresinde İngiltere'yi ilgilendiren konular üzerinde Türkiye ile anlaşmaya varmasıyla barış süreci hızlanmıştır. İngiltere ilk görüşmelerdeki tavrını tamamen değiştirip arabulucu konumuna geçmiştir. İngilizlerin tarafsız hareket etmesi, mali ve adli konularda Türkiye'nin lehine olmuştur. İlk konferansta anlaşılan meseleler üzerinde fazla durulmamış sadece çözümsüz kalan meseleler üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

Curzon'un yerine İngiltere'yi ikinci görüşmelerde Rumbold temsil etmiştir. Rumbold, Curzon'a oranla daha yapıcı bir başkanlık üstlenmiştir. İlk olarak Trakya sınırı ele alınmıştır. Türk Heyeti sınırın Meriç Talveği'nin olmasını, Meis Adası'nın kendilerine verilmesini talep ediyordu. Müttefikler iki seçeneği de kabul etmek istemiyordu ama bunlardan birinden vazgeçilmemesi halinde Türkiye'nin masadan kalkacağını tahmin etmekteydi. Diğer önemli konu ise kapitülasyonlar maddesiydi.

Kapitülasyonların kalkmasını istemeyen ülkelerin başını Amerika Birleşik Devletleri çekmekteydi. İsmet Paşa bu konuyu özel görüşmelerle halletmek için Amerika'lı temsilci Grew'le görüşmüştür. Yapılan görüşmeden hiçbir sonuç alınamamıştı, çünkü Grew antlaşmadan çok kendileri için önemi olan kapitülasyonlarla ilgilenmişti. İsmet Paşa özel olarak bu sefer Rumbold ile özel bir görüşme yapmıştır. İngiltere Devleti kayıtlarında bu görüşmede İsmet Paşa'nın İngilizlerin politikasından memnun olmadığını Rumbold'a bildirdiğini, İngilizlerin ilgilendiği tüm konuların lehlerine sonuçlandığı halde bu şekil davranmalarına tepki gösterdiği belirtilmiştir (Demirci, 2023, s.195-200).

Türkiye Lozan'da kapitülasyonlar konusunda Montagna'nın 4 Şubat günü konferans dağılmadan önce sunmuş olduğu formülün kabul edilmesini isterken, formülü hazırlayan Montagna için bile bu formül sorun olmuştu. Diğer önemli bir konu müttefiklerin ve Türkiye'nin istemiş olduğu savaş tazminatıydı. Türkiye Yunanistan'a savaş tazminatı konusunda baskı yapınca Yunanistan masadan çekileceğini müttefiklere iletmiştir. Bu durumda Türk-Yunan savaşının çıkacağını bu şekilde bir barış olanağının kalmayacağını düşünen Rumbold, Venizelos ile özel görüşme gerçekleştirmiştir. Rumbold, Türklerin talebi olan sınır üzerinde anlaşılması ve Karaağaç'ın Türklere verilmesi karşılığında Yunanistan'dan istenilen tazminattan Türkleri vazgeçireceğini belirtmiş ve bu konuda Venizelos'tan onay almıştır. Bu görüşmeden sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon olası bir savaşın önüne geçmek için Yunan meselesinin halledilmesini Fransız ve İtalyan Hükümetlerine bildirmiştir. Hükümetlerden barışın sağlanması için Türkiye'den talep edilen savaş tazminatından vazgeçilmesini istemiştir (Demirci, 2023, s.201-204).

Rumbold, İsmet Paşa'ya, Venizelos'un teklifinden habersizmiş gibi konuşmuş, konuşmasında Yunanistan'dan istenilen savaş tazminatından vazgeçilmesi halinde sınırın Türkiye'nin istediği gibi olacağını ve Karaağaç'ın Türkiye'ye verileceğini ve ayrıca İtilaf Devletleri olarak istedikleri savaş tazminatı konusunda da diğer müttefiklerini de ikna edeceğini söylemiştir. İsmet Paşa konuyu Ankara'ya bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa Rumbold'un teklifinin kabul edilmesini uygun görmüştür. İsmet Paşa Rumbold'a tekliflerini kabul ettiğini bildirerek konuyu çözüme kavuşturmuştur. Türkiye'nin teklifi kabul etmesinden sonra 25 Mayıs

Fransa Hükümeti, 27 Mayıs'ta da İtalyan Hükümeti savaş tazminatından vazgeçtiklerini konferans başkanlığına bildirmiştir. İsmet Paşa'nın barışın sağlanması için çok heyecanlı olduğu ve bu işin kendilerine yaradığını heyet üyelerinin İngiliz Hükümeti ile yazışmalarında görünmektedir (Demirci, 2023, s.206-207).

Lozan'da anlaşmazlığın olduğu hatta görüşmelerin kopma noktasında getiren mesele borçlar maddesidir. Müttefiklerden en fazla alacaklı olan ülke konumunda olan Fransa'nın borçların faizini altın veya frank olarak tahsil edilmesini istemesine, Türk Heyeti milli egemenliklerine ters düşmesinden dolayı karşı çıkması görüşmeleri uzatmıştır. İngilizler borçlar konusunda Fransızların bu kadar baskısına Türklerin boyun eğemeyeceğini ve bu şekilde devam etmesi halinde görüşmelerin kesileceğini müttefiklerine bildirmiş ve orta yolun bulunmasını talep etmiştir. Fransızların geri adım atmaması İngiltere'nin kazançlarını kaybetmesi anlamına gelmiştir. Bu sıralarda Türk-Yunan yaklaşması müttefikleri tedirgin etmiştir. İki ülkenin kendi aralarında anlaşması durumunda Türklerin masadan çekilme ihtimali düşüncesi İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Fransa, borçlar ve kuponlar konusunda bazı isteklerinden vazgeçerek meseleye son noktayı koymuştur (Demirci, 2023, s.207-209)

Son olarak İstanbul'un boşaltılması konusunda müttefikler anlaşmazlık içine düşmüştür. İstanbul'un tahliyesini Fransızlar, antlaşmanın Türk Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasından sonra İngiltere, İtalya ve Japonya'nın da onaylamasından sonra Türk ordusunun terhisıyla birlikte eşzamanlı olarak İstanbul'un tahliye edilmesini istemiştir. İngiliz General Harington ve Baş Delege Rumbold İstanbul'un tahliyesi konusunda önerilerini Savaş Bakanlığına çektikleri telgrafta iletmışler. Telgrafta, müttefiklerin konuyu zorlaştırdığını, İstanbul'un tahliyesinin hemen yapılması gerektiğini, Türklerin ruh halinin düşünülmesi gerektiğini, İstanbul'da bulunan küçük birliklerin her an tehlike altında olacağını, TBMM'nin antlaşmayı onaylamasıyla birlikte birliklerin çekilmesi gerektiğini belirterek, bu kararı Lozan'da bulunan delegeler olarak oybirliğiyle aldıklarını bildirmiştir. İngiliz heyetin teklifleri Savaş Bakanlığı ve hükümet tarafından kabul edilmiştir. Rumbold onaydan sonra müttefiklere Fransız temsilci Pelle'nin önerisinin tehlikeli olduğu, İstanbul'un tahliyesinin antlaşmanın TBMM tarafından

onaylanmasıyla başlanması gerektiğini ve altı hafta içerisinde tamamen bitirilmesi gerektiğini söylemiş ve bu şekilde müttefikleri ikna etmiştir (Demirci, 2023, s.212-2013).

İkinci dönem İngilizlerin bu kadar yapıcı olmasının en büyük sebebi olarak, ilk görüşmelerden sonra yapılan ikili görüşmeler neticesinde isteklerinin neredeyse tamamını Türkiye'ye kabul ettirmeleri gösterilebilir. TBMM'de muhaliflerin İngilizlere karşı tavizlerin çok verilmesi yönündeki eleştiriler ikinci görüşmelerde kendini net olarak göstermektedir.

Lozan Barış Antlaşması töreni 24 Temmuz 1923 günü yaklaşık yarım saatlik gecikmeyle başlamıştır. Saat 15'te başlayan törende açılışa olduğu gibi ev sahibi olma münasebetiyle İsviçre Cumhurbaşkanı konuşmuştur. İsviçre Cumhurbaşkanı konuşmasında, Türklerin haklarını kahramanca mücadele ederek aldığını söyleyerek Türkiye'yi barıştan dolayı kutlamıştır. İsviçre Cumhurbaşkanı'nın konuşmasından sonra hiçbir konuşma yapılmadan imza törenine geçilmiş ve antlaşma metni devlet temsilcileri tarafından imzalanmıştır (Birsell, 1933, s.506-508).

4.4. İkinci Dönem Meclis Görüşmeleri

2. Dönem Milletvekili seçimlerinin yapılmasından sonra Büyük Millet Meclisi 21 Ağustos 1923 günü çalışmalarına başlamıştır. Meclise ilk olarak İsmet Paşa'nın talebi üzerine Lozan Barış Antlaşması ile bağlantılı dört maddesinin okunması ile başlanmıştır. Oturumu yöneten Ali Fuat (Cebesoy) Bey ilk sözü Hariciye (Dışişleri) Encümenleri adına, eski Dışişleri Bakanı ve Hariciye Encümeni olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'e vermiştir.

Yusuf Kemal Bey, Lozan Antlaşması'nın kendilerini Avrupalı devletlerle eşit seviyeye getireceğini ve bundan sonra Avrupa'da diğer devletler gibi muamele göreceklerini söylemiştir. Yusuf Kemal Bey, Osmanlı'nın onda bir arazisi kadar olan Türkiye Devleti'nin, Osmanlı'dan daha fazla itibara sahip olduğunu, Türkiye'nin görmüş olduğu itibarı Osmanlı en şevketli zamanında görmediğini milletvekillerine açıklamıştır. Lozan Antlaşması Mustafa Kemal Paşa'nın eseri

olduğunu, antlaşmanın Türk Hürriyeti ve İstiklali olduğunu söylemiş, konuşmasının sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya ve Lozan heyetine teşekkür ederek konuşmasını sonlandırmıştır (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 218-221).

Yusuf Kemal Bey'den sonra Ali Fuat Bey konuşmasını yapması için diğer Hariciye (Dışişleri) Encümeni olan İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e kürsüye davet etmiştir. Tevfik Rüştü Bey, yüzyıllardır süren Şark Meselesinin Türkiye'nin kayıtsız şartsız egemenliği ile bittiğini belirtmiş ve hariciye Encümeni'nin anlaşmayı onayladığını söylemiştir. Kapitülasyonların tarihe karıştığını artık iktisadi anlamda tamamen özgür olduklarını belirten Tevfik Rüştü Bey, bazı konuları da özetleyerek açıklamış ve konuşmasını sonlandırmıştır. Bu iki milletvekili hükümet lehine konuşmalarını yapmış ve anlaşmanın kabul edilmesini istemişlerdir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 221-223).

Bu iki Encümenin sunumlarından sonra meclisteki diğer milletvekilleri sırayla söz almışlardır. İlk sözü aleyhte konuşma yapmak için Mersin Milletvekili Mehmet Niyazi (Ramazanoğlu) Bey almıştır. Mehmet Niyazi Bey geçmişte milletvekili olduğu bölgede hüküm sürmüş olan Ramazanoğulları Beyliği soyundan gelen önemli simalarından biridir. Mehmet Niyazi Bey, anlaşmanın milli sınırlar içerisinde bağımsızlığı sağlayamadığını ve önceden belirlenmiş olan hedeflerin uzağında kaldığını belirtmiştir. Bu Antlaşmayı Sevr'den daha iyi gördükleri için başarılı saydıklarını ama kendisi için böyle olmadığını, Lozan Antlaşması'nın "şanlı büyük bir imparatorluğun" tasfiyesi olduğunu bu antlaşmayla birlikte ülke topraklarının elden gideceğini, Batı Trakya, Filistin, Hicaz, Musul, Mısır, Kıbrıs, Sudan, Trablusgarp ve On İki Adanın Türkiye'den ayrılacağını söylemiştir. Mehmet Niyazi Bey, ülke olarak savaşta kaybettiklerini, bunun da bir cezasının olacağını ama bu cezanın bedelinin bu kadar toprak verilerek ödenmeyeceğini belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin, milletlerin kendi kaderlerini tayin edeceği sözüne istinaden Mondros'un imzalandığını söylemiş ve Misak- Milli'nin kabulünde de bu şekil olacağını belirtildiğini, söylemiştir. Antlaşmanın 16. Maddesinde Türkiye'nin bu topraklardaki bütün haklarından feragat ettiğini, Sakarya Savaşı'ndan sonra daha 1921 yılında zor şartlarda imzalanan Ankara Antlaşması'ndan ileri gidilmediğini söylemiştir. Normal şartlarda Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde daha iyi bir güney sınırının

belirlenebileceğini ama çizilen sınırla birlikte ailelerin ikiye bölündüğünü belirtmiştir. Bir kardeşin güneyde bir kardeşin kuzeyde kaldığını aynı şekil babanın kuzeyde oğlunun güneyde kaldığını ve bunun kabul edilemeyeceğini söylemiştir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 223-224).

Niyazi Bey, ilk mecliste yirmi kere dile getirdikleri halde kabul edilen 16. Maddeden dolayı ismet Paşa'yı eleştirmiştir. İlk mecliste bu maddeyi Erzurum Milletvekili Durak Bey ve Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirmiş, Ali Şükrü Bey ile Mustafa Kemal Paşa bu konudan ötürü tartışmışlardır. Niyazi Bey, Musul, Mısır, Suriye ve diğer topraklarda yaşayanların kendilerinden bir farkı olmadığını, savaş döneminde bölge halklarının hem maddi hem de manevi olarak sürekli yanlarında olduğunu ve kendilerinden ayrılmaz yekvücut olduğunu söylemiştir. Musul'un Cemiyeti Akvam'ın hakemliğine verilmesinin yanlış olduğunu, buranın İngiltere'ye bırakılacağını ama dileğinin hükümetin belirttiği gibi olması yani kendilerine verilmesidir. Antlaşma maddelerine bakıldığında İmroz ve Bozcaada'da yaşayan bir avuç Hristiyan'a verilen ayrıcalık, kendilerinden ayrılan ve çoğunluğunun Müslüman olan hiçbir millete verilmediğini, sadece Balkanlarda yaşayan 500'bin Müslüman Türk'ü kaderine terk ettiğini, bu anlaşmanın bu şekilde onaylanmasına karşı olduğunu, bu şekilde davranacağını belirtmiş ve konuşmasını sonlandırmıştır. Niyazi Bey konuşmasını yaparken Menteşe Milletvekili Esad Efendi, "*Antakya, Trakya kan ağlıyor*" diye seslenmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 224-232).

Niyazi Bey'den sonra Urfa Milletvekili olan ünlü şair Yahya Kemal Beyatlı söz almıştır. Yahya Kemal Bey (Beyatlı)'de hayırcıların başında yer alan milletvekillerinden biridir. Yahya Kemal Beyatlı, Niyazi Bey'in kendi söylemek istediği konuların neredeyse tamamını anlattığını kendisinin de bazı konuları tekrardan anlatacağını açıklayarak konuşmasına başlamıştır. Yahya Kemal Bey 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşması'nın iyi yürütülemediğini belirtmiştir. Ankara Antlaşması'ndan sonra iyi bir diplomasi yapılması halinde sınırın Laskiye'nin güneyine kadar geçebileceğini, bölgedeki Kürt ve Türklerin Türkiye'den ayrılmayacağını belirtmiştir. Diğer taraftan Trakya'da Meriç'in sınır olarak çizilmesine büyük bir tepki göstermiş bu sınırın kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Meriç sınırını Çin Seddi'ne benzeten Beyatlı, madem orada

öyle bir sınır çizildiyse aynı şekilde güneyde de Fırat'a kadar çizilip bölgenin Türkiye'ye bağlanıp, Fırat'ın sınır olarak belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Trakya'da 600 bin Müslümanın Yunanistan'ın insafına terk edilmesini eleştiren Bayatlı, 48 sene Alsas Loren için ağlayan Fransızların bu kararı almasını eleştirmiştir. Türkiye olarak Fransızlara kendi ırklarından olanların yaşadığı toprakları kendilerinden ayrılmaması için müracaat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Türk ve Kürtlerin Türkiye'nin bir parçası olduğunu, bu topraklarının sahibinin de kendilerini olduğunu ve o bölgelerde Türk, Türkmen ve Kürt bayraklarını gördüğünü, buradakilerle birleşmelerine kimsenin engel olamayacağını söylemiş ve mecliste uzun süre alkışlanmıştır (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 233-234).

Yahya Kemal Bey'in konuşmasını önemli kılan sebep, kendisinin Lozan Heyeti içerisinde yer almasıdır. Bu şekilde konuşmasına bakıldığı zaman Lozan'a giden heyetin, Lozan görüşmelerinde Heyet Başkanlığı yapan İsmet Paşa'ya tesir edemediği ve Paşa'nın birkaç kişi haricinde kimsenin görüşünü almadığını kamuoyuna göstermiştir.

Anlaşma aleyhine söz alanlardan sonra ilk lehte söz alan İstanbul Milletvekili Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey olmuştur. Hamdullah Subhi Bey, bölgede yaşayan Türklerin yüzyıllardır bölgede Arapların istilasının önünde durduklarını ve bölgenin Araplaşmamasına engel olduklarını belirtmiştir. Sözlerinin sonunda Fransızların sözlerinde duracaklarına inandığını ve bölgede yaşayan Türklerle geçmişte olduğu gibi inşallah gelecekte de milli bayrağımızın gölgesinde birlikte yaşamak yolunu bulacaklarını söylemiştir. Hamdullah Suphi Bey'in görüşlerine bakıldığı zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ırkçı söylemlerin ikinci dönemde tekrardan başladığı ve geçmişten gelen Jön Türklerin varlığının mecliste bu dönem görüldüğüdür (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 234-235).

Meşrutiyet döneminin önemli bürokratlarından olan Menteşe (Muğla) Milletvekili Şükrü Kaya, büyük zaferlerden sonra yapılan Lozan görüşmelerinden beklenen sonucun alınmamasının sebebi olarak emperyalistlerin emellerin olmasını göstermiştir. Anlaşmanın maddelerinde gelecek nesillerin bile

anlaşmazlığına yol açacak içeriklerin olduğunu belirtmiştir. Batı Trakya sınırının bu şekilde çizilmesine büyük bir tepki göstermiştir. Sınırın II. Balkan Savaşında belirlenmiş olan sınırın bile gerisine çekildiğini, Balkan Savaşları'nda Bulgaristan'a verilen Batı Trakya'nın savaşta kendilerine yenilen Yunanistan'a verilmesini kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Şayet buraların Yunanistan' verilmesi halinde gelecekte burada yaşayan Müslümanların ezilmesine yol açacağını ve buranın zamanla başka bölgelerden getirilen insanlarla bölgenin Müslümanlardan arındırılacağını söylemiştir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 235-237).

Şükrü (Kaya) Bey boğazlar konusunda da eleştiride bulunmuştur. İmroz ve Bozcaada'nın kendilerine şartlı olarak verildiğini ama boğazlar için önemli olan Limni ve Semadirek adalarının Yunanlılara bırakıldığını söylemiştir. Boğazların güvenliği için bu iki adanın büyük önem arz ettiğini, boğazlara saldırıların ilk Mondros ve Limni limanlarından yapıldığını, On İki Ada ve diğer adaların Anadolu'nun bir parçası olduğunu ve bu adaların Türkiye'ye bırakılması gerektiğini, bu adaların başkalarının elinde olması halinde Anadolu'da yaşama ihtimalinin olmadığını milletvekillerine aktarmıştır. Şükrü (Kaya) Bey, bu şartları kabul etseler bile gelecekte emperyalistlerin kendilerine rahat vermeyeceğini çünkü emperyalist hükümetlerin heveslerinden hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerini ve anlaşmaya hayır diyeceğini söylemiştir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 237-238).

Tekirdağ Milletvekili Faik (Öztrak) Bey, Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını eleştirmiş, Trakya'nın her tarafıyla bir bütün olduğunu belirtmiştir. Yapılan anlaşmaya bakıldığında Trakya'da yaşayan Müslümanların huzuru ve güvenliği hiçbir maddede güvence altına alınmadığını, bu şekilde olması halinde gelecekte burada yaşayanların zamanla imha edileceğini söylemiş ve bu anlaşmaya hayır diyeceğini belirtmiştir. Bu konuşmadan sonra meclis görüşmeleri bir sonraki güne bırakılmıştır (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 235-241).

22 Ağustos günü ilk sözü Kurtuluş Savaşı'nın önemli isimlerinden Mustafa Necati Bey almıştır. Mustafa Necati Bey, üç yıllık kahramanca mücadelenin sonunda yapılan antlaşmanın beklenildiği gibi olmadığı, eksik ve tamamlanmamış

bir anlaşma olduğunu söylemiştir. Konuşmasında kimseyi suçlamadan devam eden Mustafa Necati Bey, kendilerini kardeşlerinden ayıran bir anlaşmaya evet diyemeyeceğini söylemiştir. Mustafa Necati Beye göre iktisadi alanda da eksikliklerin olduğu ve antlaşma iktisadi bağımsızlığı sağlamadığını, Osmanlı borçlarının büyük bölümünün kendilerine kaldığını ve kapitülasyonların tam manada kaldırılmadığını belirtmiştir. Mübadele konusunda da Türk heyetini eleştirmiş, masum Türk halkı ile cinayetlere karışan Yunan halkını eşit tutmalarına tepki göstermiştir. 59. maddede Yunanistan'ın ekonomik durumunu göstererek tazminattan feragat edilmesinin yanlış olduğunu, Yunanistan veremiyorsa onu Anadolu'ya gönderen, üç milyon insanı aç ve susuzluğa mahkum eden efendilerinin ödemesi gerektiğini söyleyerek direk Lozan'da Türk Heyetini başarısızlıkla suçlayan ilk milletvekili olmuştur (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 244-249).

Görüldüğü gibi ikinci dönemde Lozan meclisten tartışmasız geçmemiştir. Saruhan (Manisa) Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey'de muhaliflerden biriydi. Vasıf Bey, Avrupalıların kendilerine hayvana yapılmayan bir muameleyle yaklaştıklarını söylemiştir. 92 ve 93. maddelerde belirtilen karma muhakemelerin kabul edilmemesi gerektiğini, Türk Hukuk Sistemi'ne yabancıların müdahale etmemesi gerektiğini bunun yargı bağımsızlığı ilkesine ters olduğunu belirtmiştir. Türkiye'den Musul, Batı Trakya ve Hatay'ın ayrılmasına çok üzüldüğünü, Batı Trakya'daki Müslümanların sahipsiz bırakıldığını ve buradaki insanlarımızın kurbanlık koyun misali bırakıldığını, Batı Trakya'ya karşılık İstanbul'daki Rumların bırakılmasının yanlış olduğunu söylemiştir. Rumların canı olduğunu, Rumların kendi hemşerilerinin namusuna kast edenler olduğunu ve bunların affedilmemesi gerektiğini söylemiş, hayır oyu vereceğini söylemiştir (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 249-251).

Antlaşma lehine İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı (Aral) söz almıştır. Sırrı Bey, antlaşmanın ne bir zafer ne de bir yenilgi olmadığını söylemiştir. Osmanlı borçlarının, boğazlar konusunun, Batı Trakya'nın ve Suriye'nin Türkiye sınırının dışında kalmasının eleştirilebileceği ama antlaşmanın dökülen kanların karşılığı olarak kazanılan bir başarı olduğunu vurgulamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 252-254).

Süleyman Sırrı Bey'den sonra Bozok (Yozgat) Milletvekili Avni (Doğan) Bey ve Karesi (Balıkesir) Milletvekili Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey hükümet lehine görüşlerini aktarmışlar. Avni Bey, uzun süren savaşlardan sonra milletin barışa ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Ahmet Süreyya Bey'de kazanılan zaferlerin maddi karşılığının olması gerektiğini vurgulamıştır (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 254-255).

Tarihçi ve İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey'de anlaşma lehine konuşma yapmıştır. Şeref Bey konuşmasında Osmanlı İmparatorluğu'nu hasta adam olarak nitelendirmiş ve topraklarının ucu Avrupa'dan Ortadoğu'ya kadar uzandığını, Osmanlı ölümüyle sonuçlanacağını ve topraklarının paylaşılacağını söylemiştir. Emperyalistlere yıllarca hesap sorulması için beklediklerini sonunda Allah'ın Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarını çıkardığını söylemiştir. Mecliste yapılan eleştirilerin önemli olduğunu, ellerinde olan anlaşmanın yazıldığı kırmızı kitabın dışının kırmızı olmasına rağmen içinin beyaz olduğunu belirtmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 258-259).

Hayırcı vekillerden olan Mardin Milletvekili Necip Bey mecliste yapılan görüşmelere kürsüye gelmemesine rağmen birçok konuşmacıya müdahale ederek görüşlerini aktarmıştır. Dokuz kez konuşmacılara müdahale eden Necip Bey, 500 bin vatandaşın Musul'da sınırlarımızın dışında kaldığını ve bu antlaşmanın kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Son müdahalesi ise Yahya Kemal Bey'in konuşması sırasında olmuş ve Suriye topraklarında yaşayanların Kürt ve Türk olduğunu burada yaşayanların Suriye Araplarına mensup olmadığını söylemiştir. (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 249-261).

Diğer bir hayırcı da Menteşe (Muğla) Milletvekili Hoca Esad Efendi'dir. Hoca Esad Efendi'de oturduğu yerden konuşmacılara cevaplar vermiş, Batı Trakya'daki Müslümanlara kurbanlık benzetmesi yapmış ve Lozan heyetini eleştirmiştir. Kendisinin de bu antlaşmayı kabul edemeyeceğini yüksek sesle mecliste dile getirmiştir. Beş kere konuşmacılara müdahale eden Esad Efendi Batı Trakya halkının savaş sırasında sürekli Milli Mücadeleye destek verdiğini ve bunların sınırlarımız dışında kalması halinde gelecekte yeni sorunlara yol açacağını

dile getirmiş, Avni Bey'in konuşması esnasında “*Ah Antakya, Trakya. Allah yardım ede sana*” demiştir (TBMM Celse Zabıtları, 22.08.1339-1923: 249-255).

Antlaşmaya hayır oyu veren Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey'dir. Kılıç Ali Bey Maraş ve Antep'teki Kuvayı Milliye komutanlarından. Kılıç Ali Bey Suriye sınırına karşı çıkmaktaydı. Sınırın Kürt ve Türklerin yaşadığı bölgeleri dışarıda bıraktığı, bu bölgelerin Türkiye'nin sınırları içerisinde olmasının gerektiğini bu bölgelerin Fransızlara bırakılmaması gerektiğini söylemiştir (TBMM Celse Zabıtları, 21.08.1339-1923: 227-240).

Bir sonraki gün ilk konuşmayı Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) İsmet Paşa almıştır. Paşa, milli mücadele ile kazanılan zaferlerden sonra yapılan Mudanya Mütarekesi ile silahlı mücadelenin son bulduğu ve yerini siyasi mücadelenin almış olduğunu, Lozan Konferansının başarıyla sonuçlandığını ve artık Avrupalı bir devlet olduklarını söylemiştir. Konferans süresince şahsına büyük destek veren başta Mustafa Kemal Paşa'ya, Hasan Saka'ya, Dr. Rıza Nur'a ve heyetteki diğer arkadaşlara teşekkür etmiştir. Yapılan eleştirilere cevap veren Paşa, Yunanlıların Batı Trakya'da kalan Müslüman halka antlaşmada güvenceler verildiğini, birçok dindaşın sınırlarımızın dışında kalmasının nedenini de büyük bir İmparatorluk olmamıza bağlamış ve konuşmasında artık Milli bir devlete dönüşün sinyalini vermiştir. Kapitülasyonlar konusunda ise arkadaşların eleştirisini yersiz olarak görmüş, savaş zamanı müttefikleri olan Almanya'nın bile kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıktığını ama bugün tüm dünyada kapitülasyonların kaldırıldığını söylemiştir. Tazminat konusunda ise kendilerinin bir tazminat ödemediğini ama Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerden tazminat talep edilmiş ama Türkiye'nin kimseye tazminat ödemediğini belirtmiştir. Yunanistan'dan tazminat konusunda ise anlaşıldığı ve tazminat olarak Karaağaç'ın alındığını ve bunun da bir başarı olduğunu söylemiştir. Paşa'nın yapmış olduğu konuşmaya bakıldığı zaman ilk dönem mecliste böyle bir konuşma yapamadığı, ikinci dönem rahatlıkta yaptığı görünmektedir. Yapmış olduğu açıklamaların altını doldurmadan düz bir şekilde konuşarak eleştirilere cevap verdiği görünmektedir. Paşa'nın konuşmasından sonra Lozan Antlaşması'nın kabulü için oylamaya geçilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 23.08.1339-1923: 263-285).

Hükümet, Lozan Barış Antlaşması'nı ve eklerini 4 ayrı kanun olarak Meclis'e sunmuştu. Dört ayrı oylama yapılmıştır. Bu oylamaların içinde en önemlisi olan ilk oylamadır. Bu oylamada 213 kabul oyu kullanırken 14 red oyu kullanılmıştır. Bu oy oranı bile hükümeti şaşırtmıştır. İnce eleyip sık dokunarak seçilen milletvekillerinin 14'ü red oyu vermişti. Yapılan ikinci oylamada 206 kabul oyu çıkarken yine 14 red oyu çıkmıştır. Üçüncü oylamada 208 kabul, 13 red çıkmış ve son konun oylamasında da 212 kabul oyuna karşı 13 red oyu çıkmış ve Lozan Barış Antlaşması mecliste oy çokluğu ile kabul edilmiştir (TBMM Celse Zabıtları, 23.08.1339-1923: 284).

Yapılan konuşmalara bakıldığı zaman anlaşma lehine konuşan milletvekillerinin Mustafa Kemal Paşa'ya yakın kişilerin olduğudur. Antlaşmaya hayır oyu veren kişilerin genelde sınır bölge milletvekilleri ve bölgenin önemli eşrafları olması göze çarpmaktadır. Antlaşma oylamasında 14 milletvekili oylamada hayır oyu kullanmıştır. Buda bize yenilenen milletvekili seçiminden sonra da mecliste muhalefet blokunun oluştuğunu göstermektedir. İkinci Dönem mecliste hayır oyu veren milletvekillerinin bazıları yeniden seçilenlerden, bazıları da birinci dönem milletvekillerinden olduğu görünmektedir.

4.5. Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Onaylanması ve Lozan'da İsmet Paşa'nın Diplomasisi

23 Ağustos 1923 günü yapılan oylamada Lozan Barış Antlaşması mecliste kabul edilmiştir. Birinci Dönemdeki meclisten geçme ihtimali olmayan Lozan Antlaşması, İkinci Dönem meclisinden bile rahat bir şekilde geçmediği görünmektedir. Lozan Antlaşması'nın yapıldığı oylamaya 227 milletvekili katılmış, 14 milletvekili hayır oyu kullanırken 213 milletvekili evet oyu vermiştir. Hayır oyu veren milletvekillerinin temsil edildiği iller genelde sınıra yakın olan illerden olmuştur. Oylamada hayır oyu kullanan milletvekilleri; Tekirdağ, İzmir, Adana, Edirne, Mersin, Menteşe (Muğla), Gaziantep, Saruhan (Manisa), Mardin ve Urfa bölgesinden seçilmiştir.

Yapılan oylamada hayır oyu kullanan milletvekilleri sonradan da mecliste varlıklarını sürdürdükleri görünmektedir. Bunlardan Şükrü (Kaya) Bey'in uzun yıllar İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Oylamada hayır oyu veren milletvekillerinin çoğu 1927 yılında yapılan genel seçiminden sonra tekrardan mecliste yer aldığını ama Necip Bey ve Besim Bey'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde yer almasından dolayı sonraki yıllarda meclise giremedikleri kayıtlarda görünmektedir (Uyar, 2023, s.155-168).

Mecliste Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonraki sürece bakıldığı zaman 1950 yılına kadar demokratik seçimlerin yapılmadığı ve yapılan seçimlerde sürekli iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin atadığı milletvekillerinin seçildiği, ilk dönem meclisindeki gibi herhangi bir konuda muhalif olunması halinde muhalif olanların milletvekili olarak bir daha seçilemediği görünmektedir. Örnek olarak Necip Bey ve Besim Bey'i gösterebiliriz. Bu dönem çok partili sisteme geçişe bile tahammül edilmemiş, yapılan genel seçimlerde bu şahısların tekrardan aday olup meclise girememiştir.

1923 yılından 1950 yılına kadar olan seçimlerin göstermelik yapıldığı ve milletvekillerinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin yöneticileri tarafından belirlenmiştir. Seçimlerde seçilen milletvekillerinin seçildikleri bölgelere, milletvekili olduğu güne kadar bir kere bile gitmediğini, görevleri boyunca bu bölge halkının sorunları ile bir kere olsun ilgilenmediklerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birer memur gibi günlerini geçirdiklerini meclis kayıtlarına bakıldığı zaman görünmektedir. 1950 yılında Türkiye'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin adaylarını bölge halkından belirlemesi atama siyasetinin sonunu getirmiştir.

Oylamada hayır oyu kullanan milletvekillerinin sonraki dönemlerde meclisteki akıbetini gösteren liste alt kısmında (Tablo 4.1.) tek tek listelenmiştir.

Tablo 4. 1. *Lozan Antlaşması'nın Kabulüne Hayır Oyu Veren Milletvekillerinin Sonraki Dönem Bilgileri.*

MİLLETVEKİLİ	SEÇİM BÖLGESİ	1920-1923	1923-1927	1927-1931	1931-1935	1935-1939	1939-1943	1943-1946	1946-1950
FAİK BEY	EDİRNE	x	x	x	x	x	x		
ŞÜKRÜ BEY	MENTEŞE (MUĞLA)		x	x	x	x			
HOCA ESAT EFENDİ	MENTEŞE (MUĞLA)	x	x						
MUSTAFA NECATİ BEY	İZMİR	x	x	x					
VASIF BEY	SARUHAN (MANİSA)								
FAİK BEY	TEKİRDAĞ	x	x	x	x	x	x	x	x
ZAMİR BEY	ADANA	x	x	x	x	x	x	x	
KILIÇ ALİ BEY	ANTEP	x	x	x	x	x			
ALİ CENANİ BEY	ANTEP	x	x	x					
NECİP BEY	MARDİN	x	x						
BESİM BEY	MERSİN		x						
NİYAZİ BEY	MERSİN		x						
YAHYA KEMAL BAYATLI	URFA		x		x	x	x	x	
ŞEYH SAFFET	URFA		x						

TBMM 2025

Türkiye'nin barış görüşmelerine İtilaf Devletleri tarafından davet edilmesi üzerine, mecliste görüşmelere gidecek heyet başkanını belirleme sürecine geçilmişti. Mecliste birçok diplomatın ve tecrübeli devlet adamı olmasına rağmen adı bile gündeme gelmeyen İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa tarafından heyet başkanı olarak belirlenmesi meclisteki herkesi şaşırtmıştır. İsmet Paşa'nın bir askerdi, bir diplomat değildi ve hiçbir diplomasi tecrübesi yoktu. İsmet Paşa'nın diplomatik anlamda bir tecrübesinin olmayışı, Birinci ve İkinci Grup üyelerini kaygılandırmaktaydı. Kazım Karabekir Paşa bile heyet başkanı olarak İsmet Paşa'nın belirlenmesine tepki göstermiş, her işi askerlerin yapmaması gerektiğini ifade etmiştir (Kaan, 2022, s. 157).

1943 yılında kendi talimatı ile yazılan Lozan Konferansı ve İsmet Paşa adlı kitapta, Barış için İtilaf Devletleri ne istediye yerine getirdiğini belirtmiştir. Kitapta; *“Eğer dünyada kimse çıkıp da bana: Daha yapılacak fedakarlıklar vardı... Şu kararı almalıydınız! Diyebilirse onları yapmaya razı olurum. Ben fedakarlığı son haddine vardırırdım”* demiştir. İsmet Paşa, toprak meselelerinin hepsinin hallolduğunu, toprak meselelerinin müttefiklerin isteklerini kabul ettiklerini, toprak meselesinin müttefiklerin lehine kendi zararlarına olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir. Diğer taraftan iktisadi ve mali meselelerde müttefiklerin lehine olacak kararları aldıklarını, Düyunu Umumiye idaresinin faaliyetlerinin devamına razı

olduklarını da ifade etmiştir. Aynı şekilde Boğazlarda da yine müttefiklerin istediği gibi kabul ettiklerini, azınlıklar meselesinde de müttefiklerin talepleri doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir (Karacan, 1943,s.211). İsmet Paşa'nın 1943 yılında Ali Nuri Karacan'a yazdırmış olduğu, maliyetini kendisinin karşıladığı kitapta, Lozan'da nasıl bir diplomasi yürüttüğünü açık bir şekilde kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Bu yazılanlara bakıldığında muhaliflerin ve kamuoyunun eleştirilerinin anlatıldığı gibi olduğu görünmektedir. 1 Mart 1923 günü Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde Velid Ebuzziya, "Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!" makalesinde, İsmet Paşa'yı eleştirmiş, Paşa'nın müttefik devletlerin temsilcileri karşısında yetersiz olduğunu ve istifa etmesi gerektiğini yazmıştı. Meclisteki Lozan görüşmelerinde de aynı şekilde Yusuf Ziya Bey, Hüseyin Avni Bey ve Sırrı Bey'de aynı konuda İsmet Paşa'yı eleştirmiş ve müttefikler karşısında yetersizliğini öngörmüşler (Tevhid-i Efkâr, 1923, s.1).

Konferans kayıtlarına bakıldığında İsmet Paşa'nın İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon karşısında sürekli savunmada kaldığı görünmektedir. İsmet Paşa'nın görüşmeler esnasında müttefikler karşısında sorulara genelde bir gün sonra cevap vermesi durumu destekler niteliktedir. İsmet Paşa'nın barış görüşmelerinde heyecanlı olduğu, barışın hızlı bir şekilde yapılması için birçok alanda tavizler verdiği ve bazen kendi düşüncelerini Ankara'ya kabul ettirmek istemesi durumu destekler niteliktedir (Demirci, 2023, s.206-207). İsmet Paşa konferansın başlarında her konuyu hükümete bildirdiği halde sonradan kendi başına hareket ettiğini Rauf Bey'in hatıralarında aktarmaktadır. Bu şekilde hareket etmesi Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı uyarmasına neden olmuştur. Bu şekilde hareket etmesinin en büyük sebebi olarak danışmanı Haim Nahum'un etkisinde kalması gösterilmektedir. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın hükümetin onayı olmadan Yunanistan'ın Anadolu'da meydana getirdiği tahribata karşılık istenilen tazminattan vazgeçtiğini, İngilizlerin gasp ettiği savaş gemilerinin paralarına karşılık Karaağaç'ı kabul ettiğini belirtmiştir. Rauf Bey bu nedenlerden dolayı kendisinin imza yetkisini göndermediğini, imza yetkisini İsmet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiğini yazmıştır. Yaşanılan durumdan dolayı Rauf Bey'in İsmet Paşa kutlamam mesajı göndermemiş, İsmet Paşa ile karşılaşmamak için yurt

gezisine çıkmak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu izin için başbakanlıktan istifa etmesi halinde izin verilebileceğini belirtmiş, Rauf Bey de 13 Ağustos 1923'te başbakanlıktan istifa etmiştir (Alkan, 2004, s.618-619)

4.6. Türk Basınında Lozan Barış Antlaşması

Türkiye'de basın Lozan görüşmelerine büyük önem vermiştir. İlk günden son güne kadar hem mecliste hem de konferansta olan görüşmeleri kamuoyuna iletmişler. Lozan'da yapılması kararlaştırılan görüşmelerde hem Ankara Hükümeti'nin hem de İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesinde genel olarak Ankara Hükümeti'nin yanında saf tutmuşlar. İktidarın yayın organı olan Yenigün Gazetesi, 1 Kasım 1922 günü Saltanatın kaldırılacağını ve halkın hakimiyetinin başlayacağını gazetenin ilk sayfasından okuyucularına duyurmuştur (Yenigün, 1 Kasım 1922, s.1).

Lozan'da yapılan görüşmeler hakkında haber alınır alınmaz okuyucularına duyuran gazeteler, görüşmeler hakkında sıcak haberleri bazen gün içerisinde bazen de bir gün sonra baskıya yetiştirmişlerdir. Tanin Gazetesi 27 Ocak 1923 tarihli haberinde Lozan'daki görüşmelerden hiçbir sonucun çıkmadığı, Türk Heyeti'nin Misak-ı Milli'den taviz vermemesi, kapitülasyonlar, Musul ve Yunanlılardan istenilen tazminat meselesinden dolayı konferansın çıkmaza girdiğini yazmıştır (Tanin, 1923, s. 1). 31 Ocak 1923 günü İleri Gazetesi de müttefiklerin Türk heyetine sunmuş oldukları tasarının çok ağır olduğunu, bu tasarının ekonomik, adli konularda Türkiye'nin bağımsızlığına aykırı olduğunu yazmış, bu şekilde bir anlaşmanın yapılmasının mümkün olmayacağını okuyucularına duyurmuştur (İleri, 1923, s.1).

4 Şubat 1923'te Curzon'un Lozan'dan ayrılması ile kesilen görüşmeleri Tevhid-i Efkar ilk sayfadan yayınlamıştır. Gazete konferansın dağılma sebebi olarak Curzon'un, Türkiye ile diğer iki İtilaf Devletini; Fransa ve İtalya'yı göstermiş, üç devletin kapitülasyonlar meselesinde anlaşamamasından dolayı konferansın dağıldığını duyurmuştur (Tevhid-i Efkar, 1923, s.1). Bu haberden sonra halk ve gazeteler Fransa'ya yüklenmiş ve Fransızları kapitalist, kan emici bir

millet olarak göstermiştir. Diğer taraftan Lozan kayıtlarına bakıldığında, konferansın kesilmesinin en büyük sorumlusu Curzon'un olduğunu, Curzon'un Musul ve diğer meselelerde isteklerini kabul ettirememesinden dolayı görüşmelerin kesildiği görünmektedir. Bu dönem İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'un akıllı siyaseti sayesinde konferansta İngiltere'yi daha da güçlü bir hale getirmiş ve bu diplomasi Lozan'da İngiltere'ye yaramıştır (Akşam, 1923, s.1).

Anadolu'da yayın yapmakta olan Yenigün Gazetesi yazarlarından Yunus Nadi'nin 27 Şubat 1923 tarihinde “*Mesele Mecliste*” başlıklı makalesinde, Müttefiklerin Türkiye'ye sunmuş oldukları barış taslağının çok ağır olduğunu belirtmiştir. Kabul edilmemesinin en iyi karar karar olduğunu belirtmiş ve bu görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağını ve savaş çanlarının çaldığını yazmıştır (Nadi, 1923, s.1).

27 Şubat 1923 tarihinde Tanin Gazetesi Lozan görüşmelerine dair “İktisadi ve Mali Mesaileri” başlıklı makale yayınlamıştır. Makaleyi yazan gazetenin sahibi Hüseyin Cahit'tir. Makalede, iktisadi ve mali şartların bahane edilerek kesilmesini ve Türk heyetinin doğru düzgün bir açıklama yapmamasını eleştirmiştir. İtilaf Devletleri'nin dünyanın her yerinde propaganda yaparak Türkiye'yi haksız göstereceklerini ve herkesin bu konuda Türkiye'yi eleştireceğini yazmıştır (Cahit, 1923, s.1). 28 Şubat 1923 tarihinde II. Grubun yayın organı olan Tan Gazetesi'nde isimsiz yayınlanan “Vatan Yolunda Birlik” başlıklı başmakalede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin geçmişte almış olduğu Misak-ı Milli diğer konularda hem fikir olduğu, hükümet tarafından kabul edilen barış teklifinin mecliste kabul edilmeyeceği yazılmıştır. Makalede barışın kalıcı bir şekilde olması, alınan kararların eksizsiz olarak müttefiklere kabul ettirilmesi gerektiği, gelecek nesillerin tekrardan bu sıkıntılarla uğraşmaması gerektiği, bazılarının meclisin birliğinin bozulmasını beklediğini ama bu birlikteliğin bozulmayacağını belirtmiştir (Tan, 1923, s.1) .

1 Mart 1923 tarihinde gazeteler barış taslağını eleştirmekte ve bu taslağın kabul edilemeyeceğini yazmaktadır. Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde Velid Ebuzziya, “Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!” makalesinde, hükümeti ve Paşa'yı eleştirmektedir. Paşa'nın müttefik devletlerin temsilcileri karşısında yetersiz

olduğunu, İtilaf Devletleri'nin diplomatlarının çok tecrübeli olduklarını ve sözlerinde duran insanlar olmadıklarını, Paşa'nın konferansa devam etmesi halinde çok zararlı çıkacaklarını, Paşa'nın ülke için fedakarlıkta bulunup istifa edebileceğini belirtmiştir. Yazısında siyasi meselelerde müttefikler karşısında muvaffakiyet sağlayacak bir iktidara sahip olmadıklarını belirtmiş, dolaylı olarak hükümetin istifa etmesi gerektiğini yazmıştır. Tevhid-i Efkâr Gazetesi, konferansın kesilmesine neden olan konuların Musul Meselesi ile iktisadi ve mali meseleler olduğunu belirtmiştir. Aynı haberde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin; Musul'dan ve Karaağaç'tan feragat edilmeyeceği, Kapitülasyon ve mali ve iktisadi konulardan taviz verilmeyeceğini, Yunanistan'dan tamirat ve tazminat bedellerinden vazgeçilmeyeceğini okuyucularına aktarmıştır (Tevhid-i Efkâr, 1923, s.1).

Tevhid-i Efkâr Gazetesi 2 Mart Günü yazısında da “İkinci Grubun da Gayesi Misak-ı Milli'dir” başlığıyla meclisteki görüşmelerde İkinci Gruba destek vermiştir. Mecliste İkinci Grubun her geçen gün daha da güçlendiğini belirtmiştir (Tevhid-i Efkâr, 1923, s.1). Aynı gün Tan Gazetesi'nde yayınlanan “Sulh İşleri” başlıklı haberde, müttefikler tarafından verilen barış taslağının mecliste kabul edilmesinin mümkün olmadığı yazılmıştır. Misak-ı Milli'den ve kapitülasyonlardan asla taviz verilmeyeceği, muallakta kalan diğer konular adil çözümler üreten proje üzerinden çalışılacağı belirtilmiştir (Tan, 1923, s.1).

Tanin Gazetesi'nin sahibi ve Başyazarı Hüseyin Cahit, 8 Şubat 1923 tarihli “İntizar Devresi” başlıklı başka bir makalesinde de Müttefiklerin sunmuş olduğu tekliflerin Türkiye için en iyisi olduğunu, bunu kabul etmeyenleri eleştirdiği görünmektedir. Heyetin Ankara'ya bir haftadan fazladır geldiği halde meclisin toplanmaması olumlu karşılanmış, müttefiklerin verdiği önerilerin tekrardan hükümet tarafından değerlendirilmesini takdir etmiştir (Cahit, 1923, s.1). Tanin Gazetesi sahibi Hüseyin Cahit'in iki gün üst üste yayınlamış olduğu makaleleri tamamını neredeyse diğer gazetelerin çoğunluğu eleştirmiştir. Bu eleştirenlerden biri de Tevhid-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velid Ebuzziya olmuştur. 2 Mart 1923 günü “Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz” başlıklı makalesinde, Hüseyin Cahit'in yazılarıyla müttefiklere yardımcı olduğunu ve kişilerin üzerinde etkisi olduğunu yazmıştır. Bir davayı müdafaa edebilmek için ilk önce haklı olduğuna kendisinin

iman etmesi gerektiğini yazmış ve Türkiye'nin haklı olduğu hiçbir konuda taviz vermemesi gerektiğini yazısında vurgulamıştır (Ebuzziya, 1923, s.1).

Tanin Gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit, mecliste gerçekleştirilen Lozan görüşmelerinin halktan gizlenmemesini, oturumların gizli yapılmaması gerektiğini 1 Mart tarihinde yayınlamış olduğu “Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!” makalesinde belirtmiştir. Makalede Meclisteki görüşmelerde barışı istemeyen, konferansın kesilmesini ve savaş isteyen yüzlerce milletvekillerinin kim olduğunu halkın bilmesi gerektiğini ve müttefiklerin teklifinin kabul edilmesini yazmıştır (Cahit, 1923, s1). Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Hüseyin Cahit’e 5 Mart tarihindeki sayısında, meclisteki görüşmelerin halktan değil, düşmanın haberdar olmaması için gizli yapıldığını yazarak Hüseyin Cahit’e cevap vermiştir. Halkın sabırla ve güvenle meclisten çıkacak kararı beklemesini vurgulamıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1923).

Velid Ebuzziya, 6 Mart’ta, “Mebuslarımız Sulh Akdinden İstiklalimizin Tamamen Muhafazasını Düşünüyorlar” makalesinde, Müttefiklerle yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağına, Misak-ı Milli’nin ve diğer konuların ancak savaşla elde edileceğini yazmıştır. Milletvekillerinin tamamının bu konuda birleştiğini, hiçbir tavizde bulunmayacaklarını belirtmiştir (Ebuzziya, 1923, s.1). Ali Şükrü Bey’in sahibi olduğu Tan Gazetesi 7 Mart’ta yaptığı haberde, milletvekillerinin Misak-ı Milliden taviz vermeyeceklerini ve bu cihette barışın sağlanmaması halinde gerekirse savaşla halledileceğini okuyucularına duyurmuştur (Tan, 1923, s.1).

7 Mart 1923 günü Tevhid-i Efkâr Gazetesi’nde, bir milletvekilin verdiği beyanata göre, hükümet ile meclisin çoğunluğu arasında fikir ayrılığının olduğu yayınlamıştır (Ebuzziya, 1923, s.2). Bu ve buna benzer meclisteki gizli oturumların gazete sayfalarında yayınlanması meclis gündemine taşınmış, 24 Mart 1923 günü Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, gizli oturumlarda mecliste görüşülen konuların, ülkenin geleceği için gizlenmesi gerektiğini vurgulamış, mecliste olan bitenleri dışarıya sızdırılmasını “Namussuzluk ve alçaklık” olarak nitelendirmiştir. Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey yerinden “ *Bin kere namussuzdur. On bin kere namussuzdur. Söyleyenler*” diyerek Hüseyin Avni Bey’e destek vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24.03.1339-1923: 137).

Meclisten sulh çıkmayacağı anlaşıncı seçim kararı alınmıştır. Seçim kararını neredeyse gazetelerin çoğunluğu eleştirmiştir. Bu kararın diplomaside Türkiye'nin elini zayıflatacağı, kazanılan zaferlerin sonucunun kötü biteceği belirtilmiştir. Bu gazetelerden Tevhid-i Efkâr Gazetesi 2 Nisan 1923 tarihli "İyi mi Fena mı" başlıklı makalede, Barış görüşmelerinin olduğu dönemde seçimin yenilenmesi müttefiklerin işine geleceğini, meclisteki görüş ayrılığın Türkiye'yi zayıflatacağını vurgulamıştır (Ebuzziya, 1923, s.1). Tanin Gazetesi 4 Nisan tarihindeki yazısında, bütün Müslümanlar savaş esnasında gösterdiği birlik ve kardeşlik hassasiyeti sayesinde başarıya ulaşmıştır. Milletın fikrine, seçimine hürmet ve riayet olunursa, seçimin birlik ve beraberlik içinde yapılması halinde Lozan'da da aynı şekilde başarıya ulaşılacağı, seçim kararının alınma sebebini ise meclisteki görüş ayrılıklarına ve zıtlasmaya bağlamıştır (Cahit, 1923, s.1). Tan Gazetesi, seçimin yenilenmesi kararını alan milletvekillerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Gazete, seçimin yenilenmesine neden olan milletvekillerinin sevinmemelerini bilakis üzölmeleri gerektiğini yazmıştır (Tan, 1923, s.1).

Mecliste yaşanan görüş ayrılıkları ve zıtlasmalar seçim döneminde de sürmüş ve konu gazetelerde yayınlanmıştır. 9 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde Ebuzziya, "Sulh İşi Ne Oluyor" makalesinde, bazı gazetecileri eleştirerek Misak-ı Milli'yi unuttuklarını, bu şekilde oluşan fikir ayrılıklarının Lozan'da Türk Heyetinin zayıflatacağını yazmıştır (Ebuzziya, 1923, s.1). 15 Nisan tarihinde çıkan sayısında Tevhid-i Efkâr Gazetesi, seçim kararını alanları eleştirmiştir. Dış basından da haber yapan gazetelerden haber yaparak seçim kararının ne kadar yanlış bir karar olduğunu vurgulamıştır. Yunanistan'da yayın yapan Deba Gazetesi'nin, birçok müttefik ülke gazetesinin ve Lord Curzon'un seçim kararından dolayı memnun olduğunu, yapılacak seçimin müttefiklerin kendilerine yarayacağını yazmıştır (Ebuzziya, 1923,s. 1923).

Lozan'da barış kararının alınmasından sonra tüm gazeteler barış müjde ile kamuoyuna duyurmuştur. Gazeteler neredeyse daha bir ay önce yazmış olduklarını eleştirircesine haber yapmışlar. 24 Temmuz 1923 günü antlaşmanın imzalanmasının kesinleşmesinden sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesi yazarı Ziya Gühür 19 Temmuz günkü yazısında, millet olarak kimsenin yardımına muhtaç

olmadan, kendi vermiş oldukları mücadele ile zafer kazandıklarını ve 24 Temmuz Türkiye için şerefli bir gün olacağını yazmıştır (Gühür,1923,s.1).

Tanin Gazetesi'nin 24 Temmuz 1923 günkü haberinde gazetenin başyazarı Hüseyin Cahit, barış antlaşmasını bir milletin tarihinde ender görülebilecek olay olarak göstermiş ve Türklerin yeniden dirildiğini, Müslüman Türkiye'nin Avrupalılarla eşit seviyeye geldiğini yazmıştır (Tanin,1923).

23 Temmuz'da İkdâm gazetesi, barış görüşmelerde sona gelindiğini, Türk heyetinin anlaşma için çok kararlı olduğunu ve bu sefer anlaşmayı imzalamadan dönmeyeceğini yazmıştır (İkdâm, 1923, s.1). 23 Temmuz 1923 gününde Kazım Karabekir bir açıklama yapmış, açıklamasında bu antlaşmayla Türklerin esarettense ölmeyi tercih edeceklerini, boyunlarına kimsenin zincir vuramayacağını, daima Türklerin efendi yaşayacaklarını söylemiştir. Aynı gün hükümet üyelerinin yapmış olduğu ortak açıklamada *“sulh her şey demek değildir. Onun tam bir saadet olabilmesi için halk inkılâbımızın esaslarına tamamen riayet etmemiz lâzımdır. Aksi hâlde sulh bir zümrenin istifadesine arz olunan bir ganimet olur”* diye ifade edilmiştir. (Vakit, 1923, s.3). Resmi kurumların desteği ile Türk Basını Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacağı 24 Temmuz 1923 gününü Sulh Bayramı ilan etmiştir. Bayram hazırlığı için İstanbul'da Mudafaa-ı Hukuk Cemiyeti Merkez Şubesi'nde devlet memurları toplantı yapıp, program hazırlığı yapmışlar (Vakit, 1923, s.1).

24 Temmuz günü saat 15:00'da imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması Türkiye'de saat 5'te kamuoyuna duyurulmuştur. Antlaşma haberi 101 pare top atışı yapılarak halka bildirilmiştir. Başbakan Rauf Bey, Bakanlar Kurulu'nu toplayarak resmi tebliğ yayınlarak antlaşmayı halka duyurmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 1923, s.1). Barış antlaşmasının imzalandığı gün İzmir'de olan Mustafa Kemal Paşa bir gün sonra kamuoyuna tebrik yayınlamıştır (Vakit, 1923, s.1) Uzun süren savaştan bıkan Türk halkı barış yapılmasının sevincini ülkenin her yerinde kutlamalar yaparak göstermiştir. En büyük kutlamalar dört yıl işgal altında olan İstanbul'da yapılmıştır. Sulh Bayramı İstanbul'da gündüz kutlanmaya başlanmış ve gecenin geç vakitlerine kadar devam etmiştir. Kutlamalar Taksim'de, Saraçhane'de, Belediyenin önünde, Şişli'de ve Beyazıt Meydanı'nda yapılmıştır.

Dolmabahçe Saray'ında gecenin geç saatlerine kadar Hilafet Mızıkası konser vermiştir. (Hâkimiyet-i Milliye, 1923, s.1).

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün Kurban Bayramı'nı geçirmek için gittiği İzmir'deydi. İzmir'de kutlamalar üç gün sonra yapılmıştır. Halk Göztepe'de Gazi Köşkü'nün önüne gelerek tezahüratta bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa köşkün önünde kalabalığa bir konuşma yapmıştır. Paşa, *“Bu memlekete ve millete yan bakanın yeri ya denizin dibi ya da toprağın altıdır”* demiştir (Hakimiyet-i Milliye, 1923, s. 1).

Barışın yapılmasını en çok isteyen halk, savaşta olduğu gibi barışta da fedakarlığını göstermiştir. Anadolu'da Yenigün Gazetesi barışın gerçekleşmesinden dolayı bir kampanya başlatmıştır. Kampanya kapsamında halktan para toplanılacak, Ankara'da bir Zafer Anıtı'nın dikilecekti. Yapılan kampanya ile 26 Ağustos 1923'günü itibari ile 8.416,222 kuruş para toplanmıştır (Anadolu'da Yenigün, 1923, s.3).

4.7. Dış Basında, İngiliz ve Fransız Meclislerinde Lozan Barış Antlaşması

Konferansın yapıldığı İsviçre'de yayın yapan Le Temp Gazetesi, Fransız General Pelle'nin İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşmeyi 24 Eylül 1922 günü ilk sayfadan haber yapmıştır. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın ne Misak-ı Milli'den nede diğer konulardan hiçbir taviz vermeyeceğini ve hiçbir şekilde geri adım atmayacağını yazmıştır. Gazete hızlı bir şekilde çözüm bulunması gerektiğini, şayet bir çözüm bulunmaması halinde Boğazlar bölgesinde İngilizler ile Türkler arasında bir savaşın çıkacağı ve bununda felaketle sonuçlanacağını ifade etmiştir (Le Temps, 1922, s.1). Aynı gazete 27 Kasım günü konferans görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. Türkiye'nin Trakya'da sınırın 1913 yılında belirlenmiş olan sınırın kabul edilmesinde ısrarcı olduğunu, Batı Trakya'daki sınırın belirlenmesini halka sorulmasını talep ettiğini, Curzon bu talebini ret ettiğini yazmıştır. Balkan devletlerinin geçmişten beri Türklere karşı olan bloğunun dağıldığını, bu durumdan Türklerin karlı çıkabileceğini ama sonuç olarak

konferansın Türklerle İngilizler arasında olduğunu ve işi bu iki devletin anlaşmasıyla çözülebileceğini vurgulamıştır (Le Temps, 1922, s.1).

Barış görüşmelerinin ikinci etabında Le Temps gazetesi, 3 Mayıs 1923 tarihli sayısında Fransız delege Pellé'nin İsmet Paşa'ya, Türkiye'nin Suriye sınırına yapmış olduğu askeri yığının kendilerini tedirgin ettiğini belirtmiş, buradaki yığının nedeni sorduğunu yazmıştır. Paşa'nın askerlerin içlere doğru çekileceği bilgisini vermesiyle Pelle'yi rahatlattığı belirtmiştir. Yine aynı sayıda Türkiye'nin Karaağaç ve On İki Adalar'dan vazgeçmediğini ve buraların kendilerine ait olduğunu okurlarına duyurmaktaydı (Le Temps, 1923, s.1-6). Gazete 18 Mayıs tarihinde Türkiye ile Yunanistan'ın arasındaki konuya sorunları kendi aralarında halletmeleri, burada diğer devletlerin müdahale etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin tazminat konusunda haklı olduğunu, Yunanlıların 1914 yılından beri işgal etmiş olduğu Anadolu'dan ülkelerine göç eden Rumlar için talep etmiş olduğu masrafinin aynısını Versay Antlaşması'nda Almanların talep etmiş olduğunu ve müttefiklerin bu teklifi savaş usulüne ters diye kabul etmediğini yayınlamıştır (Le Temps, 1923, s.1). Le Temps gazetesi 26 Mayıs günü Fransız Yüksek Komiser Pelle, İtalyan Delegesi Montagna ve Yunan Delegesi Venizelos'un Paşa ile yapmış olduğu görüşme neticesinde, Karaağaç Bulgaristan'dan alınıp Türkiye'ye verilmiştir. Türkiye Karaağaç karşılığında Yunanistan'dan istediği savaş tazminatından vaz geçtiğini, bu konuyu Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'nin hallettiğini 28 Mayıs'ta yazmıştır (Le Temps, 1923, s.1).

Fransız L'Humanite Gazetesi, Kasım ayından bugüne kadar süren görüşmelerin yapılan antlaşmayla sona erdiğini, yapılan antlaşmanın eksik ve geçici bir antlaşma olduğunu birçok şeyin eksik kaldığını, Türkiye'nin elinden alınan bölgelerdeki petroler konusunda, Kuponlar konusunda belirsizliğin devam ettiğini okuyucularına duyurmuştur. Petrollerin İngiltere ve Amerika arasında büyük sorun oluşturduğunu, Ortadoğu'daki bu belirsizliğin her an savaşa sebebiyet vereceğini vurgulamıştır. Rusya'nın Türkiye'nin yanında olduğunu, Boğazların kontrolünün Türkiye'de olmasını istemesine rağmen başaramadığını, İngiltere'nin müttefikleri sayesinde Boğazlara ve Karadeniz'e hakim olduğunu yazmıştır (L'Humanité, 1923, s.3).

Amerika basını genelde Ermeni ve Mali meseleler üzerine odaklandığı görünmektedir. The New York Times gazetesinin yazarlarından Silas Bent'in 21 Ocak 1923 tarihinde yazdığı “*Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts*” makalesinde Türklerin azınlıklarla ilgili kararının İtilaf Devletleri'ne karşı almış olduğu büyük bir başarı olduğunu ve bu şekilde Rumlardan kurtulma planının gerçekleşeceğini yazmıştır. Türklerin Rumların kökünü kazımaya çalıştığını, bunun Türkiye ekonomisine darbe vuracağını, en fazla vergiyi Türkiye'de Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin verdiğini belirtmiştir. Yazar, Rumlar için yapılan bu antlaşmanın Ermeniler için de bir yıkım olduğunu ve onlar için çözüm ihtimalinin kalmadığını yazmıştır (The New York Times, 21 Ocak 1923, s.5).

Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasının ilk günlerinde The New York Times'tan E.L.James tarafından yayınlanan “*Turks Hope To Get \$200.000.000 Here*” makalede, Amerika'nın Ermeni konusunda ısrarcı olacağını yazmıştır. İktisadi alanda Türkiye'nin kendilerine bağımlı kalınması için demiryolu gibi alanlarda Türkiye'ye destek verileceğini, bu sayede Musul petrollerinden büyük kar elde edileceğini okuyucularına bildirmiştir (The New York Times, 26 Nisan 1923, s.1).

Müttefiklerin bir yıl evvel Rumlarla birlikte sınır dışı edilen sayısı 250 bini bulan Ermeni'nin İstanbul'a dönmesine izin verilmesini istediğini ama İsmet Paşa'nın Ermenilerin İstanbul'a dönmelerinin ihtimali olmadığını ve bu işin kapandığını okuyucularına duyurmuştur (The New York Times, 8 Haziran 1923, s.12).

Alman basınına bakıldığında basın, Lozan'da yapılan görüşmelerde Boğazlar meselesine Almanya'nın dahil edilmemesini eleştirmiştir. Alman basını ve halkı konferans süresince açık bir şekilde Türkiye'yi desteklemiştir. Alman basını Lozan Barış Antlaşması'nı Türkiye'nin diplomatik zaferi olarak ilan etmiştir (Bulletin de la Presse allemande, 1922: s. 1076-1077).

Lozan Antlaşması imzalanmadan evvel İngiltere'de sürekli hükümet sorunu olmuştur. 1923 yılının ocak ayında yapılan seçimle ilk defa İşçi Partisi iktidara gelmiştir. İşçi Partisi'nin önceliği ülkedeki savaşın getirmiş olduğu yoksulluğu

bitirmek, ikinci olarak da Almanya ve Fransa arasındaki düşmanlığı bitirip Avrupa'da barışı sağlamaktır. 2 Ekim 1923'te İstanbul'u ziyaret eden İşçi Partisi lideri Mac Donald Türkiye lehine olacak konuşmalar yapmıştır. Başbakan Lord George Türkiye'nin ortadan kaldırılması taraftarı iken, Mac Donald Vatan Gazetesi yazarı Mehmet Emin Yalman'a verdiği röportajda, iktidara geldiği gibi Lozan'ı onaylayacağını ve kendi iç sorunlarına yöneleceğini açıklamış, iktidarları döneminde Türkiye ve diğer milletlerle iyi ilişkiler kuracağını belirtmiştir. İşçi Partisi iktidarı ile birlikte Mustafa Kemal Paşa İngiltere ile iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır (Habertürk Tv,2024).

Avam Kamarası'nda Mart ortalarında başlayan görüşmeler Liberaller ile İşçi Partisi arasında sert tartışmalara neden olmuştur. 6 Haziran 1924 günü Avam Kamarası'nda gerçekleşen Lozan görüşmelerinde Yarbey Sir Edward Grigg hükümet ile Dominyonlar arasındaki anlaşmazlığı gündeme getirmiştir. Sevr Antlaşmasına Dominyon temsilcilerinin tamamının katıldığını ve antlaşma metnine imzalarını attıklarını ama Lozan Antlaşması'na imza atmayacaklarını açıklamıştır. Bunun nedeni Türklerin temsilcilerini Sevr'e müzakere için gelmediği, direk antlaşmayı imzalamak için göndermeleri iken Lozan'da ise tam tersinin olması yani müzakerelerin olmasını delil olarak göstermiştir (Habertürk Tv,2024).

Eski Başbakan Lord George, Paris'te müttefiklerle alınan önemli kararın çoğunun değiştiğini açıklamıştır. İzmir, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kapitülasyonlar ve Boğazlar konusunda Paris'te alınan kararların değiştiğini göstermiştir. Bunların içinde kötüsü ve gelecekte kendileri için tehlike arz edecek kararın Boğazların savunulması kararı olduğunu belirtmiştir. Kendilerinin müttefiklerle Paris'te ortak karar alarak İstanbul'u ve diğer boğaz bölgelerini işgal ettiklerini, bu bölgeleri askerden arındırarak buralarda garnizon kurup kendilerinin yöneteceğini ama yapılan antlaşmayla buraların tekrardan Türklere teslim edildiğini, üstüne olası bir saldırı olması halinde Boğazları savunulacağını Türklere taahhüt ettiklerini vurgulamıştır. Diğer bir konu ise kapitülasyonların olduğu, Paris'te ve Sevr'in tersine anlaşma yapıldığı, yapılan yeni anlaşmayla Türklere teslim olunduğunu söylemiştir. Bir Türk tüccarın sigorta ile ilgili bir konuda çözümlenmesi için konunun kendi mahkemesine verildiğini ve bu konuda hiçbir şey yapamadığını, tüccarın Türkiye'de mahkeme açarak sigorta şirketinden

primlerinin iadesini aldığını açıklamış ve yapılan antlaşmadan dolayı Başbakan Mac Donald'ı eleştirmiştir. George Türkiye hakkında da şunları dile getirmiştir: *“Türklerin Lozan Antlaşması nedeniyle bunun bir zafer olduğu izlenimine kapılmış olması. Kendine bir galip havası veriyor. Nüfusunun yarısı katliam, sürgün ve bölünmelerle yok oldu, ancak o hala büyük ve medeni bir güç havası veriyor”* söyleyerek ne kadar kendileri için kötü bir antlaşmada olsa o kadar küçümsenmeyeceğini de ifade etmiştir (Avam Kamarası, 1924).

Senatör Mr. Ormsby Gore ise antlaşmanın onaylanmasının İmparatorluklarının birliğini pekiştireceğini, eski Başbakanın bir hesaplama içerisinde olduğunu belirterek, Boğazları sadece kendilerinin değil bütün müttefiklerin koruması altında olduğunu, olası bir saldırı durumunda bütün müttefiklerce korunacağını taahhüt edildiğini belirtmiştir. Musul konusunda kendilerine destek olunması isteyerek, partizan kavgalarını bir tarafa bırakarak Türkiye ile gerçek bir barış yaparak İmparatorluğun gerçek birliğini sağlamak için herkesin iş birliği yapması gerektiğini vurgulamıştır (Avam Kamarası, 1924).

Başbakan J. Ramsay MacDonald, Lord George'nin antlaşmaya daha sert muhalefet yapmasından çekindiğini bu şekilde ülkelerine bir yararın olmayacağını, antlaşmanın kabul edilmemesi halinde Dominyonların desteği olmasa dahi gemilerin ve askerlerin savaş için Türkiye'ye gideceğini iletmıştır. Başbakan kendisinin antlaşmanın müzakere edilmesinden yana olduğunu, sonuç olarak antlaşmanın imzalanması ve onaylanması gerektiğini söyleyerek kararın her zaman arkasında olacağını ifade etmiştir (Avam Kamarası, 1924).

Yapılan görüşmeler neticesinde Avam Kamarası Lozan Antlaşması'nı onaylamıştır. Meclisteki görüşmelere bakıldığında antlaşmanın onaylanmaması halinde olası bir savaş durumunda İngiltere'nin Türkiye ile savaşında tek başına kalacağı anlaşılmaktadır. Olası savaş durumunda İngiltere ne müttefiklerinden ne de dominyonlarından bir destek alamayacağı kayıtlarda görünmektedir.

İngiliz Avam Kamarası'nda olduğu gibi, Fransız Meclisi'nde de yapılan görüşmelerde tartışmaların yaşandığı görünmektedir. Fransa Ulusal Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Fransız Milletvekili Engerand, Lozan'ın Avrupalı devletlerinin hayallerinin sonu olduğunu belgeleyen bir antlaşma olduğunu ifade

etmiştir (Journal Officiel, 1924: s. 3114). Fransız Raportör Milhaud, İngilizlerin Yunanlıları sahaya sürmesi İtilaf Devletleri için sonun başlangıcı olduğunu, Sakarya'nın ise gerçek zafer olduğunu, bu yenilginin 1918 yılındaki kazancı yok ettiğini, konunun Türk-Yunan meselesi değil, Doğu-Batı meselesi olduğunu ve durumun felaket olduğunu dile getirmiştir. Türkiye eskisi gibi büyük topraklara sahip olmasa bile Lozan'a galip bir devlet ve politik bir güç olarak geldiğini vurgulamıştır. Lozan Antlaşması'yla İngiltere'nin şarkta büyük darbe aldığını ve bundan sonra Türkiye'de yeni kurulacak rejim ile iyi ilişkilerde olunması gerektiğini söylemiştir (Journal Officiel, 1924: s. 3117-3118).

Meclis Başkanı Paul Painleve anlaşmanın onaylanmasından önce bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Türkiye'de yeni kurulacak olan rejimin kendilerini aydınlatması gerektiğini, eskisi gibi Fransız etkisiyle inşa edilmesini arzulamıştır. Türkiye'deki hareketin başındaki önemli adamların, Fransız siyasal ve hukuk okullarında okuduklarını, bu kişilerin Fransız etkisinde yetiştiklerini ifade etmiştir (Journal Officiel, 1924: s. 3119).

Bir başka Milletvekili André Berthon, 1919 yılında Paris'e tam yetkili Türk temsilcileri davet ettiklerini ve burada Türkleri ikna etmeye çalışırken İngiliz, İtalyan ve kendi temsilcilerinin aralarında anlaşamaması yüzünden anlaşmanın iptal olduğu açıklamıştır. İngilizlerin İstanbul'u, İtalyanların İzmir'i, Yunanlıların Anadolu'yu işgal etmesi üzerine Türkleri tekrardan masaya döndürdüklerini, Sevr'i gözyaşlarıyla Türklere imzalattıklarını söylemiştir. Sevr'in şartlarının çok ağır olduğunu ve acımasızca hazırlandığından dolayı Türk parlamentosundan geçmediğini, bu sefer İngilizler büyük hayalleri için Yunanlıları sahaya sürdüğünü ve bundan dolayı kendilerinin İngilizlerle çekişmesinden dolayı Türklere silah yardımında bulunarak Türkleri yenilgiden zafere götürdüklerini iddia etmiştir. Buna cevap veren Fransa Başbakan'ı Berthon'un anlattıklarının gerçeği yansıtmadığını, Fransa'nın anlatılmış olan hiçbir iddiayı gerçekleştirmediğini açıklamıştır (Journal Officiel, 1924: s. 3137).

25 Ağustos 1924 tarihinde Fransız Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylama 581 oy kullanılmıştır. Oyların 410'u kabul, 171'i ret olarak kullanılmış, bu sonuçla

birlikte Fransa Lozan Barış Antlaşmasını onaylamıştır (Journal Officiel, 1924: s. 3167-3172).

4.8. Türk Siyasetinde Lozan Barış Antlaşması'nın Algısı

Türk siyasi hayatında Lozan önemli bir yer tutmuştur. Lozan Barış Antlaşması 1924 yılından itibaren her yıl yurt genelinde coşkuyla kutlanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. Yılında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya; *"Bugün Lozan günüdür. Bugünü Türk Milletine kazandıran zât-ı devletlerini bütün kalbimle tebrik eder ve gözlerinden öperim"* şeklinde tebrik mesajı göndermiştir. İsmet Paşa'da Mustafa Kemal Paşa'nın bu tebrik mesajına aynı şekilde bir incelikle *"Milletin sayısız fedakârlıklarının mahsulü olan Lozan günü için yüksek ve âlicenabane iltifatınıza derin saygılarla şükranlarımı sunarım"* sözleriyle karşılık vermiştir (Cumhuriyet, 1933, s.5-6).

1920'li yıllarda ve 1935 yılına kadar Lozan "Sulh Bayramı/Günü" olarak yurdun her yerinde kutlanmıştır. 1935 yılında Kemalizm rejiminin tam manasıyla oturduğu düşünülerek çıkarılan yeni bir kanunla resmi bayram olmaktan çıkarılmıştır. 10 Temmuz 1935 günü gerçekleştirilen İnkılab-ı Azim olarak adlandırılan bu kanunla Lozan kutlamaları belirli yerlerde yapılmaya devam edilmiştir. Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet Paşa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kurultayıyla birlikte Milli Şef unvanına sahip olmuştur. Atatürk'ten sonra koltuğu devralan İsmet Paşa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla 1939 yılında, Lozan Antlaşması'nın kutlamaları daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Çok partili döneme geçene kadar kutlamalar aynı şekilde devam etmiştir (Hanioğlu, 2011).

Türkiye'nin çok partili döneme geçmesiyle birlikte 1950 yılında yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen Demokrat Parti, Lozan'ı aynı şekilde kutlamaya devam etmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra siyaseti bırakmayan İsmet Paşa, Lozan'ı kendisine bir araç olarak kullanmaya başlayınca iktidarın tepkisini çekmiştir. Demokrat Parti Lozan'da kazanılan başarının, İstiklal Savaşı ve Mehmetçiğin süngüsünün zaferi olduğu vurgulanarak millete mal etmiş ve

antlaşmanın imzalanmasında büyük payın Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu belirtip, Paşa'yı ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda Demokrat Parti bu şekilde İsmet Paşa'nın karizmasını yıpratmak istemiş, İsmet Paşa'nın ismini devletin her noktasından çıkarmıştır. İlk icraat paranın üzerinden ve devlet dairelerinden Paşa'nın resmini kaldırtmıştır. 28 Temmuz 1951 günü Atatürk'ü koruma kanununu mecliste onaylatmış ve kanunlaştırmıştır. Paranın üzerine Atatürk resmi konulmuştur. Tüm devlet dairelerine Atatürk resmi asılmıştır. Lozan kutlamaları yerine 1908 Devrimi kutlanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti Lozan kutlamalarının yerine 10 Temmuz Hürriyet Bayramı'nı kutlamayı başlamış ve bunu meşrutiyyetin kaynağı olarak göstermiştir (Ünder, H. 2002, s.153).

27 Mayıs 1960 Darbesi'ne kadar unutulmaya yüz tutan Lozan, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra tekrardan eskisi gibi İsmet Paşa ile anılmaya başlanmıştır. 1960 yılındaki yıl dönümünde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, telgrafla İsmet Paşa'yı tebrik etmiştir. İsmet Paşa'ya: “ *Sayın İnönü. Lozan günü münasebetiyle zat-ı devletlerini hürmetle ve hayranlıkla hatırlamak benim için zevkli bir vazifedir. Memlekete yaptığınız hizmetler içinde Lozan daima bir abide olarak yaşayacaktır. Derin saygılar*” dilemiştir. Paşa'da bir telgrafla Gürsel'e teşekkür ederek, vazifesinde başarılar dilemiştir. Bu tarihten sonra günümüze kadar resmi kutlamalar yapılmamıştır. Lozan Barış Antlaşması sadece yıl dönümlerinde anma toplantıları ile cılız bir şekilde kutlanmaya devam edilmiştir (İnönü, 2008, s. 792).

4.9. Türk Dış Siyasetinde Lozan Barış Antlaşması'nın Sorunları

1950'li ve 60'lı yıllara gelindiği zaman Kıbrıs'ta ve Batı Trakya'da Türklerin sıkıntıları baş göstermiştir. Kıbrıs'ta 1931 yılında Rumlar tarafından İngilizlere karşı başlayan ayaklanmalar, 1950'li yıllara kadar durmadan devam etmiştir. Adadaki Rumların isteği ile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan, Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletlere götürme kararı almıştır. 1954 yılından 1958 yılına kadar "self-determinasyon (Kendi kaderini tayin etme)" amacıyla BM'ye yaptığı başvurular İngiltere ve Türkiye'nin muhalefeti neticesinde kabul edilmemiştir. Birleşmiş Milletlerden istediğini alamayan Yunanistan Kıbrıs'ta Albay Grivas kontrolünde EOKA terör örgütünü kurmuş, adada etnik temizliği

başlamıştır. 33 Karma köyü basılarak buralarda yaşayan Türkler katledilmiş, bu köylerde yaşayan Türkler göç etmek zorunda bırakmıştır (“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı”, t.y.).

1956’da İngiltere sadece Rumların değil, aynı ölçüde Kıbrıslı Türklerinin de "self determinasyon" hakkı olduğunu ve çerçevede taksim talebinin de geçerli bir seçenek oluşturduğunu açıklamıştır. İngiltere’nin bu açıklamasından sonra adada Türkiye taksim talebinde bulunmuştur. 1959 yılında yapılan üçlü görüşmeler neticesinde anlaşmaya varılmıştır. Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Bağımsız Kıbrıs Devletinin temeli atılmış ve Türkiye ada üzerinde garantörlük elde etmiştir. Bu başarı Demokrat Parti’nin başarılı dış siyaseti sayesinde olmuştur. Bu anlaşma 1974 yılında gerçekleşecek Barış Harekatının temeli olmuş ve 1974’te zaferle taçlanması sağlanmıştır (“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı”, t.y.).

Yunanistan Türklere karşı Kıbrıs’ta yapmış olduğu baskının aynısını Batı Trakya’da da yapmıştır. Yunanistan’ın Türklerin elindeki topraklar kamulaştırılarak ellerinden alması, sonradan bu toprakları uzun vadeli kredilerle Rumlara verilmesine Türk Hükümeti kayıtsız kalmamış ve Lozan’a uyulması yönünde uyarıda bulunmuştur. Yunanistan’ın baskıcı ve yok etme planı Türkiye tarafından kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir. Yunanistan Kıbrıs’ta da aynı şekil davranmaya devam edince, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel gerekli tedbirleri alacaklarını belirterek net bir cevap vermiştir. Yunanistan’da 1967 yılında gerçekleştirilen darbeden sonra Türkler bu sefer darbeci cuntacıların hedefi haline gelmiştir. Türk makamları tekrardan Yunanistan’a nota vermiştir. Verilen notalarda, Lozan Antlaşması’nın azınlıkların haklarını teminat altına aldığını ve antlaşmanın karşılıklılık ilkesi çerçevesinde kendilerine tanıdığı hakları kullanmaktan geri kalmayacağı belirtilmiştir (Temizgüney, 2024, s. 296).

Yunanistan ile büyük bir sorun haline gelen Kıbrıs, 1960’larda ve 70’lerde büyük bir sorun haline gelmiştir. . Bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel adadaki Türklere sürekli yardımda bulunmuş ve konuyu Birleşmiş Milletlerde tartışmaya açmıştır. Bu dönem Yunanistan’da askerlerin görevde olması ayrıca 1974’te Kıbrıs’ta Enosis yanlılarının askeri ihtilali gerçekleşmesi bardağı taşıran

nokta olmuştur. 15 Temmuz'da milliyetçi Rumların iktidardan III. Makarios'u devirmiştir. Milliyetçi Rumlar Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama istekleri olan Enosis'i gerçekleştirmek için katliamlara kalkışmış ve Türk yerleşim yerlerine baskınlar düzenlemiştir. Bu olayların zirveye tırmandığı günler Türkiye'de de yeni hükümet göreve başlamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin kurmuş olduğu Birinci Ecevit Hükümeti, Başbakan Bülent Ecevit ile Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan ortak kararı ile 20 Temmuz 1974'te Garantör Devlet sıfatıyla Kıbrıs'a çıkartma yapılmıştır. Yapılan çıkartma çok kısa bir süre içerisinde başarıya ulaşmış, Birleşmiş Milletlerin devreye girmesiyle yarıda kesmek zorunda kalınmıştır. Bu dönemden sonra Birleşmiş Milletler Türkiye'yi Kıbrıs'ta işgalci bir devlet olarak nitelendirmiştir. 1982 yılında adanın kuzeyinde kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyet'i Birleşmiş Milletler tarafından tanınmamıştır ("Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı", t.y.).

25 Aralık 1995 tarihinde bu sefer Ege Denizindeki Kardak kayalıkları iki ülke arasında sorun haline gelmiştir. Türkiye'ye 3.6 mil uzaklıktaki ada, iki ülke de adanın kendi toprağı olduğunu açıklamıştır. Bodrum yakınındaki ada yüzünden iki ülke savaşın eşiğine gelmiş ama büyük ülkelerin araya girmesiyle iki ülkede adadan bayraklarını indirmiştir. Bu şekilde Ege'de sükunet sağlanmıştır ("Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı", t.y.).

2000'li yıllarda Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin iktidarının ilk dönemlerinde barış havasında geçmiş, son dönemlerde ise iki ülke arasında tartışmalar tekrardan başlamıştır. Bu son dönemde Yunanistan ile Ege ile Akdeniz'de petrol ve gaz aramaları yüzünden saha anlaşmazlığı baş göstermiştir. Bu anlaşmazlık Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis arasında tartışmalara neden olmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Yunanistan ile yaşanan olayların nedeninin Lozan Barış Antlaşması'nın sonuçlarından kaynaklandığını belirtmektedir. 29 Eylül 2016 günü yapmış olduğu bir konuşmada Erdoğan, "*Tarihte bize ne yaptılar. 1920'de bize Sevr'i gösterdiler, 1923'te Lozan'a bizi razı ettiler. Birileri de Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştı. Her şey ortada*" diyerek Lozan'ın Türkiye için bir başarı olmadığını ifade etmiştir (BBC News Türkçe, 2016).

Lozan Barış Antlaşması'nın ile Türkiye sınırları içerisindeki Patrik bir din adamı kabul edilmesine rağmen son yıllarda Ekümen gibi davranmaktadır. İstanbul Fatih İlçesi Kaymakamlığına bağlı olan ve sadece İstanbul'daki Hristiyanlara hizmet etme görevinde bulunan Patrik, yetkilerini aşmakta ve uluslararası görüşmelerde bulunmaktadır. Patrik İsviçre'de yapılan Ukrayna zirvesinde Ekümenik unvanı ile katılmış ve sonuç bildirisine bu unvanla imza atmıştır (Agos Gazetesi. 2025). Aynı şekilde Avrupa'nın birçok ülkesine ziyaretlerde bulunmuş ve son olarak Yunanistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Fener Rum Patriği Barholomeos burada da Ekümenik sıfatını kullanmıştır. Yunanistan'da Başbakan ve Savunma Bakanı'yla görüşmeler gerçekleştiren Patrik, bu görüşmelerde Ekümenik yazılı bayrağı kullanmaktadır. Antlaşmanın 38 ve 42. maddelerinde açık alarak yazmasa da, Patriğin bu şekilde davranması Lozan Barış Antlaşması'na ters düşmektedir (Fatih Kaymakamlığı, 2025).

Ortadoğu Coğrafyası da Büyük devletlerin çıkarı yüzünden cetvelle çizilmiş ve bu devletlerin çekilmesiyle bölgede sürekli anlaşmazlıklar devam etmiştir. 1940'lı yıllarda bölgeden çekilen sömürgeci büyük devletlerden sonra Türkiye, bölgede kurulan küçük devletlerin kavgasının arasında kendini bulmuştur. 1990'lı yıllarda Körfez Savaşı'yla fiilen işin içine giren Türkiye, son olarak Suriye İç Savaşı'nda bölgeyle ilgilenmek zorunda kalmıştır.

Lozan Barış Antlaşmasının ülke içinde de anlaşmazlığa yol açtığı görülmektedir. Türkiye'de ilk meclis görüşmeleri ile başlayan tartışmalar bugüne kadar iktidar ve muhalefet partileri arasında devam etmiştir. İlk mecliste Musul'un Lozan'dan sonraya bırakılmasıyla başlayan Kürt sorunu bu dönemden sonra sürekli bir sorun haline gelmiştir. 1924 Anayasa'sı ile Ulus Devleti haline gelen Türkiye, Kürt sorununu bir türlü çözmemiştir. Kürt sorununun en büyük bataklığı 1970'li yılların sonlarına doğru PKK'nın kurulmasıyla başlamış, PKK yavaş yavaş Türkiye'nin en büyük sorunu haline gelmiştir. Lozan Barış Antlaşması ile Musul'un ve Suriye'nin Türkiye sınırları dışında kalması ve burada yaşayan Kürtlerin Türkiye'den ayrılması Büyük devletlerin işine gelmiştir. Bölgede eskisi gibi büyük bir Türkiye'nin oluşması büyük devletlerin çıkarlarına ters düşeceğinden burada yaşayan Kürtler üzerinden politikalarını yürütmekteler.

Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci dönem görüşmelerinde hükümete karşı muhalefetin, Musul konusunda bir asır evvel yapmış olduğu uyarılar kısa bir zaman zarfında gerçekleşmeye başlamıştır. O dönem muhalif milletvekillerinin Musul'un bırakılması gelecekte bir Kürt sorununu çıkaracağını, dört parçaya bölünen Kürtlerin bölgede her zaman bir sorun olacağını ve gelecekte büyük devletler bölgede kurulacak bir otonom Kürt devleti üzerinden politikalarını yürüteceğini ifade etmişlerdi. Günümüzde baktığımız zaman o günkü yapılan öngörülerin bugün gerçekleştiğini görmektedir. Meclisteki muhalefetin görüşmeler zamanında belirlemiş olduğu bu tez bugün İkinci Grubun haklılığını ispatlayan bir niteliktedir.

4.10. Lozan Barış Antlaşması'nın Gizli Maddesi veya Maddeleri Var Mı?

Türk Hükümeti Lozan Barış Antlaşması'nı hızlı bir şekilde mecliste kabul ettiği halde, İngiliz Hükümeti neden Lozan Barış Antlaşması'nı parlamentosuna geç getirmiştir? İngilizler bir yıla yakın bir süre Türkiye'yi yakından takip etmiş ve sonra antlaşmayı yürürlüğe koymuştur. İngiliz devletinin antlaşmayı hemen onaylanmaması bazı soruları akıllara getirebilir. Bu soruların en başında gelen ve herkesin merak ettiği soru olan, acaba antlaşmada gizli maddeler var mı? Tabi bu sorunun cevabını bilinmemektedir. Çünkü adı üzerinde gizli madde! Uluslararası anlaşmalarda gizli maddelerin belirli bir süresi vardır. Bazen bu süre 50 yıl, bazen de 100 yılın üzerinde olabiliyor. Lozan Antlaşması'nın TBMM kayıtları bile antlaşmadan neredeyse 60 yıl sonra, 1984 yılında açıklanmıştır. Bazen birden fazla ülke ile yapılan antlaşmalarda iki ülke kendi arasında gizli anlaşma yapabilir. Bu durumda yapılan antlaşmalar diğer devletlerden de gizlenebilir. Lozan Barış Antlaşması'nın ikinci görüşmelerinde İngiltere ile iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu görülmektedir. İngiltere Lozan'da yapılan ikinci görüşmelerde bazen tarafsız bazen de Türkiye lehine olacak şekilde hareket etmiştir. Kapitülasyonlar ve İstanbul'un tahliyesi konusunda Türkiye'nin istediği gibi hareket etmiştir. Hatta görüşmelerde Türk Heyeti Suriye konusu üzerinde durmuş olsa, İngilizler buraların da Türkiye'ye verilmesi konusunda hareket edeceği kayıtlarda görülmektedir. Bu bize acaba İngilizlerle Türkler arasında gizli bir anlaşma yapıldı mı? Sorusunu akıllara getirebilir (Çavdaroğlu, 2011, s. 145).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan bir mektup da böyle bir gizli anlaşmanın olabileceği ihtimalini gösteriyor. Atatürk'ün sınıf arkadaşı olan, üç yıl boyunca Erkan-ı Harbiye'de aynı sırayı paylaşmış Kemal Ohri'nin, 1947 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu on bir sayfalık mektupta, Lozan görüşmelerinden önce bir gizli anlaşma yapılmış olduğunu açıklamaktadır. Bu mektupta Ohri dört gizli maddenin olduğunu, bu gizli maddeleri kendinin imzalamış olduğunu yazmaktadır. Ohri mektubunda dört maddenin neler olduğunu tamamını yazmamış olsa da, üç maddeyi net olarak belirtmiştir. Bunlardan birincisi Saltanatın kaldırılması, ikincisi Hilafetin kaldırılması ve üçüncü olarak okullarda din eğitiminin kaldırılmasıdır. Ohri, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra en büyük gücü İslam ahalisi olduğunu, bunu da kaybetmemek için Hilafeti kendi kontrolünde bir İslam ülkesi üzerinden gerçekleştirebileceğini, İngiltere'nin tekrardan Halifelik makamını aktif edebileceğini kaleme almıştır. Halifeliğin başka bir ülkeden çıkarılması durumunda Türkiye'nin aleyhine olacağını belirtmektedir. Ohri mektubunda, din derslerinin tekrardan okutulması ve Hilafet makamının Meclisin uhdesinden alınıp tekrardan İsmet Paşa tarafından kullanılmasını önermektedir (CCA, 030 10/203 391 24)

İngiliz Milli Arşivleri'nden (National Archives) bulunan bir "gizli" belgede, İngilizlerin Hilafetin kaldırılmasını istediklerini belgeler niteliktedir. İngiltere Kralı V. George 15 Ocak 1924 tarihinde Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada, bir tasarının kabul edilmesinden sonra Lozan Antlaşması'nın onaylanacağını söylemiştir. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Lozan Antlaşması'nı onayladığı 16 Temmuz 1924 gününe kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ulusları ilgilendiren bir tek karar alınmıştır. Alınmış olan karar 3 Mart 1924 günü yapılan oylamada Hilafetin kaldırılması olmuştur. Hilafetin kaldırılmasından sonra İngilizler Lozan Antlaşması'nı meclise getirmiştir. 16 Temmuz 1924 tarihinde antlaşma Avam Kamarası'nda onaylamış ve yürürlüğe girmiştir (Avam Kamarası, 1924). Bu bilgiler, Lozan Antlaşması imzalanmadan önce Türkiye ile İngiltere arasında gizli bir anlaşmanın varlığını düşündürmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

17 Şubat 1920 günü Meclisi Mebusan’da yapılan görüşmeler neticesinde oybirliği ile Aht-i Milli (Mısak-ı Milli) Beyannamesi’ni kabul etmiştir. Mısak-ı Milli beyannamesinde işgal altındaki topraklardan vazgeçilmeyeceği belirtiyordu. Misak-ı Milli kararlarından sonra başlatılan milli mücadele zaferle sonuçlanmıştı. Lozan Antlaşması’na bakıldığı zaman Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan birçok toprak İtilaf Devletleri’ne bırakılmıştır. İlk meclisteki Lozan tartışmalarına bakıldığında, II. Grup üyelerinin iddialarının gerçekleştiği görünmektedir. İkinci Grup üyelerinin Batı Trakya, Boğazlar, Musul, Suriye, Yunanistan’dan alınacak tazminat, On İki Ada ve Yemen meselelerinde belirtmiş oldukları bütün iddiaları gerçekleşmiştir.

İktidar ile muhalefetin tartıştığı konulardan biri Batı Trakya meselesidir. Batı Trakya, Doğu Trakya gibi Misak-ı Milli sınırları içindedir. Misak-ı Milli’nin üçüncü maddesinde bölgenin kime verileceği halk oylamasıyla belirlenmesi istenilmişti. Muhalefet Batı Trakya ve Ege Adaları meselesinde hükümetin istekli davranmadığını, barışın erken yapılması için buralardan feragat edildiğini belirtmişti. Müttefiklerin belirttiği gibi davranılmış, Batı Trakya ve Ege Adaları Yunanistan’a bırakılmıştır.

Boğazlar meselesinde Rusların desteği olmasına rağmen hiçbir başarı elde edilememiştir. Boğazların Sevr Antlaşması’ndaki gibi kabul edildiği görünmektedir. Mecliste muhalif milletvekilleri Boğazların askersizleştirilmesi halinde en yakın birliğin Kocaeli de olacağını, bu şekilde Karaağaç’ı bırakın İstanbul korunamaz denmişti. 1453’ten beri Türkiye’de olan Boğazların kontrolü, Lozan Antlaşması’yla müttefiklerin kontrolüne bırakılmıştır.

Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan, Türkiye’nin güneyinde yer alan Suriye ve Musul bölgesi de İtilaf Devletleri’nin kontrolüne bırakılmıştır. Musul meselesi mecliste en fazla iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren meseleydi. Musul mecliste başta Ali Şükrü Bey ve muhaliflerin üzerinde günlerce tartıştığı ve itiraz ettiği meselelerin başında geliyordu. Meclisin neredeyse çoğunluğu Suriye ve

Musul'un İtilaf Devletleri'ne bırakılmasını karşı çıkıyordu. Bu bölgelerim bırakılmak istenmemesinin en önemli sebebi bu bölgelerde en fazla nüfusa sahip olan ırkın Kürtlerin olmasıydı. Meclis Musul ve Suriye'nin İtilaf Devletleri'ne bırakılması gelecekte bir Kürt-Türk ayrılığına sebep olacağı öngörüsüne sahipti. Bu şekilde bir parçalanmanın İslam Aleminde Kürt-Türk ayrımı yaratılacağı belirtilmişti. Muhalif vekiller Kürtlerin kendilerinden ayrılarak kurulacak bir otonom Kürt devletinin gelecekte Türkiye'nin en büyük problemi olacağını, bu otonom devletle büyük devletler, bölgeye yönelik politikalarının bu Kürt devleti üzerinden yürütüleceklerini günlerce dile getirmişlerdi. Birinci Mecliste ve İkinci Mecliste milletvekilleri Musul'un ve Suriye'nin(Suriye'nin kuzeyi) İtilaf Devletleri'ne bırakılması durumunda bölgede barışın hiçbir zaman sağlanamayacağını ifade etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Muhaliflerin Musul'un Cemiyete Akvam'a bırakılmasının İngilizlere teslimidir diyen Milletvekillerine, öyle olması halinde savaşılabacağını söylemiş, sonradan söylemleri gerçekleşmemiştir.

Türkiye Yunanistan'dan, İtilaf Devletleri de Türkiye'den savaş tazminatı istiyordu. İtilaf Devletleri, İstanbul'un işgalinin masrafları da içinde olmak üzere Türkiye'den 30 milyon altın savaş tazminatı talep ederken, Türkiye'de Anadolu'da yapılan yağmalama ve yıkım için Yunanistan'dan 1.341.639.505 Türk Lirası tazminat talep ediyordu. Curzon, Karaağaç karşılığında Türkiye'yi Yunanistan'dan alınacak savaş tazminattan vazgeçirirken, Türkiye resmi olmasa da başta İngiltere'ye olmak üzere İtilaf Devletleri büyük bir savaş tazminatı ödemiştir. Tazminat dolaylı yollardan Türkiye'den tahsil edilmiştir. Antlaşmada miktarları belirtilmese de ödenen üstü kapalı tazminatların bazıları şunlardır; Antlaşmanın 58. Maddesinde Türkiye, Almanya ve Avusturya'dan alacağı paralardan vazgeçtiğini belirtmiştir. Bu maddede açık olarak yazılmasa da 5 milyon altın Türkiye'nin Almanya'dan alacağı olan paralar müttefiklere bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinden Türkiye'nin İngiltere'den peşin olarak almış olduğu gemilere ödenen 12 milyon İngiliz altınından Türkiye vazgeçtiğini kabul etmiştir. Türk şirketlerinin ve Türkiye'nin, müttefik devletlerin şirketlerine ve vatandaşlarına olan borçların tamamını gelecekteki faizlerine kadar hesap ederek ödemeyi taahhüt etmiş, diğer taraftan Türkiye ve Türk şirketleri müttefiklerden ve bunların şirketlerinden

alacaklarından feragat etmiştir. Öte yandan Yunanistan, işgal etmiş olduğu yerleri yakıp yıkmış, hayvanlardan tutun, tarım aletlerine kadar yağmalayıp ülkesine götürmüştür ve toplamda 1.341.639.505 Türk Lirası zarar vermiş olmasına rağmen hiçbir tazminat ödememiştir. Hükümet muhaliflere mecliste son güne kadar Yunanistan'dan tazminat alınacak dediği halde bu tazminattan vazgeçmiştir.

I. Dünya savaşında Türkiye toprağı olan ve hala Hilafet tarafından yönetilen yerler vardı. Bunlar; İngiltere'ye geçici kiralanan Kıbrıs, İngiltere'nin işgali altında bulunan Mısır, Sudan ve Filistin, İtalya'ya geçici olarak bırakılan On İki Ada ve Trablusgarp ve hiçbir devlet tarafından işgal edilmeyen ve antlaşmanın son gününe kadar Türkiye'ye bağlı olan Yemen'dir.

Kıbrıs Adası Misak-ı Milli sınırlarında yer alan ve uluslararası anlaşmalarla Türkiye'ye ait bir adaydı. Mecliste birçok kez konuşulmasına rağmen Lozan'da Kıbrıs konusuna hiçbir zaman değinilmemiştir. İngiltere tarafından ilhak edilmesine Türk delegelerin hiçbir itirazda bulunmamıştır. On İki Ada ve Trablusgarp üzerine yapılan görüşmelerde yine Türk heyeti hiçbir talepte veya itirazda bulunmamış, bu topraklarda İtalya Devleti'nin egemenliğini kabul etmiştir. Mısır (Sudan ve Etiyopya'nın Kuzey Toprakları) normalde Hidivlikle yönetilen bir yerdi. İç işlerinde bağımsız dışta ise Türkiye'ye bağlıydı. İngilizler burayı Türkiye'den ayrılan diğer Arap devletler gibi Mandat Sistemi kurmak istiyordu. Şükrü Bey konferansın ilk etabında buranın Türkiye'ye ait olduğunu ve hiçbir şekilde İngilizlerin teklifinin kabul edilemeyeceğini İngiliz delegelere bildirmiş ama sonuçta buralarda da İngilizlerin istediği olmuştur. Aynı şekilde Yemen'de hiçbir işgal olmadığı halde masaya bile getirilmemiş, antlaşmadan sonra Yemen kendi kaderine terk edilmiştir. Filistin'e bakıldığında burada önceden planlanan bir proje uygulanmak istendiği görünmektedir. 2 Kasım 1917 günü daha I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, Siyonist lider Rothschild'e verilen deklarasyonda, Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi Devleti sözü vermiştir. Müttefikler savaş sonunda Suriye'nin tamamını Fransızlara bırakırken, Filistin'i Suriye'den ayırmışlar. İngiltere, Filistin üzerinde kendi Manda yönetiminde, özel statüyle yönetilecek bir devlet kurmayı planlamıştır. Konferansta İngiliz heyet Osmanlı uyruğundan olamayan ama bölgeye sonradan yerleşmiş Yahudilerin, Filistin uyruğu edinmelerini kabul

edildiğinin maddeye eklenmesini istenmiştir. Şükrü Bey bunu kabul etmemiş, Misak-ı Milli’de Arapların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemeleri kararlaştırıldığını söylemiştir. Konferansın kesilmesinden sonra ikinci görüşmede bu madde tartışmaya açılmadan kabul edilmiş, antlaşmanın 34. Maddesinde Yahudi ismini direk yazmadan, bir ırk, din veya ülke ismi verilmeden eklenmiştir. Bu madde konferansta fiilen bir Yahudi Devletin temellerinin atıldığını göstermektedir. Diğer bir deyişle günümüzde var olan İsrail Devleti’nin kurulması için en önemli adımın atıldığı, antlaşmanın imzalandığı 24 Temmuz 1923 olarak görülebilir.

Lozan görüşmelerinde Curzon ve diğer İngiliz diplomatlarının sert diplomasisi karşısında Türk Diplomatlarının yetersizliği konferans kayıtlarına bakıldığı zaman daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca konferansın yapıldığı İsviçre’nin Lozan şehrinin Türkiye’ye uzaklığından dolayı haberleşme olanaklarının o günün şartlarında sadece telgraflar üzerinden yapılması ve bu telgrafların İngiliz Haberalma Teşkilatının eline geçmesi de büyük bir zafiyet oluşturmuştur. Konferansta Türkiye için en büyük dezavantaj olarak haberleşme gösterebilir.

Konferansta Yunanistan ile yapılan görüşmeler neticesinde Nüfus Mübadelesi (Değişim), İstanbul, İmroz, Bozcaada ve Batı Trakya harici Türkiye ve Yunanistan’ın tamamında uygulanmıştır. Hükümet’in Lozan’a hareket etmeden önce İsmet Paşa’ya vermiş olduğu ve II. Grup üyelerinin de ortak almış oldu mübadelede konusunda da tavizler verilmiştir. Türkiye’de yaşayan Ermeni olan Gayri Müslüm vatandaşlar mübadele dışında tutulmuştur. Müttefikler Doğu Anadolu’da veya Kilikya bölgesinde bir Ermeni devleti projesini uygulamak istemiş ama bunlara Türk heyeti hiçbir zaman geçit vermemiştir. Bu konuda başarılı olmalarının en büyük sebebi olarak Ermenistan’ın, Sovyet Birliği kontrolünde olması gösterilebilir. Rusya’nın Ermeniler sayesinde Ortadoğu yani sömürgelerine yakın olmasının istenmemesi, Rusya’nın daha da güçlenmesi müttefiklerin işine gelmemesinden dolayı bu konu Türk heyeti lehine olmuş ve en önemli başarı elde edilmiştir. Mecliste kararlaştırılmış ve gerçekleşmiş kararlardandır.

Konferansta ise kapitülasyonlar tekrardan masaya getirilmiş ve sonuç olarak kapitülasyonlar kesin olarak kaldırıldığı belgelenmiştir. Anlaşmaya bakıldığı

zaman ise müttefiklerin, Türkiye'ye ile yapacakları ticaretlerde tüketim vergisinin hangi mallardan alınacağını, satılan mallara uygulanacak gümrük tarifeleri ve bu tarifeler uygulanırken Türk parasının değerini kaybetmesi halinde nasıl bir önlem alınacağı ticaret sözleşmesinin maddelerinde yazılmıştır. Diğer bir maddede de müttefik devletlerin satmış olduğu işlenmiş veya doğal ürünlerinin ticaretinde, Türkiye'ye yerli mallar karşısında batılıların mallarını haksız rekabetten korumayı taahhüt etmiştir. Müttefikler kendi ürünlerinin haksız rekabetten korunması için, kendi memurlarının gönderdikleri yasaların uygulanmasını Türkiye'ye kabul ettirmişlerdir.

Meclisteki iktidar muhalefet arasındaki tartışmalı konulardan biri de Osmanlı'dan kalan borçlardı. Muhalefet borçların Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatından karşılanmasını istiyordu. Hükümet ise bu konuyu mecliste geçiştirmeye çalışmış ve Lozan'ın ikinci evresinde Yunanistan'dan alınacak tazminattan feragat etmiştir. Osmanlı borçlarının üçte ikisi Türkiye'ye, üçte biri Türkiye'den ayrılan ülkelere paylaştırılmıştır.

Lozan Antlaşması'yla Türkiye; Kıbrıs, Ege Adaları, On İki Ada, Musul, Suriye, Trablusgarp (Libya), Mısır, Sudan, Filistin, Yemen ve Batı Trakya gibi birçok toprağını masada bıraktığını, Boğazlarda ve Marmara Denizi'nde egemenliğini, Ege ve Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybettiği görünmektedir. Bu antlaşmada böylesine bir sonucun oluşmasının en önemli sebebi olarak da iletişim sorunudur. Görüşmenin yapıldığı Lozan'ın Ankara'ya olan uzaklığı, Türkiye'nin aleyhine olmuştur. İletişimin telgraf üzerinden sağlanması ve bu telgraf hatlarının İngilizlerin kontrolünde olması konferansın seyrini değiştirmiştir. Rauf Bey'in anılarında belirttiği gibi telgraflar İsmet Paşa'dan önce Curzon'un eline ulaştığı ve Curzon'unda bunu iyi değerlendirdiğini yazmaktadır. 2 Kasım 1922 günü mecliste II. Grup üyesi olan Sinop Milletvekili Hami Bey'in önerisi olan, Lozan'a 12 kişilik heyettense meclisin tamamının katılmasını konferansın seyrini değiştirebilirdi. Bu şekilde Kürt, Arap, Çerkez, Trakyalı ve Kıbrıslı milletvekillerinin konferansta kendi bölgelerini ilgilendiren konular üzerinde Türk Heyetine birinci elden bilgi vermiş olunacak ve heyete yardımcı olması sağlanacaktı. Müttefiklere Trakya ve Musul konularıyla alakalı sorulara, bölge milletvekilleri bilgi verebilecekti.

Türkiye Lozan'a, İngiltere'den sonra dünyada var olan birkaç İmparatorluktan biri olarak gitmiş, masadan Anadolu'ya sıkışmış bir devlet olarak ayrılmıştır. Türkiye ile aynı safta I. Dünya Savaş'ına giren Almanya, yenilmiş bir devlet olarak oturduğu masada İtilaf devletlerine 65.000 kilometrekare toprak kaybetmiştir. Kaybettiği toprakların çoğu savaştan önce ele geçirmiş olduğu Fransız topraklarıydı. Almanya'nın antlaşmayla kaybettiği topraklarının oranı savaştan önceki topraklarının %13'ünü geçmemiştir. Türkiye'nin Lozan'da kaybettiği topraklara ve miktarlarına bakıldığında, kaybedilen toprakların oranı elde kalan toprağının beş katından daha fazladır. Mustafa Kemal Paşa, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması için mücadele verildiği günlerde yapmış olduğu bir konuşmasında, ömrünün vefa etmesi halinde Musul, Kerkük ve Adalar'ı geri alacağını, Selanik içinde olacak şekilde Batı Trakya'yı Türkiye katacağını çevresindekilere anlatmıştır.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

Agos Gazetesi. (2025, Haziran 27). Ekümenik Patrik'in ismi Ukrayna Barış Bildirisi'nden çıkarıldı. www.agos.com.tr. <https://www.agos.com.tr/tr/yazi/30544/ekumenik-patrik-in-ismi-ukrayna-baris-bildirisi-nden-cikarildi>

Akşam. (1923, 2 Şubat).

Anadolu'da Yenigün, (1923, 16 Ağustos 1923).

Bent, S.(1923, 21 Ocak). Uprooting Of Greeks In Turkey A Modern Exodus Of Outcasts. *The New York Times*.

Cahit, H. (1923, 1 Mart). Millet Meclisi'nde. *Tanin*.

Cahit, H. (1923, 2 Nisan). İntihabat ve Sulh. *Tanin*.

Cahit, H. (1923, 27 Şubat). İktisadi ve Mali Mesailer. *Tanin*.

Cahit, H. (1923, 28 Şubat). İntizar Devresi. *Tanin*.

Cevizliler, E., & Akbulut, S. (2019). Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi Ve İsmet Paşa. *Atatürk Dergisi*, 8(2), 161-193.

Ebuzziya, V.(1923, 1 Mart). Sulhün Sağlam Olması Lazımdır!. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 15 Nisan). Sulhten Ziyade Sulhe Muhtacız. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 15 Nisan). Sulhten Ziyade Sulhe Muhtacız. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 2 Mart). Davamızı Nasıl Müdafaa Edebiliriz. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 4 Nisan). İyi mi fena mı. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 6 Mart). Mebuslarımız Sulh Akdinden İstiklalimizin Tamamen Muhafazasını Düşünüyorlar. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 7 Mart). Sulh Misakımıza Doğru. *Tevhid-i Efkâr*.

Ebuzziya, V.(1923, 9 Nisan). Sulh İşi Ne Oluyor. *Tevhid-i Efkâr*.

Erendaç, B. (2013, 21 Nisan). Hilafet ve İngiltere. *Takvim Haber Sitesi*. <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/bulent-erandac/hilafet-ve-ingiltere-2352204>

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address adresinden> erişildi.

Eroğlu, H. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratın Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 735-793.

- Ertan, T. F. (2013). LOZAN KONFERANSI'NDA TÜRKİYE'Yİ TEMSİL SORUNU. *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53).
- Gühür, Z. (1923, 19 Temmuz). 24 Temmuz. *Hakimiyet-i Milliye*.
- Gül, M. F. (2021). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Kaldırılması Sonrasında Halkın Tepkilerine Dair Bazı Tespitler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (5), 732-754.
- Hakimiyet-i Milliye, (1923, 29 Temmuz). Mesud Günler Nasıl Geçti? Lozan'da ve Memleketde Yapılan Sulh Merasimi.
- Hakimiyet-i Milliye, (1923, 30 Temmuz). Büyük Gazi Kurtardığı İzmir'de.
- Hakimiyet-i Milliye. (1923, 5 Mart). Hakimiyet-i Milliye ve Havi Celseler.
- Hanoğlu, Ş. (2011, 24 Temmuz). Unutulan Bayram. *Sabah*.
- İkdam, (1923, 25 Temmuz). 23 Temmuz Bayramını Tes'yd.
- İkdam. (1923, 18 Temmuz). Murahhaslar Sulh Yapmadan Dönmeyecekler.
- İleri. (1923, 31 Ocak).
- Kılıç, S. (2008). *Musul sorunu ve Lozan*. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 319-340.
- Kıranç, S. (2024). İstanbul'un İşgali ve Amerika Birleşik Devletleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 681-700.
- L'Humanite (1923, 27 Temmuz).
- Le Temps, (1922, 24 Eylül).
- Le Temps, (1922, 27 Kasım).
- Le Temps, (1923, 28 Mayıs 1923).
- Le Temps, (1923, 3 Mayıs).
- Le Temps, (1923,18 Mayıs).
- Mengeş, Y. (2024). Türkiye'de Saltanatın Kaldırılmasının İtalyan Basınındaki Yansımaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (75), 177-193.
- Mutlu, C. (2021). Refet Paşa'nın TBMM Hükûmeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(103), 1-34.
- Nadi, Y. (1923, 27 Şubat). Mesele Mecliste. *Anadolu'da Yenigün*.
- Salihoglu, M.L. (2023, 22 Ağustos). Lozan'a Rauf Orbay gitmeliydi. *Yeni Asya Haber Sitesi*.
https://www.yeniasya.com.tr/m-latif-salihoglu/lozan-a-rauf-orbay-gitmeliydi_586558

Şahin, F. K. (2022). Büyük Taarruz'un Kazanılmasının İngiliz Prestij Faktörüne Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), 108-128.

Tan. (1923, 1 Mart). Sulh İşleri.

Tan. (1923, 28 Şubat). Vatan Yolunda Birlik.

Tan. (1923, 5 Mart). Meclisin Feshi Hakkında.

Tan. (1923, 7 Mart). Vüzuha Doğru.

Tanin, (1923, 27 Ocak).

Tanin, (24 Temmuz 1923).

Tevhid-i Efkâr. (1923, 1 Mart). Büyük Millet Meclisi'nin Katiyyen Kabul Etmeyeceği Mesail Hangileridir.

Tevhid-i Efkâr. (1923, 2 Mart). İkinci Grubun da Gayesi Misak-ı Milli'dir.

Tevhid-i Efkâr. (1923, 7 Şubat)

The New York Times. (1923, 8 Haziran). Turks Remain Firm Against Armenians.

Vakit, (1922, 20 Kasım 1922), s. 1.

Vakit, (1923, 23 Temmuz).

Vakit, (1923, 24 Temmuz).

Vakit, (1923, 25 Temmuz).

Velid Ebuzziya, "Sulh Misakımıza Doğru" Tevhid-i Efkâr, 7 Mart 1923.

2. Parlamentoların Zabıtları

Avam Kamarası. (1924, Haziran 6). api.parliament.uk: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1924/jun/06/treaty-of-lausanne>. adresinden alındı

Avam Kamarası. (1924, Ocak 10). api.parliament.uk: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1924/jan/15/kings-speech>. adresinden alındı

Journal Officiel de la République Française, Débats Parlementaires No: 104, Chambre des Députés, 26 Août 1924. Paris.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (27.02.1338-1923) D.1, C.3, İc. 3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (03.03.1338-1923) D.1, C.4, İc.3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (04.03.1338-1923) D.1, C.4, İc.3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (05.03.1338-1923) D.1, C.4, İc.3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (06.03.1338-1923) D.1, C.4, İc.3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (24.03.1338-1923) D.1, C.4, İc.3.

TBMM Zabıt Ceridesi, (5.8.1337-1921), D.1, C.14, İc.62.

TBMM Zabıt Ceridesi, (31.10.1337-1921), D.1, C.14, İc.102.

TBMM Zabıt Ceridesi, (24.11.1337-1921), D.1, C.14, İc.116.

TBMM Zabıt Ceridesi, (5.5.1338-1922), D.1, C.19, İc.39.

TBMM Zabıt Ceridesi, (6.5.1338-1922), D.1, C.19, İc.40.

TBMM Zabıt Ceridesi, (30.10.1338-1922), D.1, C.24, İc.129.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1.11.1338-1922), D.1, C.24, İc.130.

TBMM Zabıt Ceridesi, (2.11.1338-1922), D.1, C.24, İc.131.

TBMM Zabıt Ceridesi, (3.11.1338-1922), D.1, C.24, İc.133.

TBMM Zabıt Ceridesi, (29.11.1338-1922), D.1, C.25, İc.147.

TBMM Zabıt Ceridesi, (16.12.1338-1922), D.1, C.25, İc.157.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1.04.1339-1923), D.1, C.28, İc.15.

TBMM Zabıt Ceridesi, (21.08.1339-1923), D.2, C.1, İc.27.

TBMM Zabıt Ceridesi, (22.08.1339-1923), D.2, C.1, İc.28.

TBMM Zabıt Ceridesi, (23.08.1339-1923), D.2, C.1, İc.29.

3. Kitap, Makaleler ve Diğer Kaynaklar

- Akyol, T.(2008). Ama Hangi Atatürk. İstanbul: Doğan Kitap
- Alkan, M. (2004). Hüseyin Rauf Orbay'm Hayatı (1880-1964). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(59), 597-642.
- ALP, İ. (1998). "Misâk-ı Millî". Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, *Atatürk Araştırma Merkezi Yay.*Ankara, 175-252.
- Andrew,C. ve Noakes, j. (1987). *İstihbarat ve Uluslararası İlişkiler 1900–1945*. Exeter: Exeter University of Exeter
- Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci. *History Studies*, 7(4), 1-23.
- Aşçı, H. B. (2016). Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1649-1666.
- Azad, A.B. (2020). *Kürtler tarihi geçmişten günümüze*. İstanbul: Festival
- Balyemez, M., & İnce, F. (2018). Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs VE Kıbrıs Türkleri-Cyprus And The Turkish Cypriots From Armistice OF Mudros To Lausanne

- Peace Treaty. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 855-870.
- BBC News Türkçe. (2016, Eylül 29). *Erdoğan: Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştılar*. [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231) adresinden alındı.
- Benazus, H. (2023). *Türk Tarihinin Dönüm Noktası Lozan*. İstanbul: Sia
- Bilgin, F. (2015). *Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)/The Preparations are Made for the Conquest of Cyprus (According to the Archive Documents)*. *Mukaddime*, 6(1), 79-100.
- Bilsel, M.C. (1933). *Lozan (2. Kitap)*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası
- Birmeç, M. (2005). *Kıbrıs Türk Basınında Lozan Barış Antlaşması* (Master's thesis, Ankara Üniversitesi (Turkey)).
- Bolat Salman, B., & Demiraslan, T. (2013). Lozan görüşmeleri sırasında mecliste ortaya çıkan II. grup muhalefeti ve basına yansımaları.
- Bulletin de la Presse allemande, 29 Novembre 1922. *Bulletin périodique de la presse russe* 1923-05-14.
- Cebesoy, A.F. (2002). *Siyasi hatıralar I. Cilt*. İstanbul: Temel
- Cemal, S. (2023). *İngiliz ve Fransız arşiv belgelerinde Serv-Lozan-Musul'da Kürtler (2. Baskı)*. İstanbul: Nubihar
- Civan, M. (2020, 25 Temmuz). Lozan Anlaşması ve Musul gerçeği. Rupela Nu. <https://www.rupelanu.org/murad-ciwan-yazdi-lozan-anlasmasi-ve-musul-gercegi-10633h.htm>
- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), 030 10/203 391 24.
- Cumhuriyet (1933, 25 Temmuz 1933)
- Çavdaroğlu, H.A.(2011): *Öncesi ve sonrası ile Lozan*. İstanbul: Yeditepe
- Demirci, S. (2023). *Belgelerle Lozan (5.Baskı)*. İstanbul: Alfa Basım
- Deveci, C. Filistin'de İngiltere mandasının kuruluşu (1917-1925).
- Ekinci, B.E. (2022, 18 Temmuz). Bir siyasi Muhalifin Tasfiyesi: Ali Şükrü Bey cinayeti. <https://www.ekrembugraekinci.com:https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1269&bir-siyasi-muhalifin-tasfiyesi:-ali-%C5%9F%C3%BCkr%C3%BC-bey-cinayeti> adresinden alındı.
- Engin, T.E. (2020). *Arap Dünyası'nın Son Yüzyılı*. İstanbul: Ravza
- Ertunç, A.C. (2013). *Cumhuriyet'in Tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları

- Eşmeli, M. (1997). *Lozan Antlaşması'nın İktisadi sonuçları* (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)
- Fatih Kaymakamlığı. (2025, Ağustos 15). Fener Rum Patrikhanesinin “ekümeniklik” İddiasına İlişkin Basın Açıklamamız. www. Fatih.gov.tr: <http://www.fatih.gov.tr/fener-rum-patrikhanesinin-ekumeniklik-iddiasina-iliskin-basin-aciklamamiz>
- Gstrein, H. (2012). *Avukatsız halk Kürtler*. (Çev. Yalım, K.). İstanbul: Parşömen
- Güneş, İ. (2020). Türkiye Komünist Fırkası, *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-komunist-firkasi/> veri tabanından alındı
- Habertürk TV. (2020, 12 Ağustos). *Lozan görüşmelerinde Türk heyetinde İngiliz ajanı mı vardı?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=C_rRAUGUbbM
- Habertürk TV. (2024, 17 Temmuz). *İngiltere Lozan'ı hilafet kaldırılınca mı onay verdi? ?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=c0UC1Pb6voE>
- Herzl, T.(2018). *Yahudi Devleti*. (Çev. Meriç, Y.). İstanbul: Milenyum
- Hür, A. (2018). *Her yönüyle Lozan konferansı (3.Baskı)*. İstanbul: Puslu
- İba, Ş. (2013). *Sevr'den Lozan'a Kürt sorunu ve Kemalist hareket(2. Baskı)*. İstanbul: Aram
- İnce, A.H. (2020,13 Mayıs). Meclis Kapattıran Misak-ı Millî Haritası. <http://www.alihikmetince.com/>. <http://www.alihikmetince.com/haber/meclis-kapattiran-misak-i-mill-haritasi-301>: 10 Kasım 2024)
- İnönü, İ. (1998). *Büyük zaferden sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık
- İnönü, İ. (2008). *Defterler (1919-1973)(Cilt 2)*. (Haz. Ahmet Demirel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- James, E.L.(1923, 26 Nisan). Turks Hope To Get \$200.000.000 Here. The New York Times.
- Kaan, O. (2022). *Birinci mecliste iktidar muhalefet ilişkisi: Muhalefet ve muhaliflerin tasfiyesi*. Ankara: Gazi
- Karacan, A.N. (1943). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: İstanbul
- Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı. (t.y.) www.mfa.gov.tr. 10.05.2025 tarihinde (https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa#:~:text=S%C3%B6z konusu%20%C3%87er%C3%A7eve%20Anla%C5%9F mas%C4%B1%2C%20K%C4%B1br%C4%B1's'ta,bir%20oran%20olarak%20belirlenmesini%20%C3%B6ng%C3%B6rm%C3%BC%C5%9Ft%C3%BCr.adresinden) erişilmiştir.
- Kırlangıç, S. (2012). *Kürt milli şuuru ve ahlakı*. İstanbul: Artıeksi

- Laçiner, S. (2001). *İngiltere, terör Kuzey İrlanda sorunu ve insan hakları*. Ankara: Avrasya
- Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler (Cilt 1). (2023). (S.L. Meray, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler (Cilt 2). (2023). (S.L. Meray, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler (Cilt 3). (2023). (S.L. Meray, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Lozan Barış Konferansı tutanaklar, belgeler (Cilt 4). (2023). (S.L. Meray, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Lozan Barış Konferansı tutanakları (Cilt 4). (1969). (S.L. Meray, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Meydan, S.(2023, 20 Eylül). Savaş tazminatı üzerinden Lozan'a saldırmak. Cumhuriyet Gazetesi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/sinan-meydan/savas-tazminati-uzerinden-lozana-saldirmak-2121192>
- Mısır Hidivliği. (2011, 11 Aralık). InWikipedia, Özgür Ansiklopedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C4%B1s%C4%B1r_Hidivli%C4%9Fi adresinden Mart 7, 2025'te alınmış.
- Nur, R. (1967). *Hayat ve hatıralarım III. Cilt*. İstanbul: Altındağ Yayınevi
- Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. (Haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman
- Orbay, R. (1962). *Yakın Tarihimiz II. Cilt*. İstanbul: Vatan Gazetesi Yayınları
- Orbay, R. (1993). *Cehennem değirmeni-siyasi hatıralarım*. İstanbul: Emre
- Öztoprak, İ (2024). Ankara İtilafnamesi (1921), *Atatürk Ansiklopedisi*. <http://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/> veri tabanından alındı.
- Sağlam, H. (2023). *Batı basınında Lozan*. İstanbul: Albaraka
- Sağlam, H. (2023). *Türk basınında Lozan*. İstanbul: Albaraka
- Statista. (2024). *Approximate German territorial losses, and related loss of resources, following the Treaty of Versailles, June 28, 1919*. <https://www.statista.com/statistics/1086370/territorial-resource-loss-treaty-of-versailles/>
- Şimşir, B.N. (1990). *Lozan Telgrafları I. Cilt*. Ankara/ Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Şimşir, B.N. (1994). *Lozan Telgrafları 2. Cilt*. Ankara/ Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Tağmat, Ç. (2018). Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler. *Journal of Turkology*, 28(1), 139-161.

- Temizgüney, F. (2024). İki Darbe Arası Dönem Türk Siyasetinde Lozan Algısı (1960-1980). *Recent Period Turkish Studies*, (46), 279-312.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Türkiye Komünist Fırkası. (2025, 9 Şubat). *InWikipedia, Özgür Ansiklopedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_Kom%C3%BCnist_F%C4%B1rkas%C4%B1 adresinden Şubat 28, 2025'te alınmış.
- Uşi Antlaşması. (2013, 1 Eylül). *InWikipedia, Özgür Ansiklopedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C5%9Fi_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 adresinden Eylül 20, 2024'te alınmış.
- Uyar, H. (2023). İkinci Meclis' te "Lozan'a Hayır" Diyen Milletvekilleri ve Siyasi Akıbetleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 155-170.
- Ünder, H. (2002). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt: 2*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Yaşın, G.D. (2022, 18 Ekim). *Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Statüsü. Avrasya İncelemeler Merkezi*. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/FENER-RUM-PATRIKHANESI-NIN-HUKUKI-STATUSU#:~:text=Lozan'da%20Patrikhane%2C%20tek%20ba%C5%9F%C4%B1na,ha k%20ve%20imtiyazlar%C4%B1na%20son%20verilmi%C5%9Ftir>. (15 Ocak 2025)